

Stjepan Srkulj

MEMOARI

Zagreb 1963.

Sadržaj

I. IZ DJETINJSTVA I ĐAČKIH DANA	7
Rodni dom	7
Roditelji	8
»Politička« naobrazba	10
Prvi literarni pokušaj	11
Nastavak »političke« naobrazbe	12
Sveučilišne nauke	13
Studiji i promocija	14
II. KAO KNJIŽEVNI RADNIK	16
Kao književni radnik	17
Moje knjige u kritici	20
Povijest novoga vijeka za VII. razred	23
Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca	24
Povijest Hrvata	24
Za i protiv narodnog jedinstva	26
Hrvatska povijest u 19 karata	26
Strani sud o mojoj »Hrvatskoj povijesti u 19 karata«	29
Poljska povijest Hrvata, Srba i Slovenaca	30
III. KAO GRADSKI ZASTUPNIK DO IZBORA ZA NAČELNIKA	
15. STUDENOGA 1917.	31
Akcija za izgradnju činovničkih kuća	31
Dogodaj s načelničkim lancem	32
IV. PRVI PUT NAČELNIKOM	
(15. STUDENOGA 1917. — 25. STUDENOGA 1919.)	34
Izbor načelnika	34
V. IZMEĐU PRVOGA I DRUGOGA NAČELNIKOVANJA	
(1919. — 1928.)	45
VI. PO DRUGI PUT NAČELNIKOM	
(20. STUDENOGA 1928. — 21. TRAVNJA 1932. GODINE)	48
Prvi čin	49
Šestojanuarski režim	50
Preseljenje Zakladne bolnice	53
Incident s bivšim načelnikom Heinzlom	54
Gradska klaonica	55
Pet nasljedstva	58
Pitanje zajma	60
Socijalne ustanove	60

Što je bilo u programu, a nije došlo do izvedbe	61
Povod poklonstvenim deputacijama (Po Peršiću)	62
Negativni suradnici: Juraj Čačković i drugovi	65
Podvig Jurja Demetrovića	70
VII. KAO MINISTAR GRAĐEVINA	73
Kao ministar građevina	74
Matica Hrvatska pred raspustom	77
Kako je Matica Hrvatska izbjegla raspuštanju	78
Hrvati i tečaj za željezničare	79
Hrvati u ministarstvu građevina	80
Cesta Karlobag-Obrovac	80
Prijedlog za dokinuće ministarstva građevina	80
Ministar dr. Stanko Šverljuga	81
VIII. KAO PRIVATAN ČOVJEK	
(1934. — 1941. GODINE)	82
Grossova kuća	82
Volšebno skakanje cijena kuća u Zagrebu	86
Pregrijavanje dra Rudolfa Horvata	87
»Konac i kraj«	88

I.

IZ DJETINSTVA I ĐAČKIH DANA

Rodni dom

Rodio sam se 3. prosinca 1869. u Varaždinu na Kapucinskom trgu, gdje je u Bachovo doba¹ bila stara gostiona »K medvjedu« ili »Zum Bärenwirt«. Ta gostiona postoji još i danas, kako je postojala i prije sto godina. Kršten sam u crkvi nadarbine sv. Vida, te sam po tom spadao u predgrađe Novi Varoš, četvrt varaždinskih čizmara. Krstio me je kapelan Stjepan Zadravec,² kasnije kanonik i župnik sv. Nikole, patrona grada Varaždina. Na krstu sam po ocu dobio ime Stjepan. Otac bijaše sin Josipa Srkulja, koji je u Dravskoj ulici imao veliko svratište »K zlatnom Jelenu«. Na tavanu sam našao i cimer »Zum goldenen Hirschen«, znak da je ono živjelo u Bachovo vrijeme. Svratište bijaše uređeno u dvoru obitelji Kukuljević, gdje se rodio i hrvatski rodoljub i povjesničar Ivan Kukuljević.³ Od Kukuljevića je dvor kupio neki Pichler i pretvorio ga u svratište. Od njega je svratište kupio moj djed i držao do godine 1868. kad ga je radi drugih poslova napustio. U tom svratištu je odsjedalo čitavo Međimurje, kao što je u gostioni »K medvjedu« odsjedalo čitavo Zagorje. Gostionu »K medvjedu« je držao brat moga djeda Ivan ili Janči.

Kuća u kojoj je bila gostiona »K medvjedu« bila je sagrađena na nasipu, koji je okruživao gradske bedeme; sagrađena je bila nakon što je Varaždin napušten bio kao tvrđava (1808), a grabe⁴ se između nasipa i gradskih zidina zatrpavale. Kuća je bila jednokatnica; prizemne prostorije (dvije velike i jedna manja prostorija), zapravo lokal, bile su u suterenu, kamo se silazilo s nekoliko stuba pod cimerom »Eingang in die Bärenhöhle« (Ulaz u medvjedi brlog). Tako je svratištar nazvao svoj lokal koji izgleda da je bio popularan, kako se vidi po ovim otkrivenim stihovima na zidu:

*Da sitzen drei Herrn,
Sie essen und trinken sehr gern.⁵*

¹ Razdoblje od 1850. do 1859. nazvano prema austrijskom ministru unutarnjih poslova Alexanderu Bachu (1813.—1893.).

² Vjerojatno je riječ o Josipu Zdravcu (1816.—1883.).

³ Ivan Kukuljević Sakcinski (1816.—1889.), političar, književnik i povjesničar.

⁴ grabe = jarci

⁵ »Ovdje sjede tri gospodina, koji vrlo rado jedu i piju.«

Iz velike sobe dolazilo se u manju prostoriju ispod naslova:

*Greislerei des Herrn Serkuly.*⁶

Kako vidimo tadašnji trgovci i gostioničari poštivali su sami sebe. Greislerei se kasnije pretvorio u mesnicu. Njemački napisi kazuju da se nalazimo u punom jeku dobe ministra Bacha, jer je Jancsi Serkuly živio u Bachovo i Schmerlingovo vrijeme.⁷

No vratimo se u vrijeme, kad se još Josip i Janči Serkuly nisu smjestili u Varaždinu, kad još nije željeznica išla iz Beča i Budimpešte⁸ u Trst. Tada je Varaždin bio veliko trgovačko središte između sjevera i juga Monarhije, tada su gotovo iz cijele Austrijske carevine svi putevi vodili u Varaždin: iz Praga, Beča, Budimpešte, Požuna, Velike Kaniže, Osijeka, Zagreba, Siska, Karlovca, Rijeke, Trsta, Salzburga, Ljubljane, Celovca⁹ i bog te pitaj iz kojih sve trgovačkih i obrtničkih centara. Tada su si trgovci i veliki obrtnici dali rendez-vous¹⁰ u Varaždinu i ondje sklapali svoje poslove, a robu su varaždinski kirijaši razvažali u njihove domicile. To je bilo vrijeme diližansa i kirijaša. Prometu je odgovarao i velik broj svratištara: Janje, Divlji čovjek, Zlatni jelen, Medvjed, Sonnenwirt, Slon. Tamo su odsjedali trgovci i putnici, dok su kirijaši, ako su bili izvan Varaždina, odsjedali u gostionama, a ako su bili domaći, kojima je to bio obrt vratili se u jesen svojim kućama, da opet u proljeću natovare novu robu i razvezu po svim ovim spomenutim i nespomenutim mjestima. Patrijarhalan je običaj vladao između gostioničara i kirijaša. Kad bi ih slučaj zadesio, da su se na Badnjak, na Silvestrovo i Uskrs našli u Varaždinu u gostioni moga djeda, onda su oni onih dana bili njegovi gosti, i oni i konji. Varaždinski kirijaši su u međuvremenu od proljeća do kasne jeseni, kad su se vraćali kući, razvažali robu drugih trgovaca po austrijskim pokrajinama od Bregenza do Marmaros Szige, do Trsta.

Roditelji

Starinom je moja obitelj iz Krapine, gdje se već g. 1480. spominje jedan Srkulj kao »krapinski sudec«. Iz Krapine bio je rodom i moj djed i to iz onog ogranka Srkulja, koji je nosio nadimak »Mežnarci«, dok su ostali ogranci nosili nadimak Hrvoj, Štrukelj, Cerdo i Gladić.

Djed je iz Krapine došao »na navuk« u Varaždin k mesarskom obrtniku Toplaku, koji je imao kuću i posao na uglu Mađarske i Dravske ulice i k tomu šest kćeri. Djed mora da je svojom marljivošću i spretnošću stekao naklonost svoga gospodara, kad mu je dao svoju najstariju kćerku Liziku za ženu i otvo-

⁶ »Sitničarija gospodina Srkulja.«

⁷ Anton Ritter von Schmerling (1805.—1893.), političar i austrijski ministar predsjednik.

⁸ U to su vrijeme Budim i Pešta još uvijek dva zasebna grada.

⁹ Celovec = Klagenfurt

¹⁰ susretali se

rio sam posao u Varaždinskim Toplicama. Tamo je djed stekao toliko imovine, da je mogao u Varaždinu kupiti Pichlerovo svratište »K zlatnom jelenu«. Baka mu je rodila šest sinova i dvije kćerke. Stariji su kao djeca bili svjedoci Jelačićeva prijelaza preko Drave g. 1848.¹¹ Da su bili odgojeni u hrvatskom duhu, te uvijek glasovali za hrvatsku oporbu, ne trebam ni spominjati. Politički su bili pristataše Strossmayerove stranke.¹² »Pozor« ili »Obzor«, kako se je prema prilikama zvao, bijaše porodični list.¹³

Dok je po ocu u meni kolala čista hrvatska krv, bila je ona po materi Roza-lijki miješana. Majka mi je bila rođena Skarget, a baka Cecilija rođena Lup. Po ocu Đuri Skargetu bila je majka švedske krvi, a po baki talijanske. Majčin predak je kao kožarski kalfa došao u Osijek, a djed Đuro iz Osijeka u Varaždin, gdje je na kraju Jalkovačke ulice na napuštenom groblju sv. Vida uredio svoju radnju. Kako je rano umro (majci je bilo 5 godina), vodila je posao dalje moja baka Cecilija, poslovođom je bio Đuro Ferenčak iz Moravča. Baka Cecilija bila je odgojena u palači biskupa zagrebačkoga (na početku Gospodске, danas Gajeve ulice). Tu su palaču držali zagrebački biskupi, da im bude konakom za vrijeme saborovanja, koje se često obdržavalo u Varaždinu ili kad bi dolazili na županijske skupštine i na društvene dužnosti, koje su ih vezale na sve one velikaške i plemićke krugove, kojima je Varaždin bio mali Beč, gdje su u svojim palačama i kurijama provađali zimske dane. Tada je zagrebački biskup vodio u Varaždinu posebno kućanstvo. Da sam po majci švedskoga podrijetla na to nisam mislio sve dok nisam došao na sveučilište u Beč. Kad sam se naime prijavio profesoru opće povijesti Maksu Büdingeru,¹⁴ koji je nama poznat po svojoj raspravi »Ein Buch kroatischer Geschichte«,¹⁵ primio me je riječima: »No was ist Sie 'Schwede'?« Ja sam mu začuden kazao:

»Nein, Herr Professor, ich bin ein Kroat.«

»Aber nein, Sie sind ein Schwede.«

»Jedoch, Herr Professor, ich werde wohl wissen welcher Abstammung ich bin.«

»No wie hiess denn Ihre Mutter!«¹⁶

Sjetio sam se odmah Skageraka i Kattegata¹⁷ i profesora Jagića,¹⁸ kod koga sam dan prije bio; on je moju majku poznavao i to prof. Büdingeru rekao. Dru-

¹¹ Ban Josip barun Jelačić Bužinski (1801.—1859.)

¹² Narodna (liberalna) stranka

¹³ Zagrebačke novine »Pozor«/»Obzor« izlazile su od 1860. do 1941. godine.

¹⁴ Max Büdinger (1828.—1902.), povjesničar.

¹⁵ »Knjiga hrvatske povijesti«

¹⁶ »No što ste Vi, 'Švedanin'? Ne, gospodine profesore ja sam Hrvat. Ali ne, Vi ste Švedanin. Gospodine profesore, ja ću ipak bolje znati kojeg sam porijekla. No, kako Vam se zove majka?«

¹⁷ Kattegat (Kattégatt) je tjesnac između Danske i Švedske, koji je na sjeveru preko Skagerraka povezan sa Sjevernim, a na jugu s Baltičkim morem.

¹⁸ Vatroslav Jagić (1838.—1927.), slavist.

gi dan mi je prije predavanja jedan kolega rekao: »Professor Büdinger war ganz entsetzt, dass Sie nicht wussten, dass Sie schwedischer Abkunft sind.«¹⁹

Poslije smrti Ivana Srkulja preuzeo je njegovu gostionu moj otac. Gostiona bijaše svratište, u nj su se svraćali seljaci, trgovci i šljivari iz čitavog Zagorja. To bijaše svratište i plemenitoga Klafurića, kojega je ovjekovječio naš Gjalski.²⁰ Odrasao sam među ovim svijetom. Često sam kao dječarac bježao za gospodina Klafurića ili kojega drugoga šljivara po cigare k »Pollaku«. Susjedi su nam bili braća Broch, koji su imali veliku trgovinu sa zemaljskim proizvodima. Šef tvrtke bijaše Albert Broch, koji je umro u visokoj starosti g. 1934. Kad su mi roditelji rano umrli (bilo mi je 12 godina), postao je Albert našim skrbnikom, te je rijetkom čestitošću i zdušnošću upravljao našom imovinom. Napose se brinuo za mene i moje studiranje, pa ga je svaki moj napredak i uspjeh vanredno veselilo. Duboku mu zahvalu dugujem!

»Politička« naobrazba

Velik dio moga djetinjstva sproveo sam u očinskoj kući moje majke, tamo na kraju Jalkovečke ulice. Kožarski je posao preuzeo poslovođa Ferenčak, koga smo od milja zvali »deda«. U njegovoj kući su se nedjeljom sastajali prvaci najpopularnijega varaždinskog ceha čizmara. Još danas su mi pred očima članovi tog ceha meštri i kalfe. Naročito su mi imponirale cehmeštarice u svojim jednostavnim rupcima na glavi i velikim rupcima oko leđiju (o kakovom šesiru nije bilo govora), pa kalfe, kad su nedjeljom i blagdanima polazili u svojim crnim odijelima a la »Salon-rock« prije podne na svečanu misu u župnu crkvu sv. Nikole, a poslije podne na blagoslov. Čizmari su se regrutirali iz Sv. Ivana Zeline, pa se među njima nalazio i gdjekoji »pl«.

Cehmeštar bijaše tada Franjo Kovačić iz Biškupečke ulice, malen stasom, ali solidan znanjem i ugledom, što ga je uživao, te je nekoliko godina redom bio i gradskim zastupnikom. Dabome da se je ondje na purgersku politiziralo, osobito za vrijeme izbora i da je sve bilo za opoziciju, za Ivana Petrovića obzoraša i pravaša Eugena Kumičića.²¹ U kortešariju je došao i David Starčević²² (1881.). Razumije se, da me je deda Ferenčak poveo sa sobom u Graberje, gdje se u dvorani za tjelovježbu održavala skupština.

Dvorana za tjelovježbu nije baš bila dobre uspomene među normalcima. Tamo smo mi kao normalci polazili od današnje dječacke škole kroz grad u Graberje na sat tjelovježbe. Učitelj tjelovježbe bijaše stari Nillius, ostatak iz Bachovih vremena. Čim smo se svrstali u red, prvo bijaše, da smo morali ispružiti ru-

¹⁹ »Profesor Büdinger je bio zaprepašten da niste znali da ste švedskoga porijekla.«

²⁰ Ksaver Šandor Gjalski (Ljubomir Tito Babić) (1854.—1935.), književnik i političar.

²¹ Eugen Kumičić (1850.—1904.), književnik i političar.

²² David Starčević (1840.—1908.), političar i odvjetnik.

ke da vidi da li su čiste. Jao si ga onima, koji su imali zamazane ruke. »Nema fode toma?, marš drži 'hantle' (bučice)«. I siromah đaćić morao je u svaku ruku uzeti jedan »hantl« i držati u vis cijeli sat obuke. Tamo u toj dvorani imao sam prilike da vidim Davida Starčevića, čija mi je fizionomija još danas ostala u pameti.

Tako sam bio »uveden« u politiku. Tada se politika u malom građanskom svijetu vodila jedino u razgovorima. Novine u te krugove nisu dolazile, bile su preskupe, a da bi mali posjednik ili obrtnik polazio kavanu, toga nije bilo. To je pravo imućnih trgovaca, mesara, pekara i »beamtera«.

Prvi literarni pokušaj

U četvrti razred padaju moji prvi literarni pokušaji. Našlo se nekoliko četvrtoškolaca, koji su u sebi osjećali literarne porive! Na čelu im je bio Slovenac Fran Kovačić,²³ nešto stariji od nas, odlikaš. Zamolili smo ravnatelja Franju Pongračića,²⁴ izvrsnoga pedagoga, ali protivnika svakog nacionalnog pokreta među đacima, da nam dozvoli literarno društvo i izdavanje hektografranoga đackog lista. Razumije se, da nas je odbio. Nato smo zamolili razrednika Vjekoslava Novotnoga, da on intervenira kod g. ravnatelja. I dogodilo se čudo. Ravnatelj je našu molbu uvažio, ali pod uvjetom da svim sjednicama prisustvuje sam razrednik, da se ne bi možda što desilo, što bi bilo protivno školskim propisima. Društvo se zvalo »Đakovanje«, kao što i list. U I. broju je izašla na prvoj strani moja pjesmica »Gdje je Bog?«, koja je naišla na odobrenje kateheta Ivana Hangija.²⁵ Društvo je imao i lijepu malu biblioteku. Zaspalo je koncem školske g. 1886. na Te-deum. U V. razredu je prestao svaki interes za društvo i njegov list. Od svih tih pregalaca ostala su samo dvojica: Fran Kovačić, kasniji profesor teologije u Mariboru i slovenski historičar i moja malenkost.

Oštrinu ravnatelja Pongračića je osjetio i Antonije Radić,²⁶ koji se je g. 1888. upisao u VIII. razred. S njim sam se upoznao i sprijateljio, jer je bio ličnost, koja je privlačila mladiće narodnoga osjećanja. Postao je informatorom u kući vijećnika sudbenog stola C...,²⁷ okorjelog madžarona. Antonije ne bi bio Antonije, kad ne bi vijećnikova sina upućivao ne samo u matematiku i gramatiku, nego i u domovinske stvari. Naivni dječak pitao je kod stola svoga oca, zašto Madžari čine Hrvatima to i to. G. C... bilo je to dovoljno, te je Antoniju otkazao, a ravnatelju Pongračiću, da ga otpravi iz varaždinske gimnazije. Antonije se morao drugi semestar vratiti u Zagreb, gdje je maturirao.

²³ Fran Kovačić (1867.—1939.), rimokatolički svećenik, filozof, teolog i povjesničar.

²⁴ Franjo Pongračić (1834.—1899.), profesor.

²⁵ Ivan Hangi (1847.—1919.), zagrebački kanonik.

²⁶ Antonije (Ante, Antun) Radić (1868.—1919.), političar i pisac.

²⁷ Vjerojatno je riječ o Vilimu Crlenjaku.

Dalja moja »politička naobrazba« počela je »ozbiljno« u četvrtom gimnazijalnom razredu i to čitanjem novina. Prva novina, koja mi je došla u ruke, bijaše pravaška »Sloboda«. ²⁸ Baš u ono vrijeme vodile su se žestoke borbe između pravaša i bana Khuen-Héderváryja, ²⁹ što je dabome bilo predmetom silnoga oduševljenja među mladeži, pa i one manje odrasle. Težnja za političkim novostima bijaše tolika, da su se tadašnji sedmoškolci pretplatili na »Slobodu«. Preko prijatelja došao sam do nje i ja, kad su je sedmoškolci pročitali. No s koncem školske godine razidoše se đaci svojim kućama, a s njima je prestala i pretplata na »Slobodu« na moju najveću žalost. No brzo sam našao nadomjestak u »Obzoru«. Davao mi ga je moj suučenic Zlatko Schnapp, nećak zagrebačkoga kanonika Schnappa. ³⁰ Njegov otac, šef građevinskog ureda kod gradskoga magistrata, držao ga je u subabonementu u Narodnoj kavani, koja je bila do franjevačkoga samostana. Ing. Schnapp bijaše čovjek širokoga vidokruga, pa je držao »Obzor« za svoje sinove, premda je jedan polazio drugi, a drugi četvrti razred. Neka se djeca rano upućuju u domovinske stvari.

Zlatko je bio uistinu zlatan, pa je veledušno prepustio meni prvenstvo, neka ja dižem »Obzor« u kavani, pročitam, a onda dadem njemu. Tako sam stikom prilika od »pravaša« (ako se novine uzmu kao kriterij za političko obilježje) pos-tao »obzoraš«. »Obzor« mi je odonda bio lektura kroz čitavu gimnaziju i za moje kolege. Bili smo blago bezobrazni, da smo ga čitali i pod satom nekih profesora.

Na ferije poslije četvrtoga razreda pošao sam prvi put u Zagreb k teti Tereziji Dietrich, sestri moje bake Cecilije. Šetajući se Ilicom i Zrinjecom čudom sam se čudio, kako sva gospoda govore hrvatski; toga u Varaždinu nije bilo, tamo su na ulici sva gospoda i gospođe govorila samo njemački.

Nastavak »političke« naobrazbe

Svoju političku naobrazbu sam od šestoga razreda proširivao polaskom kavane. U ono je vrijeme zagrebački nadbiskup ³¹ prodao svoju palaču u Varaždinu. Stara se palača srušila i nova podigla, u kojoj je donje prostorije zapremila kavana. Kavana je imala dva ulaza: jedan s ulice, a drugi iz veže, koji je vodio u malu dvoranu za čitanje novina. Mi smo dakako ulazili iz veže, da izbjegnemo budnom oku kojega profesora, jer »kavane i gostione pohadati« je branio disciplinarni red. Dolazili smo kradimice: isprva dva tri puta nedjeljno, dok se nismo ustalili svaki dan osim nedjelje od 6-8 navečer, dabome, ako su se u našem džepu

²⁸ Zagrebački list »Sloboda« izlazio je od 1878. do 1886. godine.

²⁹ Dragutin (Károly) grof Khuen-Héderváry (1849.—1918.) obnašao je bansku čast od 1883. do 1903. godine.

³⁰ Konrad Šnap (1825.—1897.)

³¹ Tada je zagrebački nadbiskup bio kardinal Josip Mihalović (1814.—1891.).

našla 4 krajcara ili batačna ³² da platimo ulaznicu, a za uzvrat nam je kavanar Vrancs dao mali »capo«.

Kad sam bio u VII. razredu desila se jedna činjenica, koja je kasnije bila odlučna po moj život: u Varaždin se doselio ing. George Thinault iz Amboisa u Francuskoj i osnovao tvornicu sira imperijala u Heilmanovoj kući vis-à-vis prolaza za Graberje. Imao je dvije kćeri, od kojih je mlada Helena ³³ šest godina kasnije postala mojom suprugom.

Sveučilišne nauke

Poslije položenog ispita zrelosti pošao samo na više nauke u Beč. Odabrao sam povijest, naročito sam se oduševio za slavensku povijest. Profesori su mi bili: Vatroslav Jagić, Konstantin Jireček, ³⁴ Max Büdinger, Alfons Huber, ³⁵ Ritter von Zeissberg, ³⁶ Englebert Mühlbacher, ³⁷ a iz zemljopisa Albert Penck ³⁸ i Wilhelm Tomaschek, ³⁹ koji je predavao historijsku topografiju. Njemu sam imao zahvaliti vještinu u crtanju povjesnih zemljopisnih karata.

Akademski život ne da se zamisliti bez politike. Ta se vodila oko kavanskog stola i u hrvatskom akademskom društvu »Zvonimir«. Tu sam doživio razočaranje, vjeru u političku čestitost. Poduzela se akcija za što jači istup pravaša protiv obzoraša. Došla je iz Zagreba od dra Josipa Franka ⁴⁰ parola, da se iz društvenih prostorija »Zvonimira« izbacila slika biskupa Strossmayera. Taj su prijedlog iznijeli na prvoj skupštini »Zvonimira« pravaši Ivo Krstelj, ⁴¹ i drugovi. Taj je prijedlog izazvao burnu raspravu. Prijedlog je prošao s jednim glasom većine. No kad se je počelo kontrolirati i naknadno prebrojavati, tko je sve glasova »za«, a tko »proti«, ustanovilo se da je bio jedan glas većine proti prijedlogu, što je u onoj buri izmaklo. Razumije se, da se tražila izvanredna skuština, da se to ustanovi i zaključak proglašni ništavnim. Nekoji članovi su međutim izjavili, ako taj zaključak ostane na snazi, da će istupiti iz društva. Kad je na izvanrednoj skupštini došlo do ponovnog glasovanja, iznenadi nas postupak predsjednika, koji je neke članove isključio od glasovanja, jer da su istupili iz društva. Izliku za isklju-

³² batakun (pataccone) = vrsta mjedenih kovanica

³³ Helena Thinault (1876.—1947.)

³⁴ Konstantin Jireček (1854.—1918.), povjesničar.

³⁵ Alfons Huber (1834.—1898.), povjesničar.

³⁶ Heinrich Ritter von Zeissberg (1839.—1899.), povjesničar.

³⁷ Engelbert Mühlbacher (1843.—1903.), povjesničar.

³⁸ Albert (Albrecht) Penck (1858.—1945.), geograf i geolog.

³⁹ Wilhelm Tomaschek (Vilém Tomášek) (1841.—1901.), geograf i orijentalist.

⁴⁰ Josip Frank (1844.—1911.), političar i odvjetnik.

⁴¹ Ivo Krstelj (1867.—1949.), političar.

čenje izveli su iz izjave, da će istupiti iz društva, ako onaj zaključak ostane na snazi! Uzalud smo protestirali, da je to mađžaronski postupak, da tako provodi izbore i glasovanja i ban Khuen-Héderváry. Kako nove članove, koji su se htjeli upisati, nisu htjeli primiti, to smo ostali u manjini sa 7 glasova. Pitao sam se, kakva je razlika između postupka mađžarona i postupka idealnih oporbenjaka? Bolila me je činjenica, da ni u sveučilišnoj mladeži, koja je sama po sebi morala biti idealna i koja će sad nastupiti u javni život, nema osjećaja za pravdu i da ne preza od nasilja. Tu si može ban Khuen naći svoje najbolje pomagače.

Iduće godine došla je na sveučilište u Beč jedna nova generacija s novim idejama i pogledima na literaturu, na socijalni i politički život. Došla je u pravi čas, da izgadi opreke između omladine, što je bilo moguće uslijed izmirenja dra Antuna Starčevića⁴² i biskupa Strossmayera⁴³ u Krapinskim Toplicama. To je bila zagrebačka grupa s Milivojem Dežmanom⁴⁴ i Radovanom Markovićem⁴⁵ na čelu. S tom su se grupom vrlo dobro slagali i đaci varaždinske gimnazije. Te se godine našao u Beču i Antonije Radić. On mi je mnogo pripovijedao o svom bratu Stipi.⁴⁶ Kod njega sam pio najbolji ruski čaj, dobio ga je od jednoga varšavskog profesora.

Studiji i promocija

Historijski seminar na bečkom sveučilištu je imao svoj statut, imao je redovne i izvanredne članove i goste. Redovnih je bilo 12. Ti su mogli postati samo na temelju domaćih radnja. Imenovao ih je profesor opće povijesti, ovaj put Max Büdinger. Redovni članovi su imali poseban honorar. I ja sam postao redovnim članom seminara, što već dugo nije bio ni jedan Hrvat. Ostali slušači povjesne skupine bili su samo gosti seminara.

Među kolegama Nijemcima imao sam jednoga, koji je znao hrvatski. Otac mu je bio časnikom u Osijeku, gdje je njegov sin polazio školu sve do VIII. razreda, kad mu je otac bio premješten u Beč. Zvao se je Mauritius Landwehr von Pragenau. Kao profesor je bio izvjestitelj stručnih listova, naročito časopisa »Zeitschrift für österreichische Gymnasien«, u kojem je objavljivao i moje školske knjige. Landwehr je izvrsno poznao njemačku, francusku i englesku školsku povjesnu literaturu.

Na čast doktora filozofije bio sam promoviran 2. travnja 1895. na temelju disertacije iz stare ruske povijesti. Naslov joj je bio »Über Nestor-Chronik und Svjatoslav's Zug nach der Balkanhalbinsel.«⁴⁷

⁴² Antun (Ante) Starčević (1823.—1896.), političar.

⁴³ Josip Juraj Strossmayer (1815.—1905.), rimokatolički biskup i političar.

⁴⁴ Milivoj Dežman (1873.—1940.), političar, liječnik, novinar i književnik.

⁴⁵ Radovan Marković (1874.—1920.), pedijatar.

⁴⁶ Stjepan (Stipe) Radić (1871.—1928.), političar.

⁴⁷ »O Nestorovoj kronici i Svjatoslavovu pohodu na Balkanski poluotok«

Moj studij na bečkom sveučilištu približavao se kraju. Teška sam srca ostavio svoje dobre profesore i bogate bečke knjižnice, koje su mi omogućivale da nabavljam knjige i iz sveučilišnih knjižnica u Lwowu i Černovicama, gdje se nalazilo mnogo materijala za staroslavensku povijest. Kao da sam slutio, da je to bio kraj mojim staroslavenskim studijama. Kad sam se tome posvećivao, imao sam pred očima činjenicu, da je za hrvatsku povijest bio u Zagrebu lijep broj pregalaca na polju hrvatske povijesti, među njima rano umrli Petričević, Šišić,⁴⁸ don Bare Poparić,⁴⁹ Koharić,⁵⁰ Rudolf Horvat⁵¹ i dr. Nažalost nisam kod mjero-davnih faktora našao razumijevanja za slavensku povijest.

Moja se slutnja ispunila. Već kod prvoga pokušaja, da nastavim sa studijama o starom Nestoru,⁵² naišao sam na nemogućnost. Imenovan sam bio namjesnim učiteljem u Požegi. Službu sam nastupio 1. rujna 1895. Prvi mi je posao bio osim škole priprava za profesorski ispit, koji sam položio još iste godine. Poslije ispita je odmah slijedilo vjenčanje sa kćerkom ing. Thinaulta Helenom, s kojom sam proživio u sretnom braku pedestijednu godinu zemaljskog života. Kad sam i to imao pod kapom, zatražio sam iz zagrebačke sveučilišne knjižnice za dalji studij prepodobnog Nestora 12 knjiga. Dobio sam ih u svemu dvije i od tih jednu krivu.

»Evo ti ga na, moj Tiburcije!« uskliknuh, u Požegi sa studijama nema ništa! treba gledati da dođeš u Zagreb na »zviraljšće«, kako bi rekao bivši sudac sudbenog stola u Zagrebu Petar Kušl. I tako se je sve moje nastojanje usredotočilo na to da dođem u Zagreb, kamo sam zbilja premješten bio g. 1899. na Donjogradsku gimnaziju, gdje je direktorom bio Hugo Badalić.⁵³ Pa ipak sam u Požegi počeo sa štampanjem mojih književnih produkata, štampao sam svoju disertaciju.

⁴⁸ Ferdo Šišić (1869.—1940.), povjesničar.

⁴⁹ Bare Poparić (1865.—1948.), povjesničar.

⁵⁰ Janko Koharić (1877.—1905.), povjesničar.

⁵¹ Rudolf Horvat (1873.—1947.), povjesničar.

⁵² Nestor (o. 1056.—o. 1114.), kroničar.

⁵³ Hugo Badalić (1851.—1900.), književnik.

II.

KAO KNJIŽEVNI RADNIK

Prva dalja etapa na polju staroslavenske povijesti, bijaše rasprava, u kojoj se go-dini krstio ruski knez sv. Vladimir,⁵⁴ a s njim i ruski narod, da li g. 988 ili 989. Jedne od ovih godina bilo je to krštenje u Kijevu. Prilikom proslave devetstogodišnjice krštenja u Kijevu 1888. koji je gotovo stajao biskupa Strossmayera biskupske stolice,⁵⁵ izašlo je sijaset rasprava i o tom događaju, ali do konačnog rezultata ipak nije došlo. Mislim da sam ovo pitanje riješio i da je ovo moje nastojanje našlo priznanja jedinoga tadašnjega stručnjaka za starorusku povijest petrogradskog sveučilišnog profesora Šahmatova.⁵⁶

Profesor Klaić⁵⁷ spremio se u mirovinu. U dogovoru s njim spremio sam svoju raspravu o krštenju sv. Vladimira i ruskoga naroda za habilitacionu radnju. U mjesecu lipnju pitao me je profesor Klaić, da li sam gotov, jer da on predaje molbu za mirovinu. Rasprava je doduše bila gotova, ali nije još bila dotjerana. Predao sam je onakovu, kakova je bila, da ju prof. Klaić uzmogne ocijeniti prije nego ode u mirovinu. Prof. Klaić ju je doista ocijenio i odobrio, našto ju je dobio kao drugi recenzent prof. Gavro Manojlović,⁵⁸ koji ju je držao kod sebe dvije i po godine. Napokon ju je ocijenio i našao da je ne može prihvatiti, te je predana na konačnu odluku prof. Maretiću.⁵⁹ Videći taj postupak odugovlačenja odlučio sam radnju povući i o tom obavijestio prof. Maretića, koji mi je radnju vratio. Susreo sam prof. Manojlovića na ulici i pitao za razloge zbog kojih ju nije mogao prihvatiti. Ukratko nije bila dotjerana, no kako je prof. Manojlović bio suurednik srednješkolskog profesorskog časopisa »Nastavni Vjesnik«⁶⁰ pitao sam ga, da li bi ju, ako radnju dotjeram odštampao u »Nastavnom Vjesniku«, jer Ju-

⁵⁴ Vladimir Svjatoslavič Veliki (958.—1015.), kijevski knez.

⁵⁵ Riječ je o Bjelovarskoj aferi koja se dogodila 12. rujna 1888. u Bjelovaru tijekom susreta između cara i kralja Franje Josipa I. i biskupa Strossmayera. Vladar je prigovorio biskupu što je poslao brzojavnu čestitku u Kijev prigodom 900 godina pokrštavanja Rusa. Na carev prigovor biskup je odgovorio: »Moja je savjest čista!« te se udaljio od cara okrenuvši mu leđa, što je u to doba smatrano nevidenom uvredom.

⁵⁶ Aleksej Aleksandrovič Šahmatov (1864.—1920.), filolog i povjesničar.

⁵⁷ Vjekoslav Klaić (1849.—1928.), povjesničar.

⁵⁸ Gavro Manojlović (1856.—1939.), povjesničar.

⁵⁹ Tomislav (Tomo) Maretić (1854.—1938.), jezikoslovac i leksikograf.

⁶⁰ »Nastavni vjesnik« izlazio je u Zagrebu od 1892./93. do 1943./44.; 1996. časopis nastavlja izlaziti nakon uspostave samostalne Republike Hrvatske.

goslavenska akademija štampa samo djela, koja se odnose na Južne Slavene. Odgovor je glasio: »Ne!«.

»Zašto«.

»Jer bi mu se moglo prigovoriti, zašto radnju nije prihvatio za habilitaciju«.

Tu sam izjavu htio imati, jer sam bio uvjeren, da će ju prof. Jagić štampati u svojem »Archiv für slawische Philologie«.⁶¹ Prof. Jagiću, kojemu sam ukratko pripočeo sadržaj moje rasprave i rezultat do kojega sam došao, javio mi je, da će ju štampati, samo neka mu pošaljem. Tako je moja habilitaciona radnja izašla u Jagićevu »Archivu«, mogu reći na moju veliku radost, jer je ona tako dobila veći publicitet, nego da je ona izašla u Zagrebu u »Nastavnom Vjesniku«.

I doista je moje zadovoljstvo našlo opravdanje, jer se je čitala i izvan Hrvatske, kako dokazuje ova zgoda, koja se desila dvije godine kasnije:

Sasvim slučajno, ne znam s kim, došao sam jednoga ljetnoga dana u restauraciju »Lovački rog« na čašu piva. Kod jednoga stola sjedilo je nekoliko profesora, jedan je bio prof. Bazala,⁶² a među njima i jedan strani gospodin. Bio je to g. Bidlo,⁶³ profesor povijesti na praškom sveučilištu. Sjeli smo za njihov stol i mi. Kad je prof. Bidlo čuo moje ime, rekne mi pred svima:

»Imam vam nešto reći. Ja sam o vašoj raspravi o krštenju sv. Vladimira i ruskoga naroda govorio s akademikom Šahmatovim, profesorom petrogradskoga sveučilišta: Šahmatov mi je rekao, da je to najbolja rasprava, koju je u posljednje vrijeme o staroruskoj povijesti čitao.«

Razumije se, da mi je ova izjava uvaženoga ruskoga stručnjaka i učenjaka bila neobično mila, jer je samo potvrdila, da ipak nešto vrijedim. Bio sam prof. Manojloviću, s kojim sam se kasnije politički slagao, vrlo zahvalan, što mi je dao povod, da sam svoju habilitacionu radnju povukao, jer kao sveučilišni profesor ne bi nikad mogao postignuti najveću čast, koju je jedan Zagrebčanin mogao postići: postati načelnikom kr. i sl. glavnoga grada, morao bi se u tom slučaju kao sveučilišni profesor na profesuri zahvaliti, te se ne bi mogao povratiti na mjesto, koje bi već drugi zaposjeo, dok mi je kao srednješkolskom profesoru lako bilo dati se reaktivirati.

Kao književni radnik

Videći s kakvim se poteškoćama mora čovjek boriti, ako se hoće baviti sa starom slavenskom povijesti, napustio sam teška srca svoju želju s tim više, što me je doskora novi nadzornik srednjih škola dr. Stjepan Bosanac⁶⁴ pozvao, da napišem »Povijest staroga vijeka za V. razred srednjih škola«.⁶⁵ Prihvatio sam poziv

⁶¹ »Archiv für slawische Philologie« izlazio je u Berlinu od 1876. do 1929. godine.

⁶² Albert Bazala (1877.—1947.), filozof.

⁶³ Jaroslav Bidlo (1868.—1937.), povjesničar.

⁶⁴ Stjepan Bosanac (1870.—1949.), pedagog i jezikoslovac.

⁶⁵ Udžbenik je tiskala Kraljevska hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada u Zagrebu 1910.

tim radije, što sam iz priprava za školska predavanja kroz 10 godina stvorio sebi sliku, kako bi trebala da bude školska knjiga za obuku u povijesti. Prema ovoj predodžbi sam sebi i pravio bilješke, koje su mi sada dobro došle. Povijest stara vijeka je naišla na najbolji prijem, a za njom i ostale knjige za Srednji i Novi vijek. Iznenaden sam bio viješću, da su se na požarevačkoj gimnaziji u predratnoj Srbiji⁶⁶ rabile moje knjige. Kad sam naime bio prvi puta načelnikom našega grada, došla je k meni na poglavarstvo jedna skupina Francuza. Pratio ju je jedan mladi činovnik beogradskog Pressbira, mislim da se je zvao Jovanović. Rekao mi je da me doduše osobno ne pozna, ali da me dobro pozna po mojoj knjizi, jer se iz nje učilo na požarevačkoj gimnaziji.

Prvi moj literarni rad izašao je u »Vijencu«,⁶⁷ kojemu je tad urednikom bio Hranilović.⁶⁸ Bila je to neka mala crtica sa obale Drave. Naslova se više ne sjećam. Izašla je negdje g. 1901. ili 1902. Druga je stvarca bila o vojvodi Reichstadtskom,⁶⁹ sinu cara Napoleona.⁷⁰ Prva moja školska knjiga bijaše »Putzgerov historijski školski atlas«,⁷¹ koji je izašao 1904. U to je vrijeme izašao i moj »Pregled opće i hrvatske povijesti«. ⁷² Za nj, koji je još prije rata doživio nekoliko izdanja, veli prof. dr. Matasović,⁷³ da je autor đaćkom naraštaju najpopularniji svojim malim repetitorijem »Džepnim historijskim katekizmom«, što ga je mladež prozvala i zove jednostavno »Srkuljem«. God. 1906. izašao je »Zemljovid za historijski razvitak Hrvatske s tumačem«. ⁷⁴ Objavio ga je u »Obzoru« g. 1906. prof. Petar Tomić⁷⁵ ovim riječima:

»Prije svega moramo izraziti svoju radost, što je imao sastavitelj toliko kuraže, da izda na svoj trošak ovako skupo djelo, skuplje od običnih knjiga, a s druge strane i u tom je veliko junaštvo njegovo, što se je odvažio to učiniti, jer je time dirnuo u monopol i svoje vrsti privilegije vladinih službenika pisaca. Srkuljev Zemljovid ima prije svega služiti u svrhe školske... A pošto je Srkuljev Zemljovid dobar, a mladeži hrvatskoj potreban kao korica svagdašnjega hljeba, te se nadamo da će nova vlada bez oklijevanja dopustiti i uvesti u škole to rijetko dje-

⁶⁶ Misli se na razdoblje prije Prvoga svjetskog rata.

⁶⁷ Misli se na »Vienac«, koji je izlazio u Zagrebu od 1869. do 1903. godine.

⁶⁸ Jovan Hranilović (1855.—1924.), grkokatolički svećenik, pjesnik i književni kritičar.

⁶⁹ Napoléon François Joseph Charles Bonaparte (1811.—1832.); francuski car Napoleon II. (1815.); poznat kao Franz vojvoda od Reichstadta.

⁷⁰ Napoléon Bonaparte (1769.—1821.), francuski car (1804.—1814.; 1815.).

⁷¹ Atlas je tiskan u Beču u nakladi A. Pichlera udovice i sina.

⁷² Udžbenik je tiskan u Zagrebu 1905. godine.

⁷³ Josip Matasović (1895.—1962.), povjesničar; vlasnik i urednik »Narodne starine« te ravnatelj Državnog arhiva u Zagrebu i profesor na Filozofskom fakultetu zagrebačkog Sveučilišta.

⁷⁴ *Uputa zemljovidu za historijski razvitak Hrvatske* (Zagreb).

⁷⁵ Petar Tomić (1839.—1918.), povjesničar.

lo. Srkuljev Zemljovid će biti vrlo podesnim i vrlo korisnim pomagalom hrvatskoj omladini i hrvatskoj mladáriji i svakom rodoljubu hrvatskom, za proširenje svoga znanja, za popunjenje svoje naobrazbe, a što je najglavnije za osvješćivanjem budućih vođa, rukovoditelja i rodoljubivih radnika i patnika Hrvata.«

Zemljovid je stajao dvije forinte. Kako sam u ono vrijeme stanovao na Kapitolu vis-à-vis priora vranskoga biskupa Guglera,⁷⁶ poslao sam i njemu jedan primjerak. Iduće nedjelje točno u 12 sati donese mi njegov inoš malu kuvertu, u kojoj je staračkom rukom napisao nekoliko riječi s prilogom od 50 forinti. Drugi dan sam susreo njegova tajnika prebendara Korenića,⁷⁷ koji mi se već izdaleka smijao. »No jeste li dobili biskupovo pisance?«

»Jesam!«

»A znate što je presvijetli rekao?«

»Što, ako smijem pitati?«

»Rekao je, neka vam točno u 12 sati pošaljem njegovo pisance s riječima:

'Nek bude gosponu profesoru dobroga apetita!«

Tragajući za izvorima mira u Karlovcima (1699) naišao sam na elaborat o tom miru u bivšem arhivu General-Commande u Zagrebu i priopćio ga u Bojničičevom⁷⁸ Arhivu.⁷⁹

Kad je godine 1906. došla na vladu hrvatsko-srpska koalicija,⁸⁰ odredio je tadašnji predstojnik za bogoštovlje i nastavu dr. Milan Rojc,⁸¹ da se izdavanje »Nastavnog Vjesnika« preda »Društvu hrvatskih srednjoškolskih profesora«. ⁸² »Društvo« je uredništvo predalo prof. Krsti Pavletiću⁸³ kao glavnom uredniku, dru Stanku Hondlu⁸⁴ i meni, dru Hondlu za matematiku i fiziku, a meni za povijest i zemljopis. Urednikom sam ostao sve do g. 1917., kad sam postao načelnikom. Ovdje

⁷⁶ Pavao Gugler (1820.—1909.), naslovni biskup.

⁷⁷ Stjepan Korenić (1856.—1940.), katolički teolog.

⁷⁸ Ivan pl. Bojničić (1858.—1925.), povjesničar i arhivist.

⁷⁹ *Vjestnik (Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinski zemaljski arhiv)*, izlazi u Zagrebu od 1898. do danas pod raznim imenima.

⁸⁰ Hrvatsko-srpsku koaliciju sačinjavale su: Hrvatska stranka prava, Napredna stranka, Srpska samostalna stranka i Srpska radikalna stranka te Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije (do travnja 1906.). Koalicija je djelovala od 1905. do 1918. godine.

⁸¹ Milan Rojc (1855.—1946.), pravnik i političar.

⁸² Društvo je utemeljeno 1904. kao strukovna i pripomoćna udruga hrvatskih srednjoškolskih profesora. Kada je 1920. utemeljeno Jugoslavensko profesorsko društvo, ovo Društvo ostaje samostalno okupljajući većinu hrvatskih profesora. Godine 1930. zamrznut je rad Društva, da bi 1937. ponovno oživio preko Pododbora Matice Hrvatske hrvatskih profesora. Stvaranjem Banovine Hrvatske 1939. Društvo ponovno radi pod imenom Društvo hrvatskih srednjoškolskih profesora, a od 1942. kao Dosavez namještenika srednjoškolske nastave. Nakon završetka Drugoga svjetskog rata Društvo prestaje s djelovanjem (1945.).

⁸³ Krsto Pavletić (1865.—1919.), književnik.

⁸⁴ Stanko Hondl (1873.—1971.), fizičar.

ne nabrajam sve one članke, koje sam u ono vrijeme u »Nastavnom Vjesniku« napisao. Do tog vremena bio sam predsjednikom »Društva hrvatskih srednjoškolskih profesora« šest godina, a prije toga potpredsjednikom tri godine a bio sam i predsjednikom »Udruge javnih činovnika«,⁸⁵ sve dok nisam postao načelnikom, brinuo sam se, da opskrbum brašnom članove profesorskog društva, jednako sam se brinuo i za opskrbu članova »Udruge«. Mogu reći, da mi je to potpuno uspjelo blagodareći bivšem odjelnom predstojniku za narodno gospodarstvo Zvonimiru Žepiću,⁸⁶ jer mi je Zemaljska vlada dopustila da kupujem živežne namirnice kod onih proizvođača, koji su svoj kontingenat već bili predali »Opskrbi«.

Moje knjige u kritici

Napokon je izašla moja »Povijest Staroga vijeka za V. razred srednjih učilišta« god. 1906. Knjiga je naišla na najbolji prijem, te je uistinu bila senzacija na polju školskih knjiga. Opširniji je prikaz dao dr. Landwehr u »Zeitschrift für österreichische Gymnasien«.⁸⁷ »Knjiga, što mi predleži«, veli Dr. Landwehr, je vrlo vrsno i na skroz samostalno djelo, koje u mnogom pogledu dolazi ususret novim zahtjevima. Čisto ratni povijesni detalji su znatno potisnuti, osim u rimskoj povijesti, gdje se već po sebi ratovi moraju isticati, svagdje potanko iznose kulturno povjesne stvari, ukoliko je to moguće. Što je moguće, to se učinilo. Starija povijest Rima napušta potanji prikaz tobožnje povijesti kraljeva, što se može samo pozdraviti, a pridržana je tradicionalna povijest ustavnih borba, bez čega se jedan školski udžbenik ne da zamisliti. Nasuprot se mora istaknuti prikaz kulturnih prilika do g. 264. pr. Is.[usa Krista], a prije svega odjeljak o kulturi vremena od 264 do 133. pr. Is., koji je možda najbolji prikaz tog doba, koji sam u školskim knjigama naišao. Jednako je izvrstan kulturno-povjesni prikaz carskog doba do 180. po Is., kao što je i doba propasti u svojim najznatnijim pojavama vrlo dobro karakterizirana. U cijelosti je ova knjiga uistinu znamenita i radosna pojava.

Bivši profesor karlovačke gimnazije, a kasniji sveučilišni profesor u Ljubljani dr. Nikola Radojčić⁸⁸ ocjenjujući »Povijest Srednjega vijeka«,⁸⁹ koja je izašla g. 1912., iznio je u prvom redu utjecaj »rdave knjige«, koja može pored ostalih zala pobijediti i dobra učitelja. Jedna od najgorih, već zato, što je bila krcata neis-

⁸⁵ Udruga javnih činovnika bila je ključna organizacija za povoljnu prodaju zemljišta za gradnju činovničkih kuća u Zagrebu.

⁸⁶ Zvonimir Žepić (1863.—1932.), pravnik.

⁸⁷ Časopis je pokrenut u Beču 1850. godine.

⁸⁸ Nikola Radojčić (1882.—1964.), povjesničar.

⁸⁹ Udžbenik je izišao u Zagrebu u nakladi tadašnje Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlada.

tinama, bila je Gindelyjeva⁹⁰ Povijest staroga vijeka,⁹¹ koja je sada zamijenjena novom i dobrom Srkuljevom knjigom. Velika je već kuraža bila napisati je i njome zamijeniti Klaića, jer je Klaićeva knjiga bila izuzetak u množini rdavih i vrlo dobra, te je pisac znao, da će se njegova knjiga mjeriti na Klaićevoj, a zato treba čestita knjiga, da tu zamjenu izdrži. Radi novoga nastavnoga plana Srkulj je morao zbog novih zahtjeva sam krčiti stazu i nešto novo stvoriti, baciti se na posao, koji zbog svoje teškoće jake ljude uvijek draži i zanima, ali je vrlo težak i odgovoran.

Slovenski⁹² narodi su dobili po pravdi prilična mjesta i povjesnice su im da se bolje jedva može poželjiti prikazane, te mi za njih ne bi imali ništa pridodati, osim do glave o Rusima, osobito prva, bude lakše i umnoj snazi đackoj prikladnije napisane. Ovako su odviše učevne, ali mi vjerujemo, da pisac to ne osjeća, jer je stručnjak za rusku povjesnicu, te tako razumijemo, da je tešku glavu o Rusima mogao za ovu svoju knjigu napisati. Inače je Srkulj mnogo na to pazio, da bude razumljiv i pored novosti mnogih strana srednjovjekovnoga života, koji je on prvi uveo u školsku knjigu, to mu je ipak pošlo za rukom. A doista nije lak posao iz naučnih knjiga vaditi za školsku samo ono, što je za nju, i to tako razložiti, da bude djeci shvatljivo. Tu nije dovoljno samo stvar razumjeti, nego je treba prokuhati, preraditi, dati joj formu, koja odgovara tonu cijele knjige. Mi zato namjerno ističemo, da je Srkuljeva knjiga razumljivo napisana, da je dakle čitka, jer će samo tako moći đaci iz nje naredne partije sami kod kuće pročitati i tako s većom pažnjom i korišću pratiti učiteljevo razlaganje u školi.

Gotovo 10 godina kasnije dao je jedan kulturni prikaz mojih knjiga uopće dr. Josip Matasović. On veli, da su moje knjige pisane čuvstvom i sastavljane prema sredstvima biranih ukusom, te žali, što nisu ušle u kućne priručne i javne narodne knjižnice. Matasović veli, da su moje knjige odlično fundirane u naučnom pogledu, iscrpljive su i suvišne, a upravo ta je opširnost kvarila izričitu školsku svrhu Srkuljevih knjiga.

Za zamjerku o opširnosti, mislim, da će najbolje odgovoriti jedan interesat, koji je iz nje učio: to je Branko Peleš, koji je bio u V. razredu, kad je moj Stari vijek izašao. Peleš je bio na stanu kod prof. Vodnika (Drexlera).⁹³ Jednoga je dana došao prof. Vodnik u zbornicu i rekao mi: »Znate, što đaci drže do Vaše knjige?« »Ne znam, a što?«

Juče u nedjelju zapitao sam Branka, da li je za ponedjeljak naučio sve lekcije.

»A povijest?«

»Lako je meni naučiti Srkulja 50 stranica!«

⁹⁰ Anton Gindely (1829.—1892.), povjesničar.

⁹¹ *Lehrbuch der allgemeinen Geschichte für die unteren Klassen der Mittelschulen 1. Band: Altertum*, Tempsky Verlag, Prag, 1869.

⁹² slavenski

⁹³ Branko Vodnik (Drexler) (1879.—1926.), književni povjesničar.

Kako se vidi opširnost moga udžbenika nije smetala đaka. Zavisi o stilu, o načinu i o svim onim odlikama, koje jedna školska knjiga mora da ima, ako hoće da nađe puta k srcu učenika.

O povijesti srednjeg vijeka veli Dr. Landwehr: Prvi svezak predstojećeg udžbenika sam već objasnio u ovom časopisu (»Zeitschrift«). Ja sam tada iznio svoje uvjerenje, da mi ovdje imamo posla s jednom vrlo vrsnom u gdjekojem pogledu odličnom knjigom, premda s druge strane nisam mogao zatajiti, da veličina kulturno-povjesnoga materijala traži mnogo od srednjoškola.

S drugim sveskom (Povijest Srednjega vijeka) ima se sasvim drugačije, ona nema s jednim udžbenikom za Nijemce kao što ni za austrijske škole samo malo sličnosti. Nakon što se Landwehr bavio pitanjem podjele kulturnih sfera, kako su u ovoj knjizi raspodijeljena (germanska, romanska, bizantsko-slavenska sfera), čega u njemačkim udžbenicima nema, dolazi do zaključka, da i drugi svezak stoji na visini prvoga. To znači puno, jer je materijalno teži, a naročito je jedna dispozicija pravi Sizifov posao, da oba evropska kulturna svijeta podjednako obradi... Inače se svugdje pokazuje vanredno vrsno poznavanje građe. Veće omaške jedva da se nalaze. Cjelokupno djelo (zajedno s »Izvorima« i »Povijesnim čitankama«) svakako zaslužuje potpunu pažnju pa može tražiti časno mjesto u našoj školskoj literaturi (čitave Austro-Ugarske monarhije.)

U međuvremenu od Povijesti staroga vijeka i Povijesti srednjega vijeka (1906.—1912.) izdao sam I., II. i IV. svezak »Izvora«⁹⁴ za učenje povijesti u srednjim školama, dok je III. svezak »Izvora« za Novi vijek izdala Zemaljska vlada.⁹⁵ Društvo hrv. srednjoškolskih profesora izdalo je moje dvije »Čitanke Povjesne«.⁹⁶ Na jednu i drugu obazreo se je dr. Landwehr:

»Dr. Srkulj izdaje izvore, koji će u četiri knjige donijeti znatnije izvore za opću i hrvatsku povijest. Imamo I. i IV. svezak. Cijelo djelo zaslužuje svakako potpunu pažnju.«

I »Povjesne čitanke« je objavio dr. Landwehr: »Ja sam kod pregledavanja knjige stavio neke primjedbe. To bi moglo lahko pobuditi utisak prigovora i htjeti bolje znati, ali tomu nije tako. Tu se samo ustanovila razlika mnijenja u pojedinostima... Knjiga kao cjelina čini mi se kao radosna i u svojem načinu izvanredna radnja, koja je vješto upotrijebila bogatu raznojezičnu literaturu, što služi njegovom marljivom piscu na čast. Mislim da će ju omladina uistinu rado čitati. Inače se pokazuje svagdje izvanredno poznavanje građe. Želio bih, da bi u toj knjizi bili zastupani i Nijemci i ostali narodi Monarhije.«

⁹⁴ *Izvori za povijest starog vijeka*, Zagreb, 1910.; *Izvori za hrvatsku povijest*, Zagreb, 1910.; *Izvori za povijest srednjeg vijeka*, Zagreb, 1911. (sve su tri knjige izišle u autorovoj nakladi.)

⁹⁵ *Izvori za povijesnicu novoga vijeka*, Kraljevska hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada, Zagreb, 1913.

⁹⁶ *Povijesna čitanka za niže razrede srednjih i sličnih škola*, sv. 1.-2., Zagreb, 1915.

Jedini prigovor dra Landwehra bijaše, da knjige za srednji vijek imaju »eine deutschfeindliche Richtung«⁹⁷ (radi prikaza ponijemčavanja Polapskih Slavena, pa sam se morao opravdati pred nadzornikom za srednje škole Franjom Kremom.⁹⁸ Bio sam ponosan na ocjene dra. Landwehra i mogu mirne duše reći ne radi sebe nego radi toga, što je ove knjige napisao jedan Hrvat.

Od hrvatskih povjesničara i pedagoga osvrnuo se je na Čitanke prof. dr. Petar Tomić. On piše:

»Velecijenjeni gospodine kolego!

Poslije Smičiklasove⁹⁹ povijesti nije me nijedna knjiga hrvatska tako ugodno iznenadila i vanredno obradovala kao Vaša povijesna čitanka. Meni je to milo ne samo zato, što je to velika dobit za našu malu književnost i što je to prerijetko pomagalo hrvatskoj mladeži i inteligenciji, nego i zato, što se je time davna moja želja ispunila. Stoga Vam od srca čestitam i želim, da srećno nastavite toli spasonosno djelo za našu opću naobrazbu. Daj Vam Bog zdravlje i ustrajnosti u tako teškom poduzeću. Živio!«

Povijest novoga vijeka za VII. razred

»Povijest novoga vijeka za VII. razred« srednjih škola izašla je g. 1918., u najburnije doba, kad se rušila Austro-ugarska monarhija, kad su pucale veze, koje su nas još vezale i kad se ona u temeljima drmala, te nije imala vremena ni za sebe samu. Tako nisam ni ja mogao poslati moju Povijest Novoga vijeka dru Landwehru, to je tako izostao njezin prikaz u njemačkoj objavi. Njezin prikaz je uklopljen u članku dra Matasovića. Duskora je izašla »Povijest novoga vijeka za niže razrede srednjih škola«.¹⁰⁰ O njoj je donio prikaz prof. Živko Jakić¹⁰¹ u »Nastavnom vjesniku«.

»U ovoj knjizi po prilici otpada 130 stranica na svjetsku, a 70 na historiju SHS«, veli prof. Jakić. »Hrvatska povijest je upravo vještački obrađena: rasčlanjena, jasno, zanimljivo. To su uopće odlike Srkuljova pisanja. On je osobit stilista. Sve je u njega jasno, lako i ukusno. Hrvatska povijest je prikazana objektivno, ali usto sa srcem i osjećajem upravo onako kako prikazuje svoju povijest brat Srbin, ili Francuz i uopće svaki čovjek, koji nešto drži do svoga ponosa. Srkulj ne prikriva svjetle časove u hrvatskoj povijesti, nego ih smjelo ističe, ne upire u nesretne momente prstom s kakvom emfazom, kao da je svaka druga historija krcata najslavnijim događajima, prema kojima hrvatska prošlost ne znači ništa.

⁹⁷ »nadahnute protunijemstvom«

⁹⁸ Franjo Krema (1855.—1920.)

⁹⁹ Tadija Smičiklas (1843.—1914.), povjesničar.

¹⁰⁰ Udžbenik je objavljen 1924. u Zagrebu u nakladi St. Kugli knjižara Kraljevskog sveučilišta i Jugoslavenske akademije.

¹⁰¹ Živko Jakić (1882.—1953.), povjesničar.

To valja svakako istaknuti, kada se radi o školskim knjigama, koje imaju da služe ne samo davanju znanja nego i odgoju značaja.

Jednako je prikazana i srpska povijest s osjećajem i toplinom. Dovoljno je samo pročitati štivo »Ustanku«, o »Vrhovnom vođi Karađorđu«, o »Velikom svjetskom ratu«, o »Ulozi maloga srpskoga naroda«, koji je morao da baci u arenu nekoliko stotina tisuća junaka, ističe se u reljefu ove gigantske borbe, gdje se biju milijuni, vrlo plastično.

Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca

U novoj državi SHS¹⁰² trebalo je u VIII. razredu učiti povijest Hrvata, Srba i Slovenaca, ali takovog udžbenika nije bilo. U toj nevolji napisao sam »Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca«¹⁰³ da bude pomoćnom knjigom. Napisao sam je g. 1921. a objavio ju je »b«.¹⁰⁴

On veli:

»Tko zna kakove sve zahtjeve traži školski udžbenik, koji treba da odgovara principima savremene nastave? Za taj posao pored solidnog stručnog znanja, treba imati jedan plus, t.j. talenat, da se jedna velika građa predoči u izvjesnoj formi i veličini, da bude jasna onima, kojima je namijenjena. Suho i statističko nizanje historijske građe kraj sve svoje točnosti i objektivnosti ne zadovoljava. Materija ... prošlost jednog naroda, traži svoje oživljenje, svoj oblik, proporcije i dimenzije, duh i dušu. To je zadatak historičara uopće, a napose pisca školske knjige, iz koje omladina VIII. razreda srednjih škola uči povijest svoga naroda. Dr. Srkulj Stjepan je poznat kao odličan pisac školskih knjiga. Svojim dojakošnjim djelima je dokazao, da ima sve uvjete za pisanje školskih udžbenika. Prije svega kao dublji pogled u karakter hrvatskoga naroda. U povijesti se odrazuje karakter jednoga naroda. Upoznavajući prema tome historiju svoga naroda mi upoznajemo sami sebe. Prolazeći duhom sve periode naše povijesti, kako ih je majstorski iznio dr. Srkulj, mi seciramo sami sebe, svoju nutrinju, jer gledamo sebe onakvima, kakvi jesmo.«

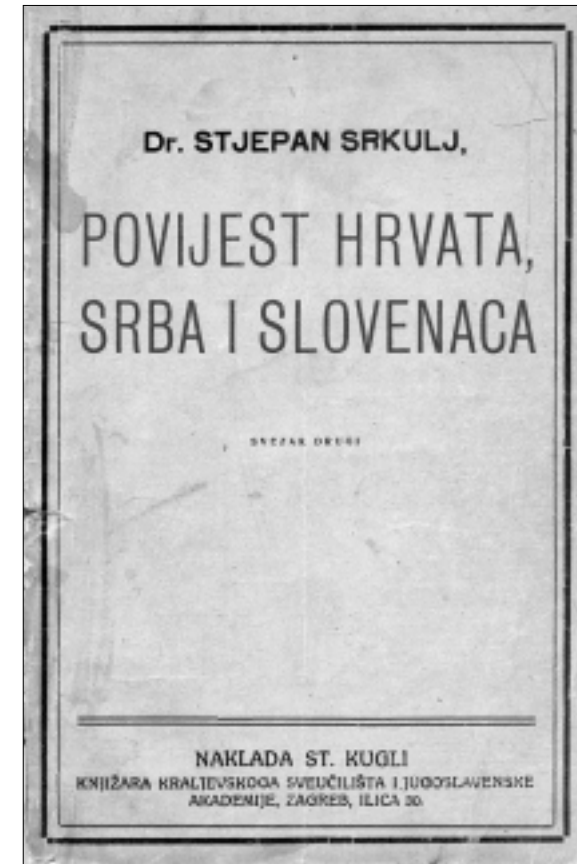
Povijest Hrvata

U objavi Povijesti Hrvata, Srba i Slovenaca, »veli spomenuti recenzent; u obrani svoje zemlje i svoga ponosa Hrvat je krvario i patio. Ako je morao, da uzmakne pred jačom brutalnom silom, on je uvijek protiv slijepe sile imao svoje, G.(os-podinom) Bogom dano nevidljivo oružje: vjerovanje u pravo i pravdu, pred kojom pada brutalna sila. To vjerovanje u pravo ujedno je najjači oslon hrvatskog

¹⁰² Misli se na Kraljevstvo/Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca (1918.—1929.), kasnije Kraljevina Jugoslavija (1929.—1941.).

¹⁰³ Udžbenik je objavljen 1921. u Zagrebu u nakladi Stjepana Kuglija.

¹⁰⁴ Rečenica je nejasna u izvorniku; »b« je autor prikaza Srkuljeva udžbenika, a ne izdavač.

stoljetnog legitimiteta. To tipično hrvatsko traženje prava, vjerovanje u nj i insistiranjem na njemu najjači su dokumenti duboke etike hrvatskoga naroda. Svjestan sebe i svoga prava Hrvat je etičan toliko, da misli po etici, da polemizira po etici i bori se za svoje samoodredjenje po etici. Od 1918. historija Hrvata se nastavlja, ali u drugom društvu. I jer to najnovije društvo radi uporno na tome da silom preko noći uništi ono, što vijekovi i veliki silnici ne moguše uništiti, hrvatski narod svjestan sebe i svoje historije čeka, čeka... da se obezumljeni urazumu.«

Toliko kao uvod u malu »Povijest Hrvata«.¹⁰⁵

Sasvim u duhu tih silnika eliminirana tako reći hrvatska povijest iz srpskih škola i srednješkoljskih udžbenika. Od 100 stranica srbijanskih školskih udžbenika povjesnih otpada na srpsku povijest 90 stranica, na slovensku tri, a na hrvatsku 7 stranica. Obuka u hrvatskoj povijesti bijaše upućena na dom, a da ne bude bez pomoćne knjige, napisao sam malu »Povijest Hrvata«, naštampana na

¹⁰⁵ *Kratka povijest Hrvata*, piščeva naklada, Zagreb, 1926.

oktav formatu, koja ističe sve one svjetle momente hrvatske prošlosti, koji su tako duboko vezani s našim.

Za i protiv narodnog jedinstva

Prije nego što svršim sa školskim knjigama moram se obazrijeti na jedan prigovor, koji sam očekivao i koji je g. 1947. ili 1948. izašao u jednom zagrebačkom dnevniku. Taj se prigovor odnosi na moje stanovište u pitanju narodnog jedinstva odnosno na hrvatsko-srpsko pitanje. Prema tome sam za narodno jedinstvo pisao danas, a sutra protiv, što može doista u mladež unijeti zabunu. A ja mislim, da je mnogo gore, ako se mladeži u školi prikazuje narodno jedinstvo onako, kako se je ono u i iz Beograda prikazivalo (u veliko-srpskom duhu), a da mladež izvan škole na svakom koraku vidi, da je ono narodno jedinstvo laž, da se nastoji Hrvatstvo na svakom koraku izbrisati s lica zemaljskoga. Nasuprot iz mojih knjiga mora se uvjeriti, da se s ovakim metodama kako su se provodile u staroj Jugoslaviji, ne može doći do narodnoga jedinstva. Ako se čovjek uvjeri, da ono stanovište, koje je zauzimao, ne valja, jer vodi k zlu, treba da ga promijeni, morati će dakle ustati protiv onoga, što je donle zastupao.

Pomenuti prigovor u zagrebačkom dnevniku tiče se moje »Hrvatske povijesti za VIII. razred srednjih škola«,¹⁰⁶ sv. II., koju je izdao nakladni odjel Hrvatske Državne Tiskare. Moram istaknuti, da ta »Hrvatska povijest za VIII. razred« nije u štampi onako izašla, kako sam ju u rukopisima predao.

Hrvatska povijest u 19 karata

Na 2. prosinca odstupio je kabinet ministra Nikole Uzunovića¹⁰⁷ u čijem sam ministarstvu bio ministar građevina, a vladu je preuzeo novi ministar predsjednik Bogoljub Jevtić.¹⁰⁸ Imenovanje je uslijedilo prije podne, poslije podne u 3 sata bio sam već da se vratim u Zagreb zajedno sa svojim »koferom«, koji je 2 godine i 7 mjeseci čekao na taj čas. U kupeju 2. razreda našao sam se sa višim činovnikom, čini mi se financija, Aračićem, bratom generala Aračića.¹⁰⁹ Razgovor se dabome vodio o Hrvatima i Srbima. Glavni argument g. Aračića bijaše poznata tvrdnja Nikole Pašića,¹¹⁰ da je Hrvate stvorila Austrija, kad je razvojačila Krajinu.

»No, gospodine Aračiću, ja ću vam zorno s historijskim kartama u ruci pokazati, kako je Austrija stvarala Hrvatsku«.

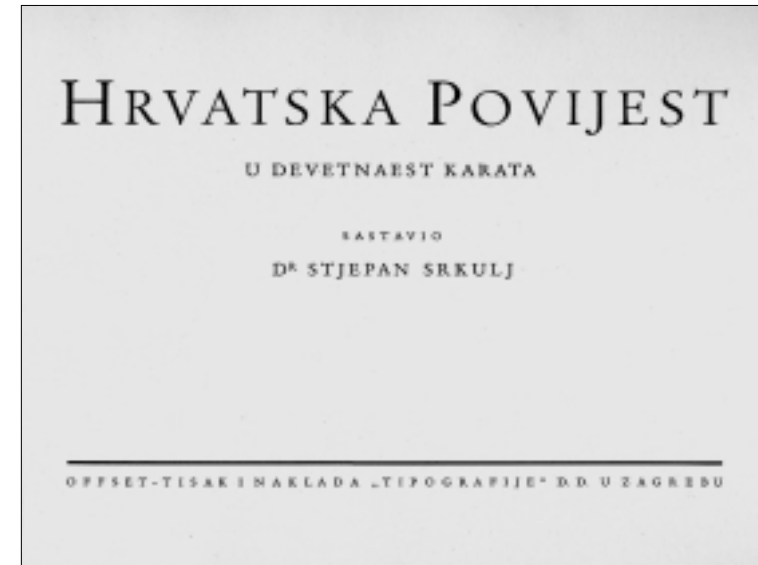
¹⁰⁶ Udžbenik je objavljen 1944. u Zagrebu.

¹⁰⁷ Nikola Uzunović (1873.—1954.), političar. Uzunovićeva sedma vlada djelovala je od 22. listopada do 20. prosinca 1934. godine.

¹⁰⁸ Bogoljub Jevtić/Jeftić (1886.—1960.), političar.

¹⁰⁹ Petar V. Aračić (1885.—1958.), divizijski general.

¹¹⁰ Nikola P. Pašić (1845.—1926.), političar.

To sam mogao lako reći, jer sam skice za historijske karte imao gotove g. 1925. za Milenijski zbornik Matice Hrvatske,¹¹¹ te su imale izaci u 2. svesci, koji nije uopće izašao, premda su bile u planu četiri sveske s dvostrukim honorarom. Izišao je samo prvi,¹¹² u kojem je bio članak¹¹³ predsjednika Matice dra. Lukasa.¹¹⁴

I dao sam se na posao. Kad sam te nove karte pokazivao dru Dežmanu da izabere koju za jubilarno izdanje »Obzora«,¹¹⁵ tako su se Dežmanu svidjele, da je odlučio dati izradbu svih karata »Tipografiji«.¹¹⁶ To nije mogao dr. Lukas oprostiti Dežmanu, što mi je tim omogućio »rehabilitaciju«, jer me je on i još nekoliko drugih smatralo »izdajicom« radi toga, što sam preuzeo službu ministra, jer takova čovjeka treba utući. Nehotice sam dobio zadovoljtinu od same Matice Hrvatske, kojoj je bio predsjednikom dr. Lukas. Matica je izdala Katićevu¹¹⁷ Hrvatsku povijest¹¹⁸ pa je trebala dvije karte, koje bi priklopila. Ona se obratila na dra Šiši-

¹¹¹ Matica hrvatska osnovana je 1842. u Zagrebu.

¹¹² *Zbornik Matice Hrvatske. Hrvatskome narodu njegovima prošlim naraštajima na spomen sadašnjima i budućima na pobudu o tisućoj godišnjici hrvatskog kraljevstva*, knj. prva, sv. I., Zagreb, 1925.

¹¹³ »Geografska osnovica hrvatskoga naroda«, *Zbornik Matice Hrvatske*, 19-91.

¹¹⁴ Filip Lukas (1871.—1958.), geograf i geopolitičar.

¹¹⁵ *Obzor spomen-knjiga 1860.—1935*, »Tipografija« D. D., Zagreb, 1936.

¹¹⁶ »Tipografija« — zagrebački grafičko-nakladnički zavod nastao 1920. spajanjem tiskarskih poduzeća Ignjata Granitza i Ivana Novaka. Godine 1959. dolazi do sjedinjenja s »Narodnim listom« u novinsko-izdavačko-tiskarsku kuću Vjesnik.

¹¹⁷ Lovre Katić (1887.—1961.), povjesničar i publicist.

¹¹⁸ *Pregled povijesti Hrvata*, Zagreb, 1938.

ća, a on je Maticu Hrvatsku uputio na mene. Jednoga dana sam dobio ovo pismo:

Gospodin
Dr. Stjepan Srkulj
ministar u m.
Zagreb

U vezi s našim pismom od 30. studenoga 1938. i s Vašim cij. odgovorom od istoga dana u predmetu povjesnih karata za Maticino izdanje Katićeve Hrvatske Povijesti čast nam je obavijestiti Vas, da smo radi kratkoće vremena oko toga izdanja, a i s obzirom na to, da nam Tipografija na našu molbu nije mogla naći odmah potrebne otiske, odustali od toga, da priložimo Katićevoj Povijesti spomenute karte. Žao nam je, što se nismo mogli poslužiti Vašom dobrostivom pripravnosću i dozvolom glede upotrebe tih karata, ali smo silom prilika morali u zadnji čas od toga odustati.

Tom prilikom čast nam je ovim izraziti Vam u ime odbora Matice Hrvatske srdačnu zahvalnost za Vašu lijepu spremnost i pažnju prema Matici Hrvatskoj u tom pitanju, preporučuci i dalje interese Matice Hrvatske Vašoj dobrostivoj pažnji.

S odličnim poštovanjem
za predsjednika
F. Jelašić¹¹⁹ m.p.
tajnik

Razumije se, da sam Matici to dopustio, dakako bez honorara. Ipak nisu karte dospjele u Katićevu povijest, jer je Povijest bila već odštampana, a izrađivane karte bi tražilo odviše vremena, te bi povijest zakasnila.

»Hrvatska povijest u 19 karata«¹²⁰ naišla je na priznanje u Hrvatskoj, a i u stručnim krugovima Njemačkoga Reicha.

Uzalud su u Hrvatskoj moju Povijest htjeli »totschweigen«¹²¹, kad joj je na pr. najbolju reklamu načinio osječki »Hrvatski list«,¹²² koji je sve karte preštampano. Što više dopuštenje za uporabu mojih historijskih karata tražila je i štampa NDH, koja mi i nije bila sklona, te nije htjela ni spomenuti 75-godišnjicu kad me je jedan suradnik NDH štampe telefonom zamolio za dopuštenje da ih upotrijebi, morao sam se nasmijati, kad je sramežljivo dodao, neka oprostim, što iz stanoovitih razloga ne će spomenuti moje ime kao autora.

¹¹⁹ Franjo Jelašić (1878.—1944.), filozofski pisac i prevoditelj, tajnik Matice hrvatske od 1922. do 1939. godine.

¹²⁰ *Hrvatska povijest u devetnaest karata*, »Tipografija« D. D., Zagreb, 1937.

¹²¹ totschiweigen (njem.) = potpuno prešutjeti

¹²² »Hrvatski list« je izlazio od 1920. do 1945. godine.

U jednim zagrebačkim novinama je 12. studenoga 1937. (nažalost mi fali naslov novina) V. P. objavio moju »Povijest u 19. karata« riječima: Dr. Stjepan Srkulj je ovom svojom najnovijom knjigom učinio veliku korist hrvatskoj povijesti uopće, jer je ona u ovoj knjizi prikazana pregledno, kondenzirano i zorno... Sva su poglavlja u knjizi »Hrvatska povijest u 19 karata« pisana zanimljivo, pregledno i sažeto uz potrebnu objektivnost, koja se svakom pravom piscu povjesnih djela imperativno nameće, a i poglavlja su sretno odabarana. Osim svoje općenite koristi za svakoga čovjeka, ova knjiga ima i posebnu korist kao vrlo dobar priručnik u školama počevši od III. razreda osnovne škole.

»Jutarnji list«¹²³ preporuča moju knjigu »Povijest« u broju od 29. siječnja: »Općenito uzevši pisac je sa ovim rijetkim i objektivnom djelom mnogo zadužio hrvatsku nauku i tkogod hoće da se uputi u hrvatsku povijest neka čita ovo Srkuljevo djelo. Djelo zaslužuje preporuke«.

Strani sud o mojoj »Hrvatskoj povijesti u 19. karata«

Nije na odmet ovaj strani sud o mojoj »Hrvatskoj povijesti«, koji je izašao u »Zeitschrift für Geopolitik«,¹²⁴ Heft 3, März 1938. XV Jahrgang »Vrlo pomnijom promatranju mora se preporučiti« Historijski atlas (Hrvatska povijest u 19 karata), što ga je priredio dr. Stjepan Srkulj, a štampala Offset Tiskara Tipografija u Zagrebu. Tisak u mnogo boja je uzoran (vorbildlich). Znanstveni rad, da se ovakve karte zasnuju, je velik. I specialisti za Jugoistok moraju priznati, da im je dosad za gdje koji odsjek jugoslavenske povijesti (jer nije u njoj samo prikazana hrvatska povijest) manjkao tako dobar materijal i mogućnost takovog zornog prikazivanja. Često je vrlo teško u stranoj jezičnoj literaturi iznaći to, što bi baš htjeli znati, i onaj, koji je na ono hiljadu smetnja nadolazio kod produbljivanja znanstvenog istraživanja o Jugoistoku, mora sa zahvalnošću pozdraviti, da je tamošnja znanost tako izvrsno pomoćno sredstvo stvorila. Što ne mogu izreći karte same, to daje priloženi tekst s neko 80 stranica. Sve u svemu to je jedno djelo, kojemu se mora priznati visoko poštovanje«.

Jednaki sud o radnji »Hrvatske povijesti u 19 karata« ima dr. Joseph März¹²⁵ u »Europäische Revue«¹²⁶ (Berlin), Februar 1938.:

»Napose zaslužuje, da se među literarnim djelima od prošle godine istakne jedno znanstveno tiskarsko-tehničko djelo visokoga stepena 'Historički Atlas za hrvatsku povijest (Hrvatska povijest u 19 karata)' od dra Stjepana Srkulja, a priredena u Offset tiskari Tipografija u Zagrebu (1937). Na ovih 19 karata s mno-

¹²³ Dnevnik »Jutarnji list« izlazio je u Zagrebu od 1912. do 1941. godine.

¹²⁴ »Zeitschrift für Geopolitik« (Berlin) pokrenuo je 1923. Karl Haushofer (1869.—1946.). Časopis je kontinuirano izlazio od 1924. do 1944. godine.

¹²⁵ Joseph März (1892.—1955.), geograf.

¹²⁶ njemački mjesečnik (1925.—1944.)

gim sporednim kartama i s bogatim tumačem nije možda prikazan samo teritorijalni razvitak Hrvatske, nego i Srbije, Bosne i Crne Gore i susjednih zemalja. Izradba u više boja je uzorna. Kad pomislimo, da je krug čitatelja za takovo djelo, koje dostojno stoji uz bok našim kartografskim radnjama (kao primjer spominjenom 'Saar-Atlas'¹²⁷), prirodno malen, jer nema više od šest milijuna Hrvata i nešto više Srba, k tome Slovenci i Slaveni izvan granica Jugoslavije i da ih je pored toga osim ovih samo vrlo malo, koji su u mogućnosti atlas nabaviti, to se mora idealizmu pisca, koji je dugogodišnji rad na to djelo utratio te nakladnika dvostruko više cijeliti. To nam daje ujedno znati koliki napor su sposobni uložiti na narodnu prošlost mladi i života željni narodi da mnogo toga nadoknade i izvojuju mjesto, koje ih ide.

Knjižica je uostalom tehnički i sadržajno majstorsko djelo (Meisterleistung), za koje se redakciji može samo čestitati.

Poljska povijest Hrvata, Srba i Slovenaca.

Moju Hrvatsku povijest u 19 karata vidio je prof. Julije Benešić,¹²⁸ tadašnji attaché za književnost u Warszawu. Kako je Benešić tražio pisca, koji bi mu napisao Povjest Jugoslavije za njegovu Biblioteku Jugoslowiansku, ponudio je meni da je napišem hrvatski, a na poljski će ju prevesti prof. povijesti slav. prava na warszawskom univerzitetu dr. Stanisław Borowski.¹²⁹ Ja sam ponudu prihvatio te se dao na posao. Kad sam prvi dio do g. 1102. napisao, poslao sam ga g. Benešiću, koji ga je predao Borowskomu. Ovaj ga je preveo na poljski, ali je bio prijevod i original slabe sreće, jer su oba za bombardiranje Warszawe 1939. nastradali. Na sreću sam povijest otipkao u dva primjerka, jedan je propao u Poljskoj, a drugi čeka svoju sudbinu u »fioci«.

¹²⁷ Saar-Atlas, Justus Perthes, Gotha, 1934.

¹²⁸ Julije Benešić (1883.—1957.), književnik, polonist, prevoditelj i jezikoslovac.

¹²⁹ Stanisław Borowski (1903.—1945.), profesor povijesti slavenskog prava.

III.

KAO GRADSKI ZASTUPNIK DO IZBORA ZA NAČELNIKA 15. STUDENOGA 1917.

God. 1910. bila je provedena obnova polovice gradskih zastupnika. U izbore je ušla hrvatsko-srpska koalicija u zajednici s milincima¹³⁰ (pravaši pod vodstvom dra Mile Starčevića¹³¹). Imao se je birati i novi načelnik, jer je dotadašnji načelnik dr. Milan Amruš¹³² postao Tomašićevim odjelnim predstojnikom za bogoštovlje i nastavu. Pobjedu je odnijela opozicija na najveće nezadovoljstvo bana Tomašića,¹³³ koji je govorio prvacima koalicije: »Kaj mi budu oni v Pešti rekli!« Među izabranima zastupnicima bijah i ja. Ostao sam gradskim zastupnikom do g. 1919., kad su bila raspuštena sva općinska zastupstva. Načelnikom je bio izabran arhitekt Janko Holjac.¹³⁴ Holjac je po drugi put izabran za načelnika kod obnove polovice gradskih zastupnika 1913., te je ostao načelnikom do 1917.

U gradskom zastupstvu sam se ponajviše zanimao za socijalna i školska pitanja. Moje je djelo bio poseban tip više građanske škole, koja je vodila isključivo računa za naobrazbu šegrta. Na taj sam način gledao, da srčika građanstva, a to su obrtnici, dobiju priliku za što veću izobrazbu. Već je bila sagrađena i školska zgrada za tu višu obrtničku građansku školu, ali svojoj svrsi nije ni do danas privedena, jer ju je preuzela zemaljska vlada za medicinski fakultet.

Akcija za izgradnju činovničkih kuća

G. 1902. došao je u Zagreb neki agent jednoga holandskog osiguravajućeg društva za izgradnju činovničkih kuća. Činovnik, koji želi sagraditi činovničku kuću, mora imati minimalnu glavnicu, kojom će moći kupiti zemljište, a ostatak će se isplaćivati sa životnim osiguranjem. Umre li vlasnik kuće prije vremena, plaća ostatak osiguravajuće društvo. Oduševljenje među činovnicima bijaše veliko. Javilo se preko 100 interesenata. No samo zemljište ne bijaše dovoljno, trebalo je toga više za investicije, a taj novac se pokušalo dobiti kod zagrebačkih bana-

¹³⁰ Starčevićeva stranka prava nastala je nakon raskola u Starčevićovoj hrvatskoj stranci prava 1908. godine.

¹³¹ Mile Starčević (1862.—1917.), odvjetnik i političar.

¹³² Milan Amruš (1848.—1919.), liječnik i političar.

¹³³ Nikola pl. Tomašić (1864.—1918.), pravni povjesničar i hrvatski ban (1910.—1912.).

¹³⁴ Janko Holjac (1865.—1939.)

ka. Koliko su bile voljne ići činovništvu na ruku, bilo je nepovoljno novčano tržište radi neprestanih međunarodnih kriza. A kad je slučajno novčano tržište bilo povoljno, nije bilo gotovo zemljište. Napokon se našlo i zemljište na Šalati, posjed zagrebačkog nadbiskupa.¹³⁵ Zagrebački nadbiskup je bio voljan izaci činovnicima ususret, ali nije bio sklon zagrebački načelnik dr. Amruš. Nije htio ni da čuje za kanalizaciju, ceste, vodovod, plin i elektriku, premda su interesenti htjeli sve to platiti. No doskora se pokazalo, zašto je dr. Amruš bio protivan, on je sam od nadbiskupije zatražio, da zemljište, koje je bilo obećano činovnicima, proda općini. Situacija se promijenila za novog načelnika Holjca, koji je sam našao i zemljište (kod Konjak fabrike), proveo parcelaciju i sve potrebne investicije i po 23 krune po kvadratnom hvatu prodao interesentima. Tako je počela izgradnja Peščenice. Isprva nas je bilo sedam, koji smo prije rata mogli useliti u gotove kuće, a onda je gradnja prestala sve do g. 1922. kad je gradnja počela na veliko. Tako smo udarili temelje novom Zagrebu.

Kao gradski zastupnik pazio sam naročito na to, da su naši povjesni spomenici, koliko je to bilo moguće, ušćuvaju. Što više nastojao sam da se dočara koji taj stariji spomenik, koji su bez ikakva razloga srušili. To je bio slučaj sa strom baroknom vijećnicom na Kaptolu. Netko je zatražio građevnu dozvolu za privremenu ribarnicu i to baš ondje, gdje je bila stara Vijećnica. Obvezao se je, da će ju za 15 godina srušiti. »Kad već dopuštaju graditi ribarnicu na 15 godina, onda ju dajte na 25 godina pod uvjetom da ju upravo onako sagradi, kakva je bila stara Vijećnica«, glasio je moj prijedlog. Ne smeta više, što to ne će biti ona stara Vijećnica. Tko pita danas u Veneciji, da to nije stari Campanille, koji se srušio, pa su Mlečani sagradili novi baš onakav, kakav je bio i stari. Danas su s ovim novim Campanellom zadovoljni i stranci i domaći. Ako se ne bude Vijećnica odnosno ribarnica svidjela, možete ju za 25 godina srušiti«. Uvjeren sam da se ne bi nitko našao tko bi bio za rušenje, pa bi ta stara nova Vijećnica još i danas stajala, a ribarnice se danas uopće nitko ne sjeća.

Dogđaj s načelničkim lancem

God. 1910. slavili su Poljaci u Krakovu 500-godišnjicu bitke kod Tannenberga i Grünwalda,¹³⁶ kad je poljski kralj Vladislav Jagelo¹³⁷ potukao Njemački viteški red.¹³⁸ Na tu proslavu je bio pozvan i grad Zagreb. Gradsko zastupstvo je posla-

¹³⁵ Josip Juraj Posilović (1834.—1914.), zagrebački nadbiskup od 1894. do smrti.

¹³⁶ Bitka se odigrala 15. srpnja 1410. za vrijeme poljsko-litavskog rata s Teutonskim redom.

¹³⁷ Władysław II. Jagiełło (o. 1362.—1434.), veliki vojvoda Litve (1377.—1434.), kralj Poljske (kao suvladar od 1386. do 1399. te samostalno od 1399. do 1434.).

¹³⁸ Teutonski viteški red (lat.: Ordo domus Sanctae Mariae Theutonicorum Ierosolimitanorum) ili Njemački red (Deutscher Orden), njemački rimokatolički viteški red osnovan krajem 12. stoljeća u Aciri (Palestina). Red je u izvornom obliku postojao do 1525. godine. Danas djeluje kao humanitarna organizacija.

lo na proslavu načelnika Holjca, podnačelnika Mondekar¹³⁹ i mene. Umalo da nije tom prilikom bio izgubljen i načelnički lanac. Kad su se gradski zastupnici vozili u fijakeru na glavnu smotru, nije načelnik Holjac metnuo odmah lanac oko vrata, nego je lanac zamotan u papir ležao na malom sjedalu, a brigu je nad njim imao načelnikov husar, koji ga je pratio. Izlazeći iz fijakera zaboravio je husar načelnikov lanac. Kad je deputacija grada Zagreba došla na tribinu, htjede načelnik Holjac, da uzme lanac, ali lanca nema, ostao je u fijakeru. Smjesta je bila alarmirana policija, koja je poduzela sve mjere, da nađe fijakera, a s njime da bome i lanac. I doista se lanac na naše najveće veselje našao, što se držalo pravim čudom, kraj one stotine tisuća naroda, što je tom prilikom nagrmuo u Krakov. Najmimiji i najhladnokrvniji kod tog čina bijaše sam načelnik Holjac, koji je pušeci svoju cigaru čekao, dok mu redarstvo donese zaboravljeni lanac.

¹³⁹ Mondekar (Mondecar), Dragutin (1853.—1916.), gospodarstvenik.

IV.

PRVI PUT NAČELNIKOM
(15. STUDENOGA 1917. — 25. STUDENOGA 1919.)*Izbor načelnika*

U mjesecu listopadu 1917. došlo je do nesporazuma između kluba većine gradskih zastupstva i načelnika Holjca. Povod je tome sukobu bio, što je ban Skerlec¹⁴⁰ bez pitanja gradskog zastupstva a u sporazumu s načelnikom Holjcem imenovao Rauchovog¹⁴¹ odjelnog predstojnika za bogoštovlje i nastavu Ferdu pl. Mixicha¹⁴² šefom gradske aprovizacije za grad Zagreb. Već samo ime novoga šefa aprovizacije, koji je nosio zduhu Rauchove vlade, ogorčilo je građanstvo i klub većine. Ogorčenje među gradskim zastupnicima bijaše veliko. Akciju protiv načelnika Holjca je vodio gradski zastupnik Ivan Ancel.¹⁴³

Načelnik Holjac je predao demisiju. Trebalo je birati novoga načelnika.

Koga?

Ban Mihalović,¹⁴⁴ koji je međutim naslijedio na banskoj stolici baruna Skerleca, imao je svoga kandidata, ali većina je htjela na načelničkoj stolici imati svoga čovjeka, u koga može imati bezuvjetno povjerenje, jer će taj načelnik biti na čelu grada u času, kad dođe do sloma Austro-ugarske monarhije, što je za daljnju sudbinu hrvatskoga naroda i njegovoga glavnoga grada bilo od odlučne važnosti. No ta je većina u sebi bila podvojena: od 41 zastupnika (u svemu bijaše 50 grad. zast.), koliko ih je brojio klub većine, bilo je, kako ćemo vidjeti, devet članova, koji su bili bezuvjetni pristaše Pribičevića¹⁴⁵ i čisti jugoslaveni, dok su ostala 32 bila za hrvatsku koncepciju, drugim riječima, bili su pristaše one skupine hrvatskih političara, koji su istupili iz hrvatsko-srpske koalicije. To su bili dr. Ivan Lorković¹⁴⁶ i dr. Đuro Šurmin,¹⁴⁷ uz koje je bila većina građanstva grada Zagreba. No na 14. studenoga 1917., kad je bila sjednica većine kluba, da postavi kandidata za načelnika, nije još ta podvojenost došla do izražaja, pa je

¹⁴⁰ Iván Skerlec de Lomnicza (Ivan Škrlec Lomnički) (1873.—1951.), hrvatski ban (1913.—1917.).

¹⁴¹ Pavao barun Rauch (1865.—1933.), hrvatski ban (1908.—1910.) i veleposjednik.

¹⁴² Ferdo pl. Mixich (1860.—1931.), političar.

¹⁴³ Ivan Ancel (1870.—1922.), političar socijaldemokratske orijentacije.

¹⁴⁴ Antun pl. Mihalovich (1868.—1949.), hrvatski ban (1917.—1919.).

¹⁴⁵ Svetozar Pribičević (1875.—1936.), političar.

¹⁴⁶ Ivan Lorković (1876.—1926.), političar.

¹⁴⁷ Đuro Šurmim (1867.—1937.), povjesničar književnosti i političar.

tako na toj sjednici izneseno bilo za kandidata na načelničkoj stolici moje ime sa 39 glasova od 41 člana kluba. Dvije cedulje su bile prazne. I doista sam na izvanrednoj skupštini gradskoga zastupstva od 15. studenoga 1917. bio izabran za načelnika slob. i kr. glavnoga grada Zagreba sa 39 glasova.

Ja sam postao načelnikom u najkritičnije doba, koje je hrvatski narod proživljavao: kidanje unije s Ugarskom i rasap Monarhije, historijski događaj, što su ga generacije hrvatskoga naroda u duši svojoj priželjkivale.

Opći položaj je već sam po sebi donio potrebu, da sam morao voditi računa i o političkim prilikama onoga vremena, a ne samo o gradskim poslovima, kako bi to u mirmo doba bilo. Prema tome sam kao gradski načelnik imao pred sobom određeni politički pravac i redovne općinske poslove.

Prva mi je zadaća bila, da se prestane s indemnitetom, koji se od god. 1914. svake godine produljivao, pa se život gradske općine morao kretati u okviru proračuna od god. 1914. U prvi kraj morao sam se i ja uteći indemnitetu i to najprije od 1. siječnja 1918. do 31. ožujka iste godine, pa od 1. travnja do 31. svibnja. S redovnim proračunom za novu godinu 1918. izašao sam pred gradsko zastupstvo 7. lipnja. Proračun je prema onome od god. 1914., koji je iznosio 6 milijuna, iznosio 11 milijuna, što će reći, da je bio za 76% veći od onoga od god. 1914. Jednako su razpravljeni i primljeni zaključni računi za god. 1913.—1917.

Glavna se briga kretala oko opskrbe grada živežnim namirnicama i gorivom. Opskrba stanovništva je funkcionirala odlično, pa se može reći, da je Zagreb bio opskrbljen kao rijetko koji grad Monarhije. Istina nije bilo svega u izobilju, ali bilo je toga toliko, da nije nitko gladovao, pače iz Zagreba se vodila akcija za prehranu pasivnih krajeva.

Druga briga bijaše olakšanje činovnicima i namještenicima gradske općine, a napose briga za socijalne prilike i opskrbu najsiromašnijih. Ja sam u više navrata izašao pred gradsko zastupstvo s prijedlogom o ratnoj pripomoći, o obiteljskim i vanrednim doplacima za činovništvo, jer sam kao činovnik dobro znao i razumio njihove potrebe, ali sam znao i to, što znači u službi zadovoljan radnik. Gradski činovnici i namještenici imali su u meni nesamo svoga poglavara, nego i prijatelja. Gradska općina je Opskrbnom odboru gradskih činovnika dala predum od 400.000 kruna za aprovizaciju gradskih činovnika i namještenika: za nabavu krumpira, zelja, repe, luka, graha, masti, brašna i goriva. Napokon je na moj prijedlog gradsko zastupstvo prihvatilo prijedlog o konverziji dugova gradskih činovnika i namještenika.

Mnogo sam brige posvetio socijalnim prilikama uopće: tako je gradsko zastupstvo votiralo pola milijuna kruna za izvanredne potrebe, osim onih, koje su bile predviđene u proračunu: nabavilo se odijela i obuće te najpotrebnijih živežnih namirnica i ogrijeva za oskudijevajuće stanovništvo grada Zagreba.

Za moje ere počelo se intenzivno raditi na polju zdravstva u dva pravca: podizali su se dispanzeri za tuberkulozne i venerične bolesti, povećao se broj liječnika, prigradivale se zgrade za priljepčive bolesti na Zelenom brijegu, a u dru-

gom je pravcu gradska općina prepustila svoje školske zgrade za klinike bolesti uha, nosa i grla, za dermatologiju i očne bolesti (zgrada za višu građansku školu obrtničkoga smjera u Marulićevoj ulici, što mi je osobito teško bilo, jer je to remetilo moje osnove s građanskom školom obrtničkog smjera), te školu u Draškovićevoj ulici. Obje su škole još i danas u rukama medicinskog fakulteta.

Za oporavak za slabunjavu djecu i oporavilište za djecu osnovnih škola bile su osnovane ferijalne kolonije u Crikvenici. To je dalo pobude, te je gradska općina otvorila u Selcima sklonište za slabunjavu djecu uopće, a za ferijalne kolonije učenika osnovnih škola napose. Dječju pak polikliniku i odgojilište za zamenarenu i zapuštenu djecu mogao je otvoriti svojom oporukom pokojni načelnik dr. Milan Amruš, koji je za dječju polikliniku ostavio dvije kuće, jednu s izgledom na Trg kralja Tomislava, a drugu u zaleđu u Petrinjskoj ulici. Klinča Sela također zadužbina Amruša uredilo se za zapuštenu djecu, a u vrijeme ferija i za ferijalne kolonije one djece, koja nisu bila sposobna za more.

Posebnu je stranicu činilo pomanjkanje stanova i svratišta. I tu sam djelovao u dva pravca: za prenočište i konačište podigao sam blizu Državnog kolodvora gradske barake, a da olakša pitanje stanova, uzela je gradska općina to pitanje sama da ga pomogne riješiti, dok je stanarinski ured (počeo uredovati 6. prosinca 1918.) bio više na spačku, negoli na pomoć. Još slabija bijaše mjera gradskog zastupstva, da se osnuje jedan odbor, koji bi onaj svijet, koji je iz pokrajine došao u Zagreb, a nije bio nužno vezan za Zagreb trebao otputiti iz Zagreba.

S izgradnjom malih stanova započelo se na uglu Magazinske i Selske ceste. U tu je svrhu gradska općina uzela kod zagrebačkih banaka zajam od sedam milijuna kruna pod stalnim kamatnjakom od 5% na sedam godina.

U drugom smjeru je gradska općina pomogla izgradnju stambenih zgrada na otvoreni, poluotvoreni i zatvoreni način i to prvih na Peščenici, dajući kvadratni hvat po nabavnoj cijeni od 40 kruna, a na starom Sajmištu, ako se ne varam, kvadratni hvat po 300 kruna, ali uz uvjet, da gradska općina određuje visinu kuća, a poseban odbor arhitekata odobri pročelja, da se tako bar na oko može dobiti jedna skladna cjelina. Kod izgrađivanja ovoga zatvorenoga bloka, kao što uopće u pitanju arhitekture je načelnik Srkulj¹⁴⁸ mnogo raspravljao i savjetovao se s arhitektom Viktorom Kovačićem,¹⁴⁹ koji je predlagao za onda nečuvenu stvar, da gradska općina za cijeli taj novi blok kuća sagradi jednu centralnu grijaonicu, koja bi grijala sve prostorije zgrada toga bloka. Skeptičari su se tome prijedlogu pokojnoga, ukusom istančanoga, arhitekta smijuckali, ali se za kratko vrijeme dokazalo, da to nije nikakva nemogućnost, a još manje umješnost, jer su tu njegovu namisao, a da za njega uopće nisu ni znali, izveli praktični arhitekti u Sjedinjenim Američkim Državama.

¹⁴⁸ Srkulj ovdje samoga sebe navodi u trećem licu. Vjerojatno omaška prepisivača *Memoara*.

¹⁴⁹ Viktor Kovačić (1874.—1924.)

Pokojni senator Kekić dao si je mnogo truda, da podigne gradsko gospodarstvo preko Save na Kajzerici uredivši ondje vrtljarstvo i mljekarstvo za dojenčad. Ja sam kod toga svojski pomagao senatore, te sam naročito gledao, da mlijeko ne dobiva osim deputata nitko drugi do dojenčadi. Budući da je Kajzerica u urbanističkom pogledu određena bila za proširenje grada onkraj Save, to se gradska općina ogledala za koje drugo zemljište zgodno za vrtljarstvo i gospodarstvo. Stupila je u pregovore s nadbiskupskim ravnateljstvom za Biškupljak, ugovorila je već i kupovinu u iznosu od 1,384.410 kruna. To je gradsko zastupstvo prihvatilo s dodatkom zast. Ancela, da se također stupa u pregovore s grofom Miroslavom Kulmerom¹⁵⁰ za njegove livade, koje su bile nasuprot Biškupljaku i to za industrijalne svrhe. Ne znam zašto nije došlo do kupa Biškupljaka.

Za veću obranu od vatre uredio sam stalnu vatrogasnu stražu, koja je u prvi kraj brojila 15 vatrogasaca.

U dnevnom životu pokazala se potreba sitnoga novca. Tomu je grad doskočio time, što je u dva navrata s odobrenjem ministra financija izdao sitan novac od 10, 20 i 50 filira.

Prvi sitni novac tiskao se po zaključku gradskog zastupstva od 14. VI. 1919. u iznosu od 200.000 kruna i to

300.000	komada	po	10	filira
600.000	"	"	20	filira i
100.000	"	"	50	filira.

Taj se novac tako brzo razgrabio, da je gradsko zastupstvo zaključilo u svojoj sjednici od 16. listopada iste godine novo izdanje toga novca u iznosu od 600.000 filira kruna, i to:

900.000	komada	po	10	filira
1,800.000	"	"	20	filira
300.000	"	"	50	filira

s platežnom sposobnošću za područje sl i kr. glavnoga grada Zagreba do 30. lipnja 1920. Za sigurnost naplate je gradska općina položila u Državnu blagajnu 600.000 kruna. Najveću korist je od toga imala gradska općina, jer je mnogi i mnogi građanin radije zadržio »Srkuljčice« za svoju unučad, nego da je zamijeni za državnu valutu, na što je općina bila obvezana.

Budući da su sva ta pitanja, o kojima govorimo, ticala svih gradova Hrvatske i Slavonije, to su se njihovi načelnici 30. i 31. kolovoza 1919. sastali u Zagrebu, gdje su pod mojim predsjedanjem raspravljali o aprovizaciji, novom izbornom redu za gradske općine, te o stanbenim i financijskim pitanjima, naročito pak o očuvanju gradske autonomije.

Ja nisam zaštićivao samo socijalno slabije, zaštićivao sam, ako je trebalo zaštititi i one od gornjih »10.000«, koliko je bilo moguće. Tu sam vječite razprave

¹⁵⁰ Miroslav Kulmer ml. (1860.—1943.), pravnik i političar.

imao s generalom Rosenbergom,¹⁵¹ koji je za vojničke urede neprestano tražio prostorije. Tako je naišao i na palaču porodice Rauch, sadašnju poslovnicu predsjednika gradske općine. Uspjelo mi je da je spasim. Zatim je Rosenberg bacio oko na gradsku palaču, bivšu Buratičinu kuću na Katarinskom trgu. Tu sam spasio tako, da sam generalu stavio na dispoziciju prostorije Sirotinjskog povjerenstva u Opatičkoj ulici, a u palaču preselio Sirotinjsko povjerenstvo, jer sam znao, da će tadašnji šef toga ureda senator Taborski,¹⁵² koji je imao mnogo smisla za starine, umjetnosti i dragocijeno pokucstvo, znati paziti na to, da se palača ne ošteti, čemu je pomoglo i to, što je taj ured imao vrlo malo stranaka prema ostalim uredima.

Mnogi Zagrebčani će se sigurno sjećati onih honveda (mađarskih domobranaca), koji su potkraj rata došli u Zagreb i od kandelabra do kandelabra u Ilici povlačili telefonske žice za svoje potrebe. Njihov boravak u Zagrebu bio je samo prolazan. Kad su ostavljali Zagreb, da krenu dalje, ne znam kamo, došao je zapovjednik general Nagy¹⁵³ da se od mene kao načelnika oprost. Oprost malo da nije bio dramatičan, kad je general Nagy načelniku rekao:

«Ich kann Sie Herr Bürgermeister versichern, dass mir nie und nirgends der Aufenthalt meines Regiments so unangenehm war, wie hier.»¹⁵⁴

Značajno za shvaćanje odnosa između Hrvata i Mađara.

A tada je došlo, što je doći moralo — neminovni rasap Austro-ugarske Monarhije. U listopadu se već osnovalo Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba.¹⁵⁵ Narodno vijeće je kooptiralo mene kao načelnika grada Zagreba za svoga redovnog člana. Tako sam postao izravno dionikom svih onih najsretnijih i najsajnijih dana hrvatskoga naroda.

Konac konca

Izvanredna skupština gradskog zastupstva od 27. listopada 1918. je usvojila objavu Narodnoga vijeća od 19. listopada,¹⁵⁶ te njemu jedinome priznalo pravo da u sporazumu i zajednici s Jugoslavenskim odborom¹⁵⁷ u Londonu vodi našu narodnu politiku. Ova izvanredna skupština protekla je ovako:

¹⁵¹ Maximilian grof von Orsini und Rosenberg (1846.—1922.)

¹⁵² Dragutin Taborski (1865.—1935.)

¹⁵³ Paul (Pál) Edler von Nagy (1864.—1927.)

¹⁵⁴ «Gospodine gradonačelnice, uvjeravam Vas da mi nikada i nigdje boravak moje pukovnije nije bio tako neugodan kao ovdje.»

¹⁵⁵ Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba osnovano je u Zagrebu 5./6. listopada 1918. godine.

¹⁵⁶ Vidi: «Deklaracija Narodnoga vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba», u: F. ŠIŠIĆ, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914.—1919.*, Naklada «Matice Hrvatske», Zagreb, 1920., 179-181.

¹⁵⁷ Jugoslavenski odbor = organizacija hrvatskih, slovenskih i srpskih političara-emigranata osnovana u Parizu 30. travnja 1915., sa sjedištem u Londonu. Članovi Odbora su tijekom Prvoga svjetskog

Tačno u 12 sati ušao sam u Vijećnicu, koja je bila ukrašena zelenilom i hrv. trobojnicama, a galerije bile krcate i dupkom pune, i izrekao ovaj govor:

Gospodo zastupnici!

Kao slatka priča iz tisuću i jedne noći čine se ovi događaji, što ih proživljujemo, nama, koji smo preturili krutu eru Khuen-Héderváryja. Još si danas gdje-koji od nas tare oči i u čudu pita, je li to san, je li živa zbilja, da se Hrvatu gotovo poslije četiri stotine godina pruža prilika, da sam svojom voljom odlučuje o svojoj sudbini?

Tri su se takova velika momenta desila narodnu našem. God. 1102., kad smo mađarskoga kralja Kolomana¹⁵⁸ svojom voljom izabrali za svoga kralja, g. 1527., kad smo izabrali Ferdinanda I.¹⁵⁹ svojim vladarom. Treći je moment sada, koji nam daje u ruke ključeve naše sudbine.

Kolika je razlika između tih momenata. Godine 1102. natjerao nas je građanski rat, da izaberemo »gospodina tuđega jezike«, kako nam to pripovijeda Kronika popa Dukljanina.¹⁶⁰ G. 1527. borili su se ostaci kraljevstva hrvatskoga i opet za vladara »tuđega jezika«, da ostanemo u stilu Kronike popa Dukljanina. Da sličan primjer damo svijetu u tom trećem velikom momentu nakon svega onoga gorkog iskustva, što smo ga stekli? Ne!, gospodo, i stoput ne!

Sva je i jedina nada neprijatelja naših, da rasplamte mržnju, što su je nekad umjetno među nama raspirili. Velim, gospodo, umjetno. Ded'te prolistajte cijelu stariju povijest našu, ogleđajte dobro list po list prošlosti naše, pa ne ćete naći nigdje spomena, da bi ikad došlo do sukoba između Hrvata i Srba. Što više vi ćete naći, da su se naše najznatnije porodice Šubići¹⁶¹ i Frankopani¹⁶² ženidbom vezali s Nemanjićima¹⁶³ i Brankovićima,¹⁶⁴ još i danas čuvaju časni oci franjevci na Trsatu kao svetinju relikvijar ispisan ćirilskim pismom, što ga je poklonila jedna Brankovička, žena jednog Frankopana.¹⁶⁵

rata vodili akciju za državno ujedinjenje južnoslavenskih zemalja Austro-Ugarske Monarhije sa Srbijom i Crnom Gorom. Odbor je prestao djelovati u ožujku 1919. godine.

¹⁵⁸ Koloman (Kálmán) Arpadović, ugarski kralj (1095.—1116.), a od 1102. i hrvatski kralj.

¹⁵⁹ Ferdinand I. Habsburški (1503.—1564.), austrijski nadvojvoda (1521.—1564.), češki kralj (1527.—1564.), ugarsko-hrvatski kralj (1526./1527.—1564.), rimsko-njemaki car (1556.—1564.).

¹⁶⁰ Grgur (prva pol. XII. st.—1198.?), upravitelj dukljanske nadbiskupije sa sjedištem u Baru (1173.—1195.); autor *Ljetopisa popa Dukljanina*.

¹⁶¹ Šubići = plemićki rod podrijetlom iz briberske županije; prvi pouzdani rodoslov glavne kneževske grane obitelji može se pratiti od sredine XII. stoljeća.

¹⁶² Frankopani = velikaška obitelj s Krka; prvi pouzdani podatci o obitelji sežu u početak XII. stoljeća.

¹⁶³ Nemanjići = vladarska dinastija u Raškoj i Srbiji (1166.—1371.)

¹⁶⁴ Brankovići = srpska vlastelinska i vladarska porodica iz XIV. i XV. stoljeća.

¹⁶⁵ Barbara Frankopan (1457.—1504.), supruga srpskog despota Vuka Grgurevića Brankovića (o. 1440.—1485.); relikvijar je poklonila 1480. godine.

Istom kad su se Nijemci ugnijezdili u našoj Krajini, počеше oni raspirivati mržnju na brata. Mi smo nažalost nasjedali lukavštini njihovoj. Pa da se to opet opetuje? Ne! i opet ne! A zašto, gospodo?

Zato, jer je u nas skroz na skroz spoznaja narodnog jedinstva, koja je inkarnirana u našem Narodnom Vijeću. A što vrijedi svijest o narodnom jedinstvu, vidjet ćete iz riječi talijanskog rodoljuba Confalonierija.¹⁶⁶

Vi dobro znate, da je Italija još prije 50 godina bila rastepena u razne države i državnice. Prvi je u Talijana rasplamsao misao o narodnom jedinstvu Napoleon, koji je veliki dio današnje Italije sjedinio u kraljevinu Italiju. Bečki ju je kongres¹⁶⁷ razjurio opet u manje komade, ali nije mogao prigušiti spoznaje, da su svi Talijani, gdje god bili, ipak jedan narod. Ta je svijest o narodnom jedinstvu strujala svakom žilicom inteligencije talijanske, baš kao što neki miris prodire u svaki prostor, pa ma bio kako mu drago zatvoren. S punim je pravom mogao reći pomenuti Confalonieri: »Mi nijesmo ono više, što smo bili prije 20 godina, niti možemo postati, ako ne ćemo da se odrekemo navika i osjećaja, koji su postali mili i dragi jednomu narodu«.

Gospodo! Ni mi nismo više oni, što smo bili prije 20 godina. I nama je misao o narodnom jedinstvu tako prešla u krv, da je ona sastavni dio života našega; pustiš li nju, zadušio si narod. Ucjepili su nam tu spoznaju djedovi naši iliri, u kulturno ju je djelo pretvorio naš neumrlji mecena Strossmayer, u narodno ju djelo pretvara ovo veliko doba.

Sa Zapada je, gospodo, »popuhnul tihi vjetric i donesl Mari¹⁶⁸ krunu«, ¹⁶⁹ krunu slobode i narodnoga samoodređenja. Sličan je vjetric dopirio sa Zapada već i prije 129 godina. I onda je pruska vojska išla protiv Pariza, ali ju zaustaviše Francuzi kod Valmyja.¹⁷⁰ U pruskoj vojsci bijaše veliki njemački pjesnik Goethe.¹⁷¹ On je dobro shvatio ondašnji vjetric, kad je izrekao poznate riječi: »Tu počinje nova epoha svjetske povjesnice, a vi možete reći, da ste bili prisutni.« I mi smo, gospodo, prisutni u jednoj velikoj epohi, srećni smo i ponosni na nju. Ali mi ne ćemo da budemo samo prisutni. Ne! Mi hoćemo da u njoj i djelujemo, da dajemo sve što imamo pa i život svoj.

¹⁶⁶ Federico Confalonieri de Candia (1785.—1846.), talijanski revolucionar.

¹⁶⁷ Bečki je kongres održan od 1814. do 1815. godine.

¹⁶⁸ Jelena (Mara) Branković (1447.—nakon 1500.), supruga posljednjega bosanskog kralja (1461.—1463.); posljednja bosanska kraljica.

¹⁶⁹ *Popuhnul je tihi vetar, / tih vetar od Levanta / i donesal Mari krunu. / Sprogovara lipa Mare: / »Ajme meni, kruno moja! / Ki bi meni krunu našal, njegova bin juba bila.« / Šli iskat ju dva Bakrana, / dva Bakrana, tri Ričana / i još jedan čmi Moro. / Vse vodice prečrpali, / vse kamenje prehitati, / vse travice prežinjali / Mari krunu nisu našli. / Našal ju je jedan mali, / jedan mali čmi Moro. / Al govori lipa Mare: / »Volila bin krunu zgubit, / ner čnoga Mora jubit.«*

¹⁷⁰ Bitka kod Valmyja odigrala se 20. rujna 1792. godine.

¹⁷¹ Johann Wolfgang von Goethe (1749.—1832.), književnik, učenjak i diplomat.

Što je gospodo, svaki pojedinac od nas spreman da učini, to je gotov da učini i naš glavni grad Zagreb. I on daje narodu i Narodnom Vijeću na raspolaganje sve svoje moralne, materijalne i fizičke sile! To je, gospodo, samo logična posljedica onoga, što sam prošle godine kod svoga nastupa svoga rekao. 'Gospodo! Nema toga sugrađanina našega, koji ne bi vruće želio, da što prije prestane to grozno prolijevanje krvi i da se što prije povrati i u domove naše mir; ali nema ni toga građanina, koji ne bi uvjeren bio, da taj toli željkovani mir mora donijeti narodu hrvatskomu sjedinjenje rastrganih udova njegovih, u kojem će naš Zagreb biti žarište narodnoga našega života'.

Danas je, gospodo, žarište narodnoga života našega u Zagrebu Narodno Vijeće, koje evo pozdravljamo, pa vam stoga predlažem, da prihvatite ovaj prijedlog, koji sadržaje 1. i 2. točku dnevnoga reda:

Gradsko zastupstvo je oduševljeno prihvatilo ove prijedloge, koji glase:

Zastupstvo glavnoga grada Zagreba u svečanoj svojoj izvanrednoj skupštini, održanoj dne 27. listopada 1918.

1. pozdravlja s oduševljenjem Narodno Vijeće Hrvata, Srba i Slovenaca u Zagrebu, kojemu jedinom priznaje pravo, da u sporazumu i zajednici s Jugoslavenskim odborom u Londonu vodi našu narodnu politiku i da zastupa naše narodne zahtjeve, kako pred faktorima drugih narodnih predstavništva, tako i na budućoj međunarodnoj mirovnoj konferenciji;

2. usvaja objavu Narodnoga Vijeća od 19. listopada ove godine i pozivlje sva zastupstva hrvatskih gradova i općina, da se pridruže ovome zaključku gradskoga zastupstva glavnoga grada Hrvatske pa da se time izjave za svoju narodnu jedinstvenu državu, kojoj će unutrašnje uređenje i odnose ustanoviti opća narodna konstituenta, na temelju potpune pravednosti i ravnopravnosti sviju triju plemena jednoga istoga naroda;

3. odazivlje se pozivu Narodnoga Vijeća u Zagrebu i stvara njegov odbor za glavni grad Zagreb, u koji kao utemeljitelji pristupaju svi članovi gradskoga zastupstva, koji ispovijedaju narodno i državno jedinstvo svih Hrvata, Srba i Slovenaca, koji su stranački predstavnici u Narodnom Vijeću i u koji će kooptirati samostalne općinare glavnoga grada Zagreba, koji jednako misle.

4. zastupstvo glavnoga grada Zagreba stavlja podjedno 'Narodnom Vijeću' na raspolaganje sve svoje moralne, materijalne i fizičke sile, te u to ime predbježno votira jedan milijun kruna na teret ratne dotacije, votirane zaključkom gradskoga zastupstva od 18. kolovoza 1914...'

Prima se jednoglasno veli zapisnik o toj sjednici.

Zastupnici kliču: Živio Wilson!¹⁷² Živio Trumbić!¹⁷³ Živila Jugoslavija!

Živila republika!

¹⁷² Thomas Woodrow Wilson (1856.—1924), predsjednik Sjedinjenih Američkih Država (1913.—1921.).

¹⁷³ Ante Trumbić (1864.—1938.), političar i odvjetnik.

Poslije toga je gradsko zastupstvo prihvatilo ovaj zaključak o osnutku 'Narodne straže':

Zagrebačko zastupstvo zaključuje urediti 'Narodnu stražu' za grad Zagreb, kojoj će biti zadaća, da zajedno sa javno-oblasnim organima čuva sigurnost i red u gradu Zagrebu.

Povjerava se odboru sedmorice gradskih zastupnika sa načelnikom na čelu, organizaciju ove 'Narodne straže', u koje će se za tržne, aprovizacione i zdravstvene poslove primati i ženski članovi.

Svi ovi prijedlozi prihvaćeni jednoglasno, našto je skupština zaključena s pjevanjem narodne himne 'Lijepa naša domovino'.¹⁷⁴

Zapisnik je bio na toj sjednici stante sessione¹⁷⁵ ovjerovljen.

No iza tih dana općega oduševljenja slijedili su dani rastrežnjavanja i razočaranja, osobito kad se saznalo za zemljopisnu kartu srbijanskih pukovnika Dušana Simovića¹⁷⁶ i Milana Antonijevića,¹⁷⁷ koja je bila dva dana u prostorijama Narodnoga Vijeća, a na kojoj su granice Hrvatske na istok dolazile do crte Dunav-Šamac.¹⁷⁸ Došle su i makinacije Svetozara Pribičevića sa požurivanjem proglašenja 1. prosinca 1918. Države Srba, Hrvata i Slovenaca,¹⁷⁹ pa 5. prosinca sa svojim žrtvama na Trgu bana Jelačića.¹⁸⁰ Ukopu tih žrtava 6. prosinca pribivao samo sam sa senatorom Seifertom.¹⁸¹

Jaz u većini gradskoga kluba bio je iz dana u dan sve veći, dok nije došlo do raskola 1. svibnja 1919. na klubskoj sjednici, na kojoj se razpravljalo o proračunu. Istupili su iz kluba gradski zastupnici Ivan Ancel, Slavo Batušić,¹⁸² Nikola Ćuk,¹⁸³ Hreljanović Guido,¹⁸⁴ Juriša Ivan,¹⁸⁵ Korenić Stjepan, Krešić Milan,¹⁸⁶

¹⁷⁴ Vidi: »Skupština gradskog zastupstva u Zagrebu«, u: F. ŠIŠIĆ, *Dokumenti*, 185-188.

¹⁷⁵ stante sessione (lat.) = tijekom sjednice; odmah

¹⁷⁶ Dušan T. Simović (1882.—1962.), pukovnik srbijanske vojske; general vojske Kraljevine Jugoslavije.

¹⁷⁷ Milisav Antonijević (1883.—1927.), topnički dopukovnik srbijanske vojske.

¹⁷⁸ Opširnije vidi: Vatroslav Slavko CIHLAR, *Hrvatsko pitanje i amputacija s osam geografskih karata*, Zagreb, 1928.

¹⁷⁹ Misli se na državno ujedinjenje Države Slovenaca, Hrvata i Srba s Kraljevinom Srbijom u Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca.

¹⁸⁰ Opširnije vidi: Mislav GABELICA, »Žrtve sukoba na Jelačićevom trgu 5. prosinca 1918.«, *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, 37/2005., br. 2, 467-477; Stjepan MATKOVIĆ, »Istraživačke dopune o pobuni 5. prosinca 1918. godine«, u: *Godina 1918. Prethodnice, zbivanja, posljedice*, ur. Zlatko Matijević, ZR, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2010., 129-147.

¹⁸¹ Antun Seifert (1864.—1922.)

¹⁸² Slavo Batušić († 1961.)

¹⁸³ Nikola Ćuk (1860.—1937.), gospodarstvenik.

¹⁸⁴ Guido pl. Hreljanović (1860.—1935.), pravnik i političar.

¹⁸⁵ Ivan Juriša (1884.—1937.), pravnik.

¹⁸⁶ Milan Krešić (1844.—1929.), ekonomist.

Valdec Rudolf¹⁸⁷ i Wilder Većeslav.¹⁸⁸ Povod za raskol uzeli su to, da sam tobože svojevoljno bez pitanja kluba prihvatio kandidaturu za Privremeno Narodno predstavništvo¹⁸⁹ u Beogradu, a uistinu sam postao članom Predstavništva, po zaključku Narodnoga Vijeća, koji je glasio, da svi članovi narodnoga Vijeća postaju eo ipso¹⁹⁰ i članovi Privremenoga Narodnoga Predstavništva. Tu dakle nije bilo govora uopće o kakovoj kandidaturi. Treba da napose spomenem, da sam imao vrlo mnogo posla kod različitih ministarstava u Beogradu, morao sam dakle često putovati u Beograd, ali nisam zaračunao ni jedan filir za putne troškove i dnevnice, jer sam to pokrivao iz dnevnica, koje sam kao član Narodnoga predstavništva primao. Javno je došlo do raskola na skupštini od 2. svibnja kod rasprave proračuna kad je grad. zastupnik Milan Krešić dao ovu izjavu:

»U ime grad. zastupnika, članova demokratske stranke, čast mi je izjaviti prigodom predloženoga redovitoga proračuna ovo: Gosp. dr. Stjepan Srkulj izabran je godine 1917. za gradonačelnika na temelju sporazuma velike većine grad. zastupnika a upravo zato, jer nije bio politički pronosiran te stranački nikako angažiran. Prije samog njegovog izbora došlo je što više do formalnog utanačenja, da mora, ako bi eventualno htio da uđe u aktivni politički život, ovu svoju odluku prije najaviti klubu većine grad. zastupnika. Međutim je gosp. dr. Stjepan Srkulj u veljači ove godine primio mandat poslanika iz ruku jedne političke frakcije, koja mu je imenovala stranačkog zamjenika, a da nije ni klubu ni egzekutivnom odboru ni predsjedništvu ovaj svoj korak ni najavio. Time se je po našem mnijenju ne samo formalno ogriješio o stvoreni s njime sporazum i utanačenje, nego i stvarno škodi interesima grada. On se je u našim još nesređenim političkim i stranačkim prilikama očitovao kao gradonačelnik glavnoga grada Hrvatske za efemeran program jedne frakcije, za određeno stanovito uređenje naše države. U suverenoj našoj demokratskoj državi, kad su Hrvati nakon 800 godina postali međunarodnim faktorom, neobično se uzdiglo znamenovanje naše gradske reprezentacije. Zato tim jače tereti našeg gradonačelnika nepromišljeni korak, kojim je sebe i većinu grad. zastupstva grada Zagreba u stadiju stvaranja naše države uvukao u vrtlog naše stranačke borbe. Iz ovog razloga kao i iz razloga po našem shvaćanju pogrešne gospodarske politike, koju vodi gosp. gradonačelnik, o čemu će pojedini naši govornici iznijeti svoje poglede, glasovat ćemo u generalnoj debati protiv predloženoga proračuna u znak nepovjerenja prama dru Stjepanu Srkulju«.

U generalnoj debati je prihvaćen proračun s 31 glasom proti 7, a u specijalnoj raspravi sa 31 glasom protiv 5 glasova.

¹⁸⁷ Rudolf Valdec (1872.—1929.), kipar.

¹⁸⁸ Većeslav Wilder (1878.—1961.), pravnik i političar.

¹⁸⁹ Privremeno narodno predstavništvo (1919.—1920.)

¹⁹⁰ eo ipso (lat.) = samim time

Bilo je jasno, da Pribičević ne će trpjeti takve većine u zagrebačkom gradskom zastupstvu i da je bilo samo pitanje vremena kad, i pitanje načina, kako da se raspusti gradsko zastupstvo.

Zagreb je postao atrakcionom točkom bezbrojnih francuskih, britanskih i američkih misija, koje su prolazile gradom Zagrebom i ovdje se zadržale. Svaka ovakva misija došla je do načelnika, koji je u svrhu reprezentacije upotrebljavao Burattičinu palaču.

Contessa Buratti-Vraniczany¹⁹¹ ostavila je gradskoj općini i svoju palaču na Katarinskom trgu zajedno s uređajem dvorana triju salona i jedne sobe osim dviju japanskih vaza, koje je općina kupila od njezinih nasljednika. Cijena im je bila 5.000 kruna. Financijski odbor gradskoga zastupstva je kupnju odobrio na prijedlog dr. Silberscheina, neka te vaze pregleda i procijeni stručnjak umjetnina Zorin pl. Horvat. Kad sam poslije nekoliko dana pitao vlasnicu vaza, da li ih je pregledao g. Horvat, odgovori mi gospođa da ih je pregledao i kupio.

»Kako kupio? u čije ime?«

»U svoje ime.«

Gradska općina je morala otkupiti te vaze od stručnjaka Horvata za 7.000 kruna. Zagreb je za te instance misija bio posljednja etapa zapadne Evrope. U toj palači sam primao i ugostio ove strane misije, kod čega je svu brigu oko primanja imala moja supruga.

Pred misijama i poslanstvima nisam tajio nezadovoljstvo s kojim se u Zagrebu udarilo.

Napokon je Pribičević našao formulu, po kojoj će se riješiti nepoćudnog zastupstva: novi izborni red za gradske i seoske općine. Sva se gradska zastupstva razpuštaju i imenuju komesari, koji će provesti nove izbore. Ta je odluka pala 25. studenoga 1919. Tim je svršilo prvo načelnikovanje dra Srkulja.

Naknadno, kad već nisam bio načelnikom, dobio sam od Pribičevićevog bana dra. Tomislava Tomljenovića¹⁹² ukor radi toga, što sam u gr. zastupstvu dao osnovati odbor, koji je imao onaj svijet, koji nije bio vezan za Zagreb, radi pomnjikanja stanova otpustiti iz Zagreba. Ovaj ukor glasi:

»Radi toga se bivšem načelniku Dru Stjepanu Srkulju, koji je dotičnoj skupštini gradskoga zastupstva predsjedao, na osnovu 57. spomenutog zakona i 4. zakona od 5. veljače 1886., o karnosnoj odgovornosti urednika i službenika, namještenih kod županijskih i gradskih oblasti podjeljuje prijekor.

Što se (na ruke gospodina vladinog povjerenika Goglije)¹⁹³ priopćuje na znanje i dalje uređivanje«.

¹⁹¹ Klotilda Buratti-Vraniczany (1838.—1913.)

¹⁹² Tomislav Tomljenović (1877.—1945.), odvjetnik i hrvatski ban (1919.—1920.; 1920.—1921.).

¹⁹³ Antun Goglia (1867.—1958.)

V.

IZMEĐU PRVOGA I DRUGOGA NAČELNIKOVANJA
(1919.—1928)

Sve se spremalo na izbore. Razvila se silna agitacija. Prvi put je došlo do izražaja opće tajno i izravno pravo glasa, pa i za općinske izbore. Ogorčenje na Beograd je bilo toliko, da je izabrano bilo 22 komunista, 14 pristaša Hrvatske Zajednice (koju su stvorili milinovci i disidenti hrvatskog dijela koalicije),¹⁹⁴ 3 pravaša (Frankovci),¹⁹⁵ 3 židova cionista, 1 socijalist, 1 bankovni činovnik, a samo 6 demokrata,¹⁹⁶ bezuvjetnih pristaša Beograda. Demokratska stranka nije od ova broja uopće dalje ni kod kojih izbora dotjerala. S pomoću demokrata bio je izabran za načelnika Svetozar Delić,¹⁹⁷ vođa komunista. Tada se je demokrat Ancel narugao zajedničarima: »Htjeli ste imati za načelnika Hrvata, a dobili ste Srbina, protestanta i komunistu«.

Hrvatska zajednica je bila za to, da se poštuje volja izbornika i da se pusti komunistima, da upravljaju općinom. U tu se svrhu posredovalo i kod bana dra Matka Laginje,¹⁹⁸ ali tomu se najodlučnije opro podban dr. Franko Potočnjak,¹⁹⁹ te mu je u Beogradu uspjelo, da su se komunistički mandati ukinuli, jer da nisu položili propisane prisege, i da se za njihova mjesta raspišu novi izbori. U ime protesta su se apstinirali od izbora komunisti i demokrati. Izabrano je bilo 14 zajedničara tako, da su u gradskom zastupstvu imali 29 glasova, te su s njima izabrali arh. Vjekolsava Heinzela²⁰⁰ za načelnika.

Ja sam bio umirovljen kao profesor, jer je prigodom moga izbora za načelnika ugovoreno bilo, da ću se onda, kad prestanem biti načelnikom, moći povratiti na svoje mjesto kao profesor ili ću primiti mirovinu. Odlučio sam se za ovo drugo i išao u mirovinu. Stupio sam u redakciju »Hrvata«²⁰¹ i ondje ostao sve

¹⁹⁴ Vidi: Hrvoje MATKOVIĆ, »Hrvatska zajednica. Prilog proučavanju političkih stranaka u staroj Jugoslaviji«, u: ISTI, *Studije iz novije hrvatske povijesti*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2004., 47-179.

¹⁹⁵ Hrvatska stranka prava

¹⁹⁶ Demokratska stranka. Vidi: Branislav GLIGORIJEVIĆ, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1970.

¹⁹⁷ Svetozar Delić (1885.—1967.), političar i sindikalist.

¹⁹⁸ Matko Laginja (1852.—1930.), političar i hrvatski ban (1920.).

¹⁹⁹ Franko Potočnjak (1862.—1932.), političar i publicist.

²⁰⁰ Vjekoslav Heinzl (1871.—1934.), arhitekt.

²⁰¹ »Hrvat«, dnevnik Hrvatske zajednice. Izlazio u Zagrebu od 1919. do 1929. godine.

dok nisam postao drugi put načelnikom. Inače sam živo djelovao kod organizacije stranke u Zagrebu, te postao predsjednikom njezinim, dok me nije u tom zamijenio Josip Krčelić.²⁰²

Prostorije Hrvatske zajednice u Petrinjskoj ulici br. 3 postale su središtem hrvatskoga političkog života u Zagrebu, a i organizacije stranke u zemlji. Kako Stranka prava (frankovci zvani)²⁰³ nije imala dozvolu političkog djelovanja, to joj je pružila gostoprimstvo Hrvatska Zajednica sve dotle, dok nisu otvorili svoje stranačke prostorije.

Hrvatska Zajednica, koja je domalo postala federalistička stranka, postala je srčikom oporbe grada Zagreba. Njezine prostorije su postale centrom svih političkih akcija. U njima se sastajala hrvatska oporba s beogradskim političarima, u nju je rado zalazio Stjepan Radić i vođe pravaša, naročito za vrijeme izbora za beogradsku skupštinu. Tu se rodio »Hrvatski Blok«,²⁰⁴ koji je bez sumnje postao najpopularnijom političkom institucijom hrvatskoga građanstva, jer je uistinu predstavljao cijeli narod. Kad bi došlo kojiput do disonance između Zajednice i koje od naših hrvatskih opozicionalnih stranaka, pobijedila je kod izbora ona stranka, kojoj je priklopila Hrvatska Zajednica. Duša svih organizatornih akcija bijaše Ivica Peršić,²⁰⁵ koji je u dušu poznao Zagreb. U tom krugu sam djelovao i ja.

No to moje djelovanje nije se sviđalo gg. Ivanu Ancelu i Jurju Demetroviću,²⁰⁶ koji je postao kr. namjestnikom, pa su me najprije reaktivirali i premjestili u Mitrovicu, a kad se njihovu naredjenju nisam pokorio, odpustili su me iz službe, dakako bez mirovine, koju su mi oduzeli.

Moje djelovanje ne bijaše s voljom i ljudima, kojih je eksponent bio šef zagrebačke policije zloglasni Janko Bedeković.²⁰⁷ On je jedne godine izdao naredbu, da svatko, koji posjeduje kakvo oružje, mora zatražiti dozvolu do 10. siječnja, što se inače redovno svake godine činilo do 31. siječnja. Bedeković je poslao k meni policiju s detektivima, da provedu premetačinu. Za čim su tragali, ne znam, ali su našli revolver koji sam svake godine redovno prijavljivao, a koji sam u svoje vrijeme kao načelnik dobio od policije. Posljedica je bila, da sam bio

²⁰² J. Krčelić bio je tajnik Saveza maloprodavača u Zagrebu.

²⁰³ Riječ je o Hrvatskoj stranci prava (1919.—1929.)

²⁰⁴ U hrvatskoj političkoj povijesti između dvaju svjetskih ratova postoje tri skupine raznih stranaka koje su nosile naziv Hrvatski blok. I. Hrvatski blok, koji je ujedno bio najvažniji, osnovan je 1921., a činili su ga Hrvatska republikanska seljačka stranka, Hrvatska zajednica i Hrvatska stranka prava (frankovci). Godine 1925. nastao je II. Hrvatski blok, u kojem su bili Hrvatski seljački republikanski savez i Hrvatska stranka prava. Tom je bloku kasnije pristupila Hrvatska federalistička seljačka stranka. Suvremenici su to grupiranje nazvali III. Hrvatski blok.

²⁰⁵ Ivica (Ivan) Peršić (1874.—1949.), novinar i političar.

²⁰⁶ Juraj Demetrović (1885.—1945.), političar.

²⁰⁷ Janko pl. Bedeković (1885.—1938.)

pozvan na policiju, gdje su me radi zabrane nošenja oružja osudili na 14 dana zatvora i preko 4000 dinara globe i smjesta pritvorili, jer je osuda, glasila »bez odgodne moći«. No tadašnji veliki župan Cukon,²⁰⁸ znanac sa bečkog sveučilišta, bio je pametniji od šefa policije, pa me je nakon 30 sati zatvora pustio na slobodu. Tako sam ja jedini načelnik grada Zagreba, koji je po policajnom zatvoru stekao »građansko pravo« grada Zagreba.

Članom Privremenog Narodnog Predstavništva ostao sam sve dok je ono postojalo i ustupilo mjesto Ustavotvornoj skupštini.²⁰⁹

U izborima sam bio nosilac liste za Ustavotvornu skupštinu u Požeškoj županiji. Nisam uspio i odonda nisam više nigdje kandidirao za Narodnu skupštinu.

Koncem srpnja imao sam prilike da dadem tadašnjem ministru predsjedniku Stojanu Protiću²¹⁰ prikaz, u kojem sam ocrtao pogubnost politike, koju je Beograd provodio prema Hrvatima, a po uputama Svetozara Pribićevića. Početkom kolovoza došlo je do promjene ministarstva, u kojem nije Pribićević igrao prvu notu.

²⁰⁸ Ivan Zucco (1868.—1928.), odvjetnik, političar i novinar.

²⁰⁹ Izbori za Ustavotvornu skupštinu raspisani su 28. studenoga 1920. godine.

²¹⁰ Stojan M. Protić (1857.—1923.), političar.

VI.

PO DRUGI PUT NAČELNIKOM
(20. STUDENOGA 1928. — 21. TRAVNJA 1932. GODINE)

I načelnik Heinzl je došao u sukob s većinom gradskoga zastupstva i to u pitanju jeftimbe²¹¹ za gradnju Gradske klaonice. Radilo se o tom, da li bi se gradnja klaonice povjerila jednom poduzeću ili bi se razdijelila na skupine i za svaku skupinu provela jeftimba. Prevladalo je mnijenje klaoničkoga odbora (kojemu nisam bio član), da se gradnja razdijeli na četiri skupine, premda bi gradnja bila jeftinija, kad bi bila raspisana samo kao jedna cjelina.

Jednu skupinu dostao je šurjak načelnika Heinzla poduzetnik Dubski. To nije ostalo bez reperkusije u javnosti, kritika je odmah bila tu i predsjedništvo većine kluba gradskih zastupnika morao je o tom voditi računa, te je na konferenciji s načelnikom Heinzlom tražilo, da se Dubski zahvali na svojoj dostaloj skupini. Heinzl je to na koncu načinio i Dubski se zahvalio na svojoj dostavi. Time bi bila afera maknuta i javnosti udovoljeno. I već se je mislilo, da je sve u redu, kadli je došao gr. zastupnik dr. Ante Pavelić²¹² («Poglavnik») u tajništvo federalističke stranke²¹³ Ivici Peršiću, koji je vodio poslove federalističke stranke i javio mu, da tako ne može ostati, Heinzl mora da ide (iz političkih računa dra. Pavelića!).

Peršić je odvratio, kad već mora Heinzl da ide, onda prije nego li na to pristanemo, moramo znati, tko će biti Heinzlov nasljednik. Imaju li osobu, koja bi naslijedila Heinzla.

»Dr. Prebeg«,²¹⁴ glasio je odgovor.

»To ne može biti«, odvrati Peršić. Heinzlov nasljednik ne može drugi biti nego dr. Srkulj«, odvrati Peršić. Tako je došlo do moje kandidature. Pavelić je napokon pristao na moju kandidaturu radije nego da ostane Heinzl.

Heinzl je predao demisiju, na što je za izbor novoga načelnika bila sazvana izvanredna skupština za 20. studenoga. Premda se znalo za moju kandidaturu, ipak nije time osiguran i izbor. Klub većine je imao zajedno s Heinzlom 27 članova. Jasno je bilo da Heinzl ne će doći. Ako ne dođe još jedan od većine, nema za novoga načelnika potrebne natpolovične većine. I zbilja na skupštinu,

²¹¹ jeftimba = dražba, licitacija

²¹² Ante Pavelić (1889.—1959.), političar i odvjetnik.

²¹³ Hrvatska federalistička seljačka stranka

²¹⁴ Vladimir Prebeg (1863.—1944.), političar i odvjetnik.

Stjepan Srkulj

koja je bila 20. studenoga, nije došao član većine dr. Markulin.²¹⁵ I ako sam u prvom glasovanju dobio samo 25 glasova, to će reći ravno polovicu. Član seljačko-demokratske koalicije²¹⁶ ing. Šurina dobio je 8 glasova, radnički zastupnik Krndelj²¹⁷ 6, ostali među njima i 3 cionista predali su prazne cedulje. Došlo je do drugog glasovanja. Ovaj put sam dobio 33 glasa, jer je seljačko-demokratska svojih 8 glasova dala za mene.

Prvi čin

Drugo moje načelnikovanje počelo je pod sumornim okolnostima: atmosfera bijaše puna munjine pod dojmom lipanjskoga krvoprolića u beogradskoj Narodnoj skupštini.²¹⁸ Prvi čin bijaše odati trajnu počast narodnim žrtvama. U prvoj

²¹⁵ Stjepan Markulin (1885.—1940.), političar i odvjetnik.

²¹⁶ Seljačko-demokratsku koaliciju osnovale su 1927. Radićeva Hrvatska seljačka stranka i Pribičevićeva Samostalna demokratska stranka.

²¹⁷ Ivan Krndelj (1888.—1941.), političar. Zbog zabrane rada Komunističke partije Jugoslavije formalno je predstavljao Nezavisne sindikate iz Zagreba.

²¹⁸ Misli se na atentat na Stjepana Radića i narodne zastupnike Hrvatske seljačke stranke 20. lipnja 1928. Vidi: Zvonimir KULUNDŽIĆ, *Atentat na Stjepana Radića*, Stvarnost, Zagreb, 1967.

skupštini gradskoga zastupstva, održanoj 3. prosinca prozvan je starodrevni Markov trg Trgom Stjepana Radića, Duga Ulica Ulicom Pavla Radića,²¹⁹ a Pivarska ulica Ulicom Đure Basaričeka,²²⁰ udovici Pavla Radića Anki Radić određen je stan od četiri sobe u gradskim kućama ili 2500 dinara mjesečno, a udovici dra Basaričeka Jeleni stan od tri sobe u gradskim kućama ili 2000 dinara mjesečno.

Šestojanuarski režim

Moje drugo načelnikovanje kao birani načelnik nije dugo potrajalo: od 20. studnoga do 6. januara,²²¹ kad je počeo šestojanuarski režim ili diktatura. Toga su dana bila raspuštena sva općinska zastupstva a načelnici dignuti. Načelnici su ostali do imenovanja novih zastupnika i načelnika. Velikoga župana za zagrebačku županiju zamijenio je komesar pukovnik Voja Maksimović.²²²

U Beogradu nisu u prvi kraj bili na čistu, kako će se upravljati općine. Isprva su za grad Zagreb mislilo imenovati odbor od 14 lica s predsjednikom. Povjerenikom je imao biti bivši načelnik Heinzl. U tom je smjeru pukovnik vodio pregovore, te je i meni ponudio mjesto u odboru, što sam naravno odbio. No doskora je pala odluka, da se sačuvaju zastupstva s načelnicima. Samo će se provesti preimenovanja starih zastupnika, a imenovanje novih. Ta je zadaća bila povjerena ministru financija Šverljugu,²²³ s kojim sam imao sastanak u uredovnici državnog nadodvjetnika dra Aleksandra.²²⁴ Ugovoreno je bilo, da ostanem načelnikom i da sastavim listinu novih zastupnika dakako s onima, koje će vlast naročito imenovati. Razumije se da smo gledali da budu imenovani najugledniji građani. Većina je bila starih zastupnika, koji su bili preimenovani. Od zastupstva se ne će ništa drugo tražiti nego da se drže zakona. Dotle bi bila stvar u redu, sad je sve zavisilo od kralja, kako će utisak o meni dobiti. Audijencija je bila oko 20. siječnja u pet sati poslije podne. Bio je pao dubok snijeg, ja sam se sklizao, imao sam nove cipele, a zaboravio uzeti galoše. Premda je hotel Ekselzior bio nedaleko dvora, te sam na tom kratkom putu tri puta pao. Malum omen!²²⁵ No ovaj put se rečenica nije obistinila, jer utisak je bio dobar i time stvar zapečaćena.

Prepuštamo riječ Ivici Peršiću, koji je jedini bio upućen u sve peripetije kod stvaranja novog zastupstva.

²¹⁹ Pavle Radić (1880.—1928.), političar.

²²⁰ Đuro Basariček (1884.—1928.), političar, pravnik i publicist.

²²¹ Kralj Aleksandar I. Karađorđević (1888.—1934.) uveo je diktaturu 6. siječnja 1929. godine.

²²² Vojin Maksimović (1876.—1942.), pukovnik; kasnije general.

²²³ Stanko Šv(e)rljuga (1880.—1958.), financijski stručnjak; ministar financija (1929.) i predsjednik Zagrebačke burze.

²²⁴ Viktor Alexander (Aleksander) (1865.—1934.)

²²⁵ malum omen (lat.) = loš predznak

Pošto smo frankovci i federalisti u zastupstvu sačinjavali blok, veli Peršić, urekli smo sastanak da se sporazumimo, što da činimo. Pozvali smo i Trumbića, da čujemo njegovo mišljenje. Govorio je prvi, temeljito, da će najbolje biti, da svoja mjesta napustimo, jer režim doduše u prvi čas od nas ne će ništa tražiti, ali s vremenom sve više i više, da naškodi našoj stvari i da nas kompromitira. Svršivši odmah nas je ostavio, jer da ima još jedan sastanak. Znali smo da se sastaje s drom Šverljugom, koji je i radi gradske općine stigao, da stvar uredi.

Pošto je Trumbićeva riječ imala i za nas federaliste vrijednost, dalo se frankovcima, da oni kažu svoje. Njihovi seniori Hrustić²²⁶ i Prebeg tumačili su protivno, da ne bi bilo pametno svoja mjesta napustiti, da u tom položaju možemo mnogo svojim ljudima i svojoj stvari koristiti, a drugih zlo spriječiti: budu li se pak tražili od nas koraci, koji se ne slažu s našim patriotizmom, imamo uvijek priliku zahvaliti se i povući. Zaključak je bio, pošto od Radićeve smrti²²⁷ istupa blok usporedo s radićevcima, da se i s njima sporazumimo, pa ako su sve tri grupe zato, idemo u zastupstvo, a ako je samo jedna proti, ne idu ni ostale dvije. Povjerenje je dru Srkulju kao načelniku, da stvar uredi kako sa Zagrebom, tako i s Beogradom preko ministra Šverljuge.

Nakon toga u trećoj trećini siječnja, teško sam obolio na upali žuči. Za to vrijeme su me pohađali Srkulj, Rittig,²²⁸ Reberski²²⁹ i Miškulin, te izvještavali, da su sve grupe pristale na suradnju, da će zastupstvo ostati isto, samo će se još popuniti s federalistima na račun integralaca, a ne će biti imenovan Perčec,²³⁰ koga nema već od jeseni, ni dr. Pavelić, koji je iščeznuo zadnjih dana.²³¹

Tek u otvorenoj skupštini novoimenovanoga zastupstva, opazilo se da fale svi imenovani radićevci i jedan dio frankovaca, zajedno s Budakom²³² i Majerom.²³³ Srkulj je uvjeravao, da su oni prihvatili imenovanje, ali pošto nisu došli, da su valjda u zadnji čas odustali, što nam je svima bilo neugodno, a najneugodnije njemu radi onih u Beogradu, s kojima je u vezi, jer su imenovanja išla kroz ministre i kralja.

Kako je došlo do podvojenja?

Doznalo se, da je i u vodstvu narodnoga pokreta bilo na dnevnom redu sudjelovanje pristaša u imenovanim općinskim vijećima, pa da je i tamo dr. Trum-

²²⁶ Franjo Hrustić (1872.—1952.), političar.

²²⁷ S. Radić umro je u Zagrebu 8. kolovoza 1928. od posljedica ranjavanja u Narodnoj skupštini.

²²⁸ Svetozar Rittig (1873.—1961.), rimokatolički svećenik i političar.

²²⁹ Josip Reberski (1881.—1965.), odvjetnik i političar.

²³⁰ Gustav Perčec (1885.—1935.?), političar. Sklanjajući se pred nadolazećom diktaturom Perčec je već 6. prosinca 1928. otišao u Mađarsku, ali se nakon tri tjedna vratio. Dana 20. siječnja 1929. ponovno je otišao u emigraciju iz koje se više nije vratio.

²³¹ A. Pavelić otišao je u emigraciju 19. siječnja 1929. godine.

²³² Mile Budak (1889.—1945.), odvjetnik, književnik i političar.

²³³ Milutin Mayer (1874.—1958.), književnik i političar.

bić zastupao pasivitet, no da su prevladali politički razlozi, da općine ne dođu u šake ofenzivnim režimlijama pa da protežiraju svoje, a gone naše, pa je rečeno da se samo ne smiju dati imenovati narodni zastupnici pokreta, ostali da mogu sudjelovati. Kad se ispitivalo, zašto su onda radićevci i frankovci nezastupnici ipak odustali, slušalo se, da je to njihova taktika, pošto radićevci nemaju većine u Zagrebu, nije im stalo ni do ono par svojih gradskih zastupnika, pa se radije odrekoše, da mogu slobodnije kritizirati gradsku upravu, koja će biti kao prijestolnička najviše na udaru, a time će samo federaliste kao većina gubiti, radićevci dobivati. Frankovci pak su si mudro podijelili uloge: jedni će položaj eksploatirati za svoje ljude, a ako dođe do pobjede emigrantske politike, onda će oni drugi doći na konja, povoljno za frankovce u svakom slučaju.

Moram priznati, da je u Zagrebu u mnoštvu opozicije vladao priličan strah, da bi na upravu grada mogli doći integralni centralisti, kako se plašilo sa Demetrovićem, Radoševićem,²³⁴ Kovačem i drugima. Za načelnika da se išao osobno preporučivati i Heinzl, pa su se mnogi bojali njegove osvete, što je bio srušen. Gros²³⁵ naših malih federalističkih ljudi, namještenici kod grada, stanari gradskih kuća i slični, zaklinjahu nas, neka ne pustimo upravu iz ruku. Mi smo u vrijeme od konca veljače pa do konca ožujka održali na nekoliko mjesta grada tajne sastanke sa izbornicima i pristašama i svuda stavljali pitanje sudjelovanja pa svuda jednodušno dobili za odgovor »Da«. Najveći takav sastanak bijaše uoči imendana Josipa Reberskog i Josipa Krčelića, dvojice najpopularnijih u masi, tobože u čast njihova imendana, ali glavno je bila politička strana. Sve je bilo za to da ne napuštamo grada. Poslije prve gradske skupštine pošao sam do dra Trumbića, da čujem detaljnije, kako je zaključak glede zastupstva stvoren u vodstvu. No Trumbić nije više čitavoj stvari podavao važnost, prelazio je preko nje, nekako potvrđujući, što sam govorio, da sam čuo, da su u vodstvu bili Maček²³⁶ i Pribičević za sudjelovanje (ja sam pak iz svega izvodio zaključak, da je po svojoj prilici i Šverljuga djelovao na Trumbića, da previše ne insistira kod svoga, jer sam mu spomenuo i to, da je Trumbić bio ultimativno proti sudjelovanju, da bi ga ja otklonio, a i Reberski, kao što sam dodao i to, da je učinjena velika pogreška, što se nismo svi pretopili u Seljačku stranku, kako je to Trumbić predložio, tako bismo imali jedno vodstvo s jednim stranačkim kolosjekom, a sada su tri kolosjeka, koja pak divergiraju, kako se vidi po slučaju sa zagrebačkim zastupstvom, gdje jedna stranka hoće drugu pred masom nadlicitirati u radikalizmu, a ipak svi hoće pod stolom iz takove situacije izvući koristi za sebe. Trumbić je imao običaj već prije diktature, a sad još više, slušati, što drugi hoće i govore, a

²³⁴ Mijo (Miško) Radošević (1884.—1942.), odvjetnik, publicist i političar.

²³⁵ gros = većina

²³⁶ Vladko Maček (1879.—1964.), odvjetnik i političar; nasljednik S. Radića na čelu Hrvatske seljačke stranke.

manje sam primjećivati, sad je pogotovo sve manje govorio kao da se boji da bi što rekao, da bi moglo doći do vlastodržaca i dati povoda za progone.

Tako Peršić u svojim »Zapiscima«.²³⁷

Preseljenje Zakladne bolnice

Napokon se načelo pitanje Zakladne bolnice, koje su već 50 godina kušali riješiti, uzalud bijaše sav trud i muka, jer su upravitelji bolnice, mađarska braća milosrdna po zagrebački »palincageri« imala sigurno zaleđe u Budimpešti. A sada kako ćemo vidjeti, protivili su se domaći ljudi Zagrebčani. Gradsko zastupstvo primilo je jednoglasno u svojoj izvanrednoj skupštini od 23. rujna 1929. ovaj prijedlog financijalnog odbora:

»Da se omogući izgradnja nove bolnice u Zagrebu i da se uzmogne odstraniti sadanja zgrada Zakladne bolnice na Jelačićevom trgu, izjavljuje općina slob. i kr. grada Zagreba kao jedan od utemeljitelja bivše zgrade 'Hospital u Zagrebu' savezno sa zaključkom grad. zastupstva od 13. lipnja 1921. čl. 180 i od 13. srpnja 1928. čl. 279., da pristaje, da se sva pokretna i nepokretna imovina pomenute zaklade prenese na novu zakladu 'Zakladna bolnica u Zagrebu', koja se ima Zakonom osnovati i kojoj je svrha izgradnja nove bolnice, a u kojoj zakladi se gradskoj općini pridržavaju prava utemeljitelja te sudjelovanja u Upravi«.

Drugim zaključkom u istoj skupštini obvezuje se gradska općina, »da pristupa u novu zakladu 'Zakladna bolnica u Zagrebu' povrh dosadašnjeg udjela još sa doprinosom od 10,000.000 Dinara. Posebno se uvjetuje, da se prigodom prodaje zakladnih nekretnina imaju gradskoj općini besplatno predati sve one prometne površine, koje po regulatornoj osnovi imaju pripasti javnom općinskom dobru.

Odbor Zakladne bolnice je zatražio parcelaciju i rasprodaju zakladninog zemljišta, ali građevno-regulatorni odbor je zaključio, a gradsko zastupstvo prihvatilo, da se raspiše javni natječaj u svrhu rješenja zapadnog dijela Jelačićevog trga na način izgradnje zemljišta »Zakladne bolnice«. Natječaj je već bio i raspisan.

Kako se vidi, Zakladni odbor je u sporazumu s ministrom socijalne politike i narodnog zdravlja drom Matom Drinkovićem²³⁸ odlučio, da namakne najprije novac za izgradnju Bolnice, i to prodajom zemljišta stare bolnice. To je bilo potrebno radi toga, što Zaklada nije posjedovala nikakve likvidne imovine, a dok bi se potreban novac namaknuo svakogodišnjim doprinosima gradske općine i države, značilo bi gradnju bolnice odgoditi »ad calendas graecas«.²³⁹ Da se pak može zemljište Zakladne bolnice razparcelizirati i prodati, morala se najprije

²³⁷ Vidi: I. PERŠIĆ, *Kroničarski spisi*, prir. Stjepan Matković, Državni arhiv u Zagrebu — Dom i svijet — Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2002., 231-232.

²³⁸ Mate Drinković (1868.—1931.), zubar i političar.

²³⁹ ad Kalendas Graecas (lat.) = o grčkim kalendama, tj. nikada

maknuti i zgrada sa Jelačićeva trga sama bolnica. Na to je bila obvezana gradska općina u smislu § 5. Zakona o osnivanju zaklade »Zakladne bolnice u Zagrebu« od 8. X. 1929. dužna staviti na raspolaganje potrebne prostorije za privremeno smještenje zakladne bolnice. U sporazumu s ministrom socijalne politike i narodnog zdravlja stavile su se za preseljenje bolnice na raspolaganje zgrade kod Sv. Duha, u kojima je bila smještena ubožnica, k tomu da je općina za izgradnju jednoga paviljona (dala?) još doprinos od 400.000 dinara.

Kako je gradska općina na Selskoj cesti izgradila dvije kuće za stanove, to je gradsko zastupstvo zaključilo, da se ubogari provizorno presele u te zgrade na Selskoj cesti, a ujedno da se pristupi k izgradnji nove zgrade za upravu, osoblje, kuhinju i blagovaonu.

Odbor za »Zakladnu bolnicu« je očekivao, da će građani grada Zagreba sa zadovoljstvom primiti ovu odluku o preseljenju Zakladne bolnice. I doista je ta odluka primljena bila od javnosti sa zadovoljstvom osim onih, koji su trebali biti za tu stvar najoduševljeniji, a to su liječnici. Protiv preseljenja digao se dapače i liječnički zbor²⁴⁰ gotovo jednodušno (protiv 4 glasa), te je tražio, da se najprije sagradi nova bolnica, a stara da se tada, kad bude gotova, izravno u nju preseli. Da se je toj njihovoj želji zadovoljilo, mi bi još danas imali Zakladnu bolnicu na Jelačićevom trgu, umjesto one divne bolnice na Rebru, koja izgleda kao kakav sanatorij. Liječnički zbor je preseljenje bolnice s Jelačićevog trga promatrao sa gledišta svoga, jer da je Ubožnica predaleko od sredine grada.

Incident s bivšim načelnikom Heinzelom

U raspravi o preseljenju bolnice došlo je do nemile upadice, koja se riješila na sjednici od 31. srpnja 1930. Prije prijelaza na dnevni red uzeo je gradski zastupnik dr. Nikola Hoffer²⁴¹ riječ na osobnu primjedbu, te veli da je, kako su mu drugovi u zastupstvu kazali, u posljednoj skupštini gradskog zastupstva izjavio gosp. arh. Heinzela, da ovo zastupstvo radi po nekim nalogima. Pita, kojim pravom g. Heinzela imputira njemu, da radi po nečijem nalogu, i traži od g. Heinzela razjašnjenje po čijoj bi se zapovijedi imalo raditi u zastupstvu.

Grad. zastupnik arh. Heinzela kaže, da nije mislio g. dra Hoffera, no da nije tajna, da se sada radi u zastupstvu po nekim posebnim ciljevima i da su tu neka gospoda, koja komandiraju.

Grad. zastupnik dr. Nikola Hoffer uzima na znanje izjavu g. arh. Heinzela, da nije mislio njega.

Predsjedatelj (dr. Srkulj) traži od arh. Heinzela neka kaže po čijem se to nalogu radi.

²⁴⁰ Hrvatski liječnički zbor osnovan je u Zagrebu 1874. kao Zbor liječnika Hrvatske i Slavonije.

²⁴¹ Nikola Hoffer (1871.—1936.), odvjetnik i političar.

Gradski zastupnik dr. Juriša radi ugleda grad. načelnika i cijelog gradskog zastupstva traži, da g. ing. arh. Heinzela nomira gospodu, po čijoj se zapovijedi radi.

Pošto je g. ing. arh. Heinzela spomenuo neka imena i pošto je tim povodom došlo do upadica i velike buke, to sam prekinuo skupštinu. Kad se skupština ponovo otvorila, izjavio je dr. Nikola Hoffer, da je prigodom poslijenje rasprave o preseljenju bolnice rekao, da ne treba debate. To je rekao zato, jer je stvar temeljito bila raspravljena u odborima. G. ing. arh. Heinzela bio je na oduljem odustvu, pa mu nije bilo poznato, da je ovaj predmet temeljito bio raspravljen u odborima, i zato je dao izjavu, da postoji izvjestna grupa zastupnika, koji da određuju smjer rada gradskog zastupstva. Nadalje kaže, da ne postoji nikakav krug zastupnika, koji bi imao gospodujuć položaj, te moli g. arh. Heinzela, da pošto mu je ta stvar razjašnjena, da dade sa svoje strane izjavu.

Grad. zastupnik ing. arh. Heinzela priznaje, da je njegov izraz bio preoštar, i sada, pošto je dobio potrebito razjašnjenje, moli gg. gradske zastupnike, da to prime na znanje.

Zemljište Zakladne bolnice dalo je povoda živoj debati u javnosti, bi li se ondje podigla nova gradska vijećnica. Naročito se za nju zalagao kanonik Stjepan Korenić. Nema sumnje, da bi se na tom mjestu lijepo reprezentirala gradska vijećnica, ali — odakle novci, jer o kakvom zajmu za ono vrijeme nije bilo ni govora. A kad bi se čekalo na pogodno vrijeme za zajmove, možemo sigurni biti, da bi stara bolnica još i danas stajala na Trgu Jelačića bana.

Podnesen je ipak jedan američki projekt s neboderom, sastavio ga je američki Zagrepčanin Szavits, financirala bi ga jedna američka firma, koja bi ga gradila. Nakon 30 godina imao bi taj neboder bezplatno pripasti gradskoj općini. Bez pitanja mogućnosti izvedbe onoga projekta, zapela je stvar i opet na novcu. Projektant je tražio, da onu razliku u kamatima i anuitetima, ako ne bi taj neboder ipak nosio onoliko, koliko je projektant proračunao, nosi gradska općina. Uostalom projekt se mora nalaziti negdje u građevnom odjeljenju grada, pa bi se iz kurioziteta mogao iznijeti.

Gradska klaonica

Kao načelnik primio sam u nasljedstvo jedno teško pitanje: namaknuti novac za isplatu građevnih troškova za novu klaonicu. Budući da su se o tom u javnosti pronijele razne vijesti, to je građevno-regulatorni odbor dao cijelo pitanje klaonice po jednom pododboru proučiti, te je o tome zastupnik dr. Hoffer u skupštini gradskog zastupstva 30. ožujka 1931. iznio ovaj izvještaj:

»Građevno-regulatorni odbor na osnovu izvještaja svoga pododbora, koji je imao ispitati činjenično stanje u stvari gradnje klaonice, ustanovljuje:

1. Da je gradsko zastupstvo u skupštini od 13. V. 1921. zaključilo u načelu izgradnju moderne klaonice sa hladionicama i ledanom te uz klaonicu uređenje centralnog tržišta za blago, ovlastivši gradskog načelnika da odredi sve shodno

glede predradnja izabravši odbor ad hoc od 8 gradskih zastupnika, koji će nakon proučenja pitanja i svih izrađenih osnova zajedno s načelnikom dotično gradskim poglavarstvom staviti gradskom zastupstvu konačni prijedlog.

2. Da je taj odbor nakon rada od godine dana donio skupštini gradskog zastupstva od 22. V. 1922. konačni prijedlog, da se odobre nacrti za gradnju nove klaonice i novog tržišta za stoku (Viehhof), kako ih je izradio arh. Frese iz Berlina, da se za izgradnju votira 200 milijuna kruna inozemnoga zajma, koji ima općina sklopiti i da se isti odbor opunovlasti da može izdavati radnje i sklapati pogodbe, doznačivati zaslužbe, namještati stručno osoblje i konačno, da je dužan od vremena do vremena, a svakako bar svaka tri mjeseca izvješćivati gradsko zastupstvo o svom djelovanju. Istim zaključkom pozvan je gradski građevni odjel da učini sve pripreme za gradnju, kako bi se ova odmah mogla započeti, čim se zajam sklopi.

3. Da do izvedenja gradnje na temelju tih zaključaka i nacrti nije došlo, jer se nije našao inozemni zajam i jer se međutim ispostavilo, da bi ustanova podignuta po toj osnovi bila prevelika. Zato je svaki rad oko gradnje klaonice tijekom godine 1923. obustavljen, a arh. Frese za svoj trud isplaćen sa 400.000 kruna.

4. Da je u jeseni god. 1927. novo zastupstvo izabralo odbor ad hoc za gradnju nove klaonice podijelivši i njemu sve one ovlasti, koje su bile podijeljene pojedinim odborima ad hoc na temelju posebnih skupštinskih zaključaka.

5. Da je u skupštini gradskoga zastupstva od 19. XII. 1927. sa proračunom za godinu 1928. prihvaćen investicioni program od Din 159,728.082, među kojim je bilo predviđeno za gradnju nove klaonice Din 45,000.000, na što se stalo nanovo raditi oko izgradnje klaonice. Arhitekt Frese ponovo pozvan izradio je alternativne projekte i predračune, koje je klaonički odbor u više sjednica mjeseca travnja 1928. pretresao i ovlastio načelnika da s arh. Freseom načini ugovor glede njegova arhitektonskog honorara. Ovi novi nacrti bili su tijekom daljnjih mjeseci do raspisa radnja tj. 1. IX. 1928. mijenjani i preinačivani, kako bi odgovarali današnjim potrebama grada.

6. Iz ugovora s arh. Freseom o njegovom honoraru od 24. IV. 1928. vidi se da gradnja stalnog stočnog tržišta nije bila tim predviđena. Tek je tadašnji načelnik pozvao arh. Fresea, da izradi prijedlog i za ovo stočno tržište i to samo za to, da se vidi, koliko bi to stočno tržište stajalo. Tomu je arh. Frese udovoljio i označio za izgradnju stočnog tržišta potrebu od Din 19,000.000. — Kasnije je arh. Frese izradio definitivne nacрте, kojima je još došla eksportna hladionica i na temelju tih nacrti raspisane su i prve graditeljske radnje.

Za izgradnju klaonice u potpunom opsegu dakle i sa stočnim tržištem nije ishoden formalni zaključak gradskog zastupstva, no budući da se nacrt klaonice zajedno sa stočnim tržištem znatno razlikuje od prvobitne osnove odobrene po zastupstvu 22. V. 1922., te je kao novi nacrt trebao svakako doći pred plenum gradskog zastupstva u smislu njegovoga zaključka od 13. V. 1921. toč. 5.

7. Ustanovljuje se, da predračun arh. Fresea glede troškova izgradnje sadrži svotu od 48,000.000 dinara za klaonički, a 19,000.000 dinara za tržištni odio (Viehhof), po čemu se ne može govoriti o prekoračenju predvidljive potrebne građevne glavnice, već samo o tome, da za onaj dio troška, koji ide preko 45,000.000 dinara, nije bilo ovlaštenja gradskog zastupstva, kada se gradnja započela, a niti kasnije sve dok nije novo gradsko zastupstvo u proračunima predvidjelo odnosne svote zbog toga, što su radnje bile u izdavanju, pa se moralo predvidjeti pokriće.

Građevno-regulatorni odbor prisiljen je ovdje da reagira na neke izvode bivšega načelnika Heinzela, koje je on učinio u svom pismu na pododbor, a koje je pismo bilo i u javnosti objelodanjeno.

To je prije svega tvrdnja g. Heinzela, da je on god. 1928. imao efektivnih 45,000.000 dinara u rukama za gradnju klaonice. Ovo ne stoji, pa se nasuprot tome ustanovljuje:

a) Da prvi namjeravani zajam od god. 1922. u iznosu od 200,000.000 kruna nije bio sklopljen.

b) Da nije bio sklopljen ni drugi namjeravani investicioni zajam za god. 1928., u kom je za klaonicu bio predviđen iznos od Din 45,000.000.

c) Da je gradsko zastupstvo u skupštini od 14. V. 1928. ovlastilo gradskog načelnika, da sklopi viseći zajam u iznosu od Din 40,000.000 (koji zajam je i realiziran), a iz toga je zajma za klaonicu bio određen Din 10,000.000.

Prema tome gosp. Heinzel nije god. 1928. imao u rukama efektivnih Din 45,000.000. Tek se je u proračunu investicija za 1930. moralo za gradnju klaonice naknadno predvidjeti 20,000.0000 dinara, a u skupštini gradskog zastupstva od 29. XII. 1930. votirano je u proračunu za investicije za gradnju klaonice 42,000.000 dinara jer su ti iznosi prema predračunima arh. Fresea potrebni za dovršenje cijele gradnje.

Isto tako građevno-regulatorni odbor odklanja potpuno subjektivno, a opetovano (pa i u spomenutom pismu) iznesenu tvrdnju g. Heinzela, da se iskusnijom upravom nakon njegove ostavke moglo i moralo kod gradnje klaonice prištediti Din 10,000.000. Utvrđuje se, da su raspisi gradnje, što su se imale izvađati i što su se izvele, izvedene po utvrđenim i po arh. Heinzelu odobrenim i potpisanim nacrtima, dok je on bio na upravi gradnje klaonice.

S druge strane građevno-regulatorni odbor drži, da se na ovom mjestu mora ustati protiv krivih mišljenja, koja se u putanju gradnje klaonice u javnosti zbog neupućenosti iznašaju i podržavaju, koja su kadra dovesti u bludnju javnost kao da se kod izgradnje klaonice radilo o teškim propustima, koji bi ugrožavali i oštećivali gradske interese. Ova se mišljenja potpuno opovrgavaju činjenicama.

Budući da izvađanje gradnje nove klaonice po planu arh. Frese-a ide svome kraju, te, jer su te radnje i po priznanju samoga g. Heinzela solidno provedene... predlaže se gradskom zastupstvu neka izvoli zaključiti:

Gradsko zastupstvo naknadno odobrava izvedenje cjelokupnih radnja gradske klaonice i tržnih staja po nacrtima arh. Frese-a d.d. Berlin, septembar 1928. za trošak kojih bilo je odobreno svega Din 72,000.000.- što je jednoglasno primljeno.

S otvorenjem klaonice dne 30. rujna 1931. skinuto je i to pitanje s dnevnog reda.

Pet nasljedstava

Još sam četiri velikih stvari naslijedio od bivšeg načelnika: dovršenje tržnice, glavnog odvodnog kanala na Mirogoju, regulatorne osnove za grad Zagreb i financijsko pitanje. Tržnica ima svoj početak u premještenju dnevnog tržišta sa Jelačićeva trga na Dolac. Zaključak o tom je stvoren za načelnika arh. Janka Holjca, kad se započelo sa otkupljivanjem odnosno eksproprijacijom objekata na Dolcu. Kad se pristupilo rušenju kuća i pripremanju terena za tržište, prihvatio je odbor za Dolac prijedlog načelnika Heinzela, da se tržište proširi u tržnicu, koja se imala dobiti iskopom tla za tržište.

Za moga načelnikovanja dovršen je veliki kanal Zagreb-Ivanja Reka. Taj je kanal bio životno pitanje za grad Zagreb, jer se bez njega ne bi mogla zamisliti asanacija južne strane grada. Za načelnika Heinzela priređene su bile sve predradnje za raspis natječaja za izradbu plana za regulatornu osnovu. Natječaj je trajao četvrt godine. Tako je Zagreb došao do regulatorne osnove, bez koje se grad uopće ne može, a ni ne smije razvijati.

Meni je mnogo stalo bilo do reprezentativne strane grada Zagreba, kao glavnoga grada svih Hrvata, a prema tome i dužnost, da se očuva njegova starina, da se na prvi pogled vidi, da je Zagreb još uvijek u Zapadnoj Europi na pragu Orienta, kako su to svi stranci, koji su poslije sloma Monarhije dolazili u Zagreb, konstatali. Jednu je palaču već imao: contesse Buratti. Drugu je nabavio od obitelji viteza Pongratza²⁴² u Mesničkoj ulici. Prijetila je opasnost, da ta palača, koja je na najljepšem položaju Zagreba, dođe u špekulativne ruke, koje bi ju rasparcelirale u građevne parcele i uništile onaj divni park. Ako treba da to neko parcelira, onda neka to učini gradska općina, koja će još uvijek doći do svoga novca, što ga je za kupnju palače i njene depandanse, kuće u Mesničkoj ulici, dala (oko šest i pol milijuna). Vanredno jeftino je kupljena palača Oršić-Rauch,²⁴³ danas uredovnica gradskog načelnika.²⁴⁴ Odbivši vrijednost zgrada došao je stajati 1. kv. hvat na 623 dinara.

Moj ponos je bio, da sam mogao strane misije i komisije društva za vrijeme kongresa pozdraviti i dočekati u Burattićinoj palači. No jedanput se ipak zacr-

²⁴² Guido vitez Pongratz (1822.—1890.), poduzetnik.

²⁴³ Palača se nalazi u Matoševoj ulici br. 9.

²⁴⁴ Danas je u palači smješten Hrvatski povijesni muzej.

veno. Jednoj ovakoj delegaciji dao sam ručak u palači Burattice. Kako grad nije imao svoj service, to je uvijek išao cijeli service Gradski podrum, dakle se je jelo donijelo u palaču. No jedanput me je jedan od uzvanika kod stola zapitao »Zar nema grad svoj service?«.

»Zašto?« zapitao sam začuđeno.

»Pa vidim ovdje na tanjuru grb Gradskog podruma.«

Tada sam po zaključku financijskog odbora dao u Meissenu²⁴⁵ izraditi service, kojim se još i danas grad služi, kad počasti koju stranu ličnost, poslanstvo ili izaslanstvo pa predstavnike stranih država.

Još sam jednu zgradu dao podignuti: Ljetnikovac na Rebru. Stari ljetnikovac na Rebru bio je dan na dispoziciju svakom načelniku odmah u prvoj sjednici iza izbora. Tamo su obično načelnici pogostili strance, kojima su priredili doček. Koliko je god Rebro imalo prekrasan položaj, ali zgrada obična lugarnica, bila je vanredno neugledna i trošna. Na moj prijedlog je financijski i građevno-regulatorni odbor dopustio, da se na Rebru podigne novi ljetnikovac, za reprezentaciju. No naskoro se našlo zlobnih jezika, koji su među građanstvom razglasili: »Načelnik gradi na Rebru ljetnikovac, dakako za naše novce!« Ta zlobna krilatice je brzo našla pravac tomu, pa su vjerovali i čestiti građani pa i moj uži suradnik Ivica Peršić. »Čuješ, kaj Ti sebi gradiš na Rebru ljetnikovac?«

»Bog s tobom. Ta ljetnikovac se gradi po zaključku finacijalnog i regulatorno-građevnog odbora za reprezentaciju i za oporavak one gradske školske djece, kojoj ne prija boravak na moru. Meni ljetnikovac ne treba, jer imam svoju činovničku kuću s vrtom na Peščenici, koja dostaje za primanje, a za svečanu reprezentaciju je Burattićina palača.« U tu svrhu nije bilo posebno votiranih svota, nego se ljetnikovac izgradio s onim malim uštednjama, koje su nastale kod izgradnje koje ulice, ceste, zgrade ili koje manje gradske investicije, a građevni materijal našao se na licu mjesta. U ovom ljetnikovcu je dr. Maček pregovarao s ministrom Dragišom Cvetkovićem²⁴⁶ o sporazumu.²⁴⁷

Grad je mnogo trošio na čišćenje i polijevanje cesta. Upala mu je u oči čistoća njemačkih gradova naročito Dresdena. Kad sam zapitao šefa građevnoga ureda, kako mu to polazi za rukom, a kod nas da se to pitanje ne da riješiti, zapitao me je, koliko ima Zagreb potaracanih i asfaltiranih ulica. Kad je čuo, da imamo jedva 30%, odgovori: »Kad budete imali potaracano i asfaltirano 96% vaših ulica, onda me dođite pitati za savjet!«

Grad Zagreb je tada imao dvaput više cesta, nego što bi to mogao podnijeti koji drugi grad iste veličine. To ima za posljedicu i dvaput toliko kanala, vodo-

²⁴⁵ Grad u Njemačkoj poznat po izradi porculana.

²⁴⁶ Dragiša Cvetković (1893.—1969.), političar.

²⁴⁷ Radi se o sporazumu Cvetković—Maček iz 1939. na temelju kojeg je uspostavljena Banovina Hrvatska.

voda i rasvjete. Tomu je imala doskočiti regulatorna osnova, koja je predviđela, da se grad može izgrađivati samo prema rajoniranom građevnom planu.

Pitanje zajma

Najteže bijaše nasljedstvo plaćanja dugova i namaknuti novac. Financijalno stanje općine je dobro karakterizirao na odlasku moj prešasnik na načelničkoj stolici riječima: »Tak penez ga ni! Sad neka nek dela!« Tu pak k tomu povećanje dotacija za socijalnu skrb, u koje moramo računati i gradnju malih stanova, tražilo je novac, a toga nije bilo moguće dobiti tako da je gradska općina bila upućena na svoje i onako slabe dohotke. Uzalud se naprezao načelnik arh. Heinzl, da dođe do inostranog zajma. Istu sam muku mučio i ja. I ja sam vodio pregovore s jednom vanjskom bankovnom skupinom za zajam od 100 milijuna dinara. Pregovori su se odugovlačili preko očekivanja kroz 10 mjeseci, dok konačno nije stigao odgovor, da je novčano tržište za jedan vanjski zajam nepovoljno. Jedna druga američka skupina bila je spremna dati zajam, ali uz obvezu da gradska općina svoju električnu centralu pretvori u dioničko društvo i da toj skupini proda 51% tih budućih dionica. Naravno da sam a limine²⁴⁸ odbio i samu pomisao na to. Tako su se i ti pregovori razili.

Preostalo mi je samo domaće tržište, da se sklopi jedan viseći zajam od 70 milijuna dinara. I doista je gradsko zastupstvo na svojoj redovnoj skupštini od 15. svibnja 1931. prihvatilo ponudu sindikata zagrebačkih novčanih zavoda za viseći zajam od 70 milijuna dinara uz 4% kamatnjak nad svakovremenim kamatnjakom Narodne Banke uz četverogodišnji zaključak.

Socijalne ustanove

Od socijalnih ustanova iz ovoga moga drugoga doba treba spomenuti moderno sklonište na Trešnjevki i Dom za šegrtu u Fijanovoj ulici. Dom za šegrtu bila je uistinu vrlo lijepa uredba, u kojoj su oni najblijedniji šegrti našli svoj pravi dom, jer se tamo brinulo za njihove tjelesne, ali i duševne potrebe. Mnogo smisla je imao za to senator Einwalter. Taj je Dom imao još jednu zadaću, da prima one dječake, koji su bili smješteni u Amruševu i dozreli za zanat sve dok ne postanu kalfe. Tako će Amruševo odgovarati potpuno svojoj svrhi, jer je općina vodila brigu za tu djecu sve do časa, dok ih nije osovila na vlastite noge.

Da se vidi, koliko je više općina trošila na socijalne potrebe za ovoga moga drugog načelnikovanja priopćujem iskaz proračuna za socijalnu skrb od 1924.—1931.:

God. 1924.	iznosio je proračun	89,054.632	od toga za soc. skrb	3,150.980
- - 1925.	- - - - - -	93,089.912	- - - - - - - - - -	3,671.750

²⁴⁸ a limine (lat.) = s praga, tj. odlučno (nešto) odbiti; odmah, bez dugog razmišljanja

- - 1926.	- - - - - -	85,205.209	- - - - - - - - - -	3,943.750
- - 1927.	- - - - - -	121,243.454	- - - - - - - - - -	5,522.714
- - 1928.	- - - - - -	86,789.692	- - - - - - - - - -	7,231.510
- - 1929.	- - - - - -	96,093.780	- - - - - - - - - -	8,816.600
- - 1930.	- - - - - -	109,381.059	- - - - - - - - - -	12,231.800
- - 1931.	- - - - - -	133,014.441	- - - - - - - - - -	18,651.[000]

Na prosvjetnom polju podignute su dvije osnovne škole: jedna na Selskoj cesti, druga na Jordanovcu, a vođena je bila i dalja akcija za izgradnju šegrtske zgrade, za koju se je uz mene zalagao grad. zastupnik Mladić-Kučko.²⁴⁹ Za zdravstveno stanje djece osnovnih škola osnovana je školska ambulanta.

Političku je pozadinu imalo osnivanje jednoga stipendija za one sveučilištarce, koji su se nakon svršenih nauka htjeli posvetiti sveučilišnoj profesuri. To smo iznijeli ja i dr. Karlović²⁵⁰ i to radi toga, što je beogradsko ministarstvo prosvjete sasvim zanemarilo brigu za sveučilišni podmladak zagrebačkoga sveučilišta.

Predaleko bi nas zavelo, da nabrojimo sve ceste, električne vodove i vodovodne cijevi, pa nove ulice, koje su provedene za moga načelnikovanja. Tako spominjemo premještanje tramvajske pruge s Kaptola i Nove Vesi na Ribnjak, izmjenu tramvajskih tračnica od 36 kg po tekućem metru s onim od 57.8 kg težine. Ja sam se naročito brinuo za tramvajsko osoblje, kojemu je Gradska štedionica omogućila da dođe do svojih obiteljskih kućica. Gradska štedionica je u ime općine preuzela poslovanje Uspinjače, te je tom prilikom zaključeno, da se sva čista dobit ima ulagati pod posebnim naslovom za izgradnju električnog dizala u Gornji grad.

Za očuvanje historičkoga značaja Gornjega grada, što mi je osobito bilo na srcu, izdane su nadopunidbene građevne odredbe, koje su trebale čuvati povjesni izraz Gornjega grada, osobito paziti na pročelja kuća pa i na samu boju.

Što je bilo u programu, a nije došlo do izvedbe

Jedno djelo, koje bi po svom zamašaju bilo od iste goleme važnosti za grad Zagreb, a koje bi bilo jednako, ako i ne veće od Ujedinjenja električnih centrala, omela su mu dva gradska zastupnika dr. Spiro Perušić dr. Ivan Juriša. To bi djelo bio dovoz zemnoga plina iz Bujavice do Zagreba, i to podzemnim vodovima. U pregovorima, što sam ih s vlasnikom Bujavice Prvom Hrvatskom Štedionicom²⁵¹ vodio: bilo je ugovoreno, da će vlasnici davati plin Gradskoj općini uz cijenu od 18 para po kubiku. Na nesreću se kalkulant cijene Prve Hrvatske pre-

²⁴⁹ Stanko Mladić-Kučko (1881.—1953.), obrtnik.

²⁵⁰ David Karlović (1885.—1946.), ekonomist i političar.

²⁵¹ Prva hrvatska štedionica osnovana je u Zagrebu 1846. godine.

računao i naknadno izračunao, da je to prejeftino, pa se na temelju novih kalkulacija povisila cijena, ako se ne varam 22 pare. To je izazvalo u stanovitim krugovima nepovjerenje i sumnju, da tu razliku netko mora zaraditi. Tako je pokopana ta najvažnija grana ogrijeva i rasvjete. To pitanje čeka još i danas na svoje rješenje.

Drugo djelo, koje je bilo zasnovano i o kojem su se već vodile rasprave, bijaše žična željeznica Šestine-Sljeme. Tramvajska pruga imala se je dovesti do Šestina, a odanle bi sagrađena bila žična željeznica. Na Sljemenu bi se određeni dijelovi opredijelili za izgradnju vila. Njihovi stanovnici mogli bi ujutro odvesti se žičnom željeznicom i tramvajem ljeti na Savu, i za objed biti već kod kuće.

Treće neizvedivo, ali započeto djelo bijaše maknuti vojničku bolnicu iz Vlaške ulice na zapad među vojničke objekte tako, da bi sve, što je vojničko bilo, na okupu, a Bolnicu i bolničko zemljište bi se preuredilo za srednje škole. Već su se vodili pregovori s vojničkim vlastima na temelju zamjene, ali ih nisam dovršio.

Povod poklonstvenim deputacijama (Po Peršiću)²⁵²

Par dana nakon našega velikoga sastanka u dvorani »Juga«, gdje su se proslavili imendani i raspravilo pitanje gradskog zastupstva, bio je ubijen novinar, pouzdanik dvora Schlegel.²⁵³ Pošto je atentat bio izveden uz misteriozne momente, proizveo je veliku senzaciju i pometenost, a kod političara i zabrinutost. Malo zatim se počelo javljati, što poduzimlju Perćec i Pavelić u inostranstvu. Stalo se tražiti od nas, da emigrante imenice osudimo. Ja sam (Peršić) upozoravao na izjave kraljeve u inozemstvu inozemnim novinama, po kojima izgleda, da je kralj veći integralist i centralist od Pribičevića i Pašića. Kod toga ne može ostati ili se mi nekoji (federalisti) moramo povući. Umirivalo nas se, da će kralj skoro doći u Zagreb i da ćemo baš mi federalisti imati prilike u audijencijama na nj djelovati.

Prije odlučne skupštine grad. zastupstva, koja je imala osuditi emigrante, a najaviti kraljev dolazak, bio sam kod Trumbića, koji je rekao, da nastojimo samo oko općenite osude, a imena neka ne spominjenom. Idući na skupštinu, pred uspinjačom, sam govorio Reberskomu: sada se počimlje na nas dolaziti sa zahtjevima, koje je predviđao Trumbić, a koji će za nas biti sve nepovoljniji. Sad je prilika, da se povučemo, da dalje kod svega toga ne sudjelujemo. Ako ti hoćeš, onda se i ja povlačim. Rekao je, da još nije vrijeme. Na skupštini smo Reberski i ja ishodili, da se u izjavi, kojom se osuđuje emigrantski rad, ne spominju imena Pavelić i Perćec, pa i to, da načelnik u svojoj izjavi naglasi o dolasku kralja, da će kralj svoje djelo od 6. januara tako okruniti, da će odgovarati sto-

²⁵² Vidi: I. PERŠIĆ, *Kroničarski spisi*, 235-245.

²⁵³ Toni (Antun) Schlegel (1878.—1929.)

godišnjim nacionalnim težnjama hrvatskoga naroda. Ta je skupština bila 23. svibnja.

Međutim su o radu emigranata dolazile sve teže vijesti: prugu Beograd-Zagreb počelo se atentatima, vađenjem tračnica i mosnica činiti nesigurnom, tako da je kralj, za koga se rezervirao nadbiskupski dvor Brezovica, odlagao i napustio dolazak, ali je imenovao novoga policajšefa dra Janka Bedekovića. Tomu je raznim sredstvima pošlo za rukom uglaviti, da atentate počinjaju oni, koje je organizirao Perćec. Nastali su progoni, mučenje, u pritvor su došli i neki frankovački zastupnici (Prebeg), Hrustić i Karlović, a s time u vezi i plać i molbe za pomoć. Naročito je bio opsjedan Rittig, da se zauzme za uhapšenike, da ne budu mučeni. (Rekli su mi, da su kod njega bile radi intervencije zdvojne i zaplakane žene među ostalim zaručnica Totha,²⁵⁴ zatvorenoga radićevca, zatim žena krčmara Kraljića.)

S druge strane se iz Beograda dizala hajka proti Srkulja i drugovima, jer da je baš imenovano gradsko zastupstvo leglo urotnika i atentatora. Uhapšeni frankovac Javor²⁵⁵ da je gradski zastupnik imenovan na prijedlog Srkuljev. Dokazalo se, da je to zamjena, jer je Javor bio izabran za oblasnoga a ne imenovan za gradskoga zastupnika. To će objasniti u audijenciji Rittig.

S Javorom da su i dva gr. činovnika Starčević²⁵⁶ i Lorkovićev brat.²⁵⁷ U Beogradu je nastala čitava uzbuna proti gradskoj upravi, kakvi su to neloyalni elementi, koji kamufliraju i koji se samo javno pretvaraju, javno držeći s vladom, a potajno podupiru političke ubojice i teroriste, pa zato treba svu tu dvoličnu bandu rastjerati. Istodobno su počele »Novosti«²⁵⁸ s otvorenom hajkom proti Srkulja.

Rittig i Meštrović²⁵⁹ su u Beogradu razjasnili pitanje Javora i gradskih kuća, kojih su se stanovi dijelili po stranačkom ključu. Kad je Rittig radi pomenutih gradskih zastupnika i drugih pritvorenika u audijenciji kralju objašnjavao svoje stajalište prema jugoslavenskoj ideji, kako ju je shvaćao Strossmayer, a s njom se saglasio i kralj, pozvao je kralj Rittiga, da ga sa svojim prijateljima pomaže u vršenju njegovih kraljevskih dužnosti, i da pokušaju s njime zajedno raditi, pa ako se osvjedoče, da je to nemoguće, još uvijek imaju vremena vratiti se na svoje pozicije. Neka mu dadu vremena, da ispravi na pr. srijemske kotare Vukovar, Vinkovce i Županju.

Kao vanjski znak te suradnje imala je doći poklonstvena deputacija hrvatskih gradova bez razlike banovinskih granica. Beogradu se ta manifestacija nije svid-

²⁵⁴ Dragutin Toth (1890.—1971.), financijski stručnjak i političar.

²⁵⁵ Stipe (Stjepan) Javor (1877.—1936.), poduzetnik i političar.

²⁵⁶ Mile Starčević (1904.—1953.), kulturni djelatnik i političar.

²⁵⁷ Misli se na brata Blaža Lorkovića (1903.—1947.) Mladena (1909.—1945.), koji je 15. studenoga 1929. otišao u političku emigraciju.

²⁵⁸ »Novosti«, zagrebački dnevnik koji je izlazio od 1907. do 1941. godine.

²⁵⁹ Ivan Meštrović (1883.—1962.), kipar.

jela pa je aranžirao deputacije iz pojedinih banovina, što se napokon izrodilo u ruglo i sprdačinu, te izgubilo svaki značaj.

Zagrebačka deputacija kao da je otvorila put za t. zv. veliku seljačku deputaciju bivših seljačkih radićevaca, koja je jadno ispala, a imala je za posljedicu rekonstrukciju vlade (Preka,²⁶⁰ Šibenik). Početak Mačekova procesa²⁶¹ su sjedinili s ovom deputacijom, ali svijet se na procesu više zanimao za mučenje optuženika, pa se sve manje zanimao za Schlegela, ubijene redarstvene organe, pripravljanje eksploziva itd.

Rittig se kraljevu pozivu nije mogao oglušiti. Prije nego li sudjelujem u Rittigovoj akciji veli Peršić, obavijestio sam dra Trumbića o čemu se radi. Znao je već od drugih naših, koji su s njime bili u vezi kao Perušić, Meštrović i Reberski. Jedan od potonje dvojice je donio sugestiju Trumbićevu, kad već ide hrvatska deputacija neka se udesi da ne ide samo iz Hrvatske već i iz Dalmacije i Bosne.

* * *

Videći kralj, da s Hrvatskom ne može, kako bi htio, stao je poručivati, da će pristupiti saniranju svega, čim još sredi vanjsko-političku situaciju, u kojoj je primio neke inicijative, koje su uspjele i pokazale, da ima vladarsku glavu i da bi ipak mogao zaći na put, bliz Hrvatskoj. Jedan korak za to da bi imao biti njegov posjet Zagrebu o Božiću 1933., prigodom kojega bi saslušao veći broj Hrvata. Međutim sve je opet bilo spriječeno pripremanim atentatom nekolicine, koji dođeše iz Amerike (Petar Oreb,²⁶² Josip Begović²⁶³ i Antun Podgorelec²⁶⁴). Kad se to doznalo, kralj je bio izvan sebe. Tu u Zagrebu je napisao oporuku, koja je poslije Marseillesa stupila na snagu; s nikim nije htio stupiti u doticaj, te je samo Dežman imao prilike, da se razgovara s njim. Kralj je bio vrlo razdražen, ali Dežman nepopustljiv. Tako je i kraljica od najavljenih gospođa primila samo jednu.

»Mogu konstatirati«, veli Peršić, »da nikad ne bi došlo do ove aktivnosti dra Srkulja i drugova, da je narodno vodstvo dalo kakvu drugu odredbu glede sudjelovanja u općinskom radu, odnosno da je u tom pogledu dr. Trumbić na nas zajedničare učinio kakav ultimativni korak, on je samo kazao, što će tko činiti, učiniti će na svoju odgovornost, a ne u ime stranaka. Do toga ne bi došlo protiv volje narodnoga pokreta, pogotovu, da je bila stvorena jedna fronta radićevaca, fe-

²⁶⁰ Nikola Precca (Preka) (1883. — ?), političar.

²⁶¹ Maček je uhićen 22. prosinca 1929. U sudskom procesu koji je trajao od 24. travnja do 14. lipnja 1930. oslobođen je krivnje.

²⁶² Petar Oreb († 1934.)

²⁶³ Josip Begović (1908.—1934.)

²⁶⁴ Antun Podgorelec († 1941.)

deralista i frankovaca, kako je to još prije diktature, a poslije Radićeve smrti predlagao Pavelić. Sve je to osujetilo direktno ili indirektno radićevsko vodstvo».

Negativni suradnici: Juraj Čačković i drugovi

Ni jedan javni funkcioner u Zagrebu nije toliko bio izvrgnut kritici, prigovaranju, ogovaranju, podmetanju, intrigama, izmišljotinama i bog te pitaj kakvim sve lažima s korupcijom na čelu kao ja: svaki građanin mislio je da ima pravo blatom se nabacivati na »prvoga građanina« pri špriceru ili »gablecu«. Tu su intrigirali svoje laži, u koje su i inače dobronamjerni građani nasjedajući vjerovali.

Kao ministar sam imao izdržavati napadaj ministra Demetrovića prigodom izbora 1933., a kao bivši načelnik Demetrovićevog famulusa grad. zast. Sabljaka i novinara Škrgića, koji je pisao članke u beogradskom »Vremenu«²⁶⁵ u nečije ime, koje mu je davalo »podatke«.

Kampanju su započeli gradski zastupnik pukovnik u m. Juraj Čačković,²⁶⁶ bivši gradski zastupnik Vlatko Bartulić, bivši šef gradskoga građevnog ureda ing. Dragutin Vajda,²⁶⁷ i još druga dva gospodina, kojima za ime ne znam. Oni su se instalirali kao odbor građana. Predsjednikom toga odbora bijaše umirovljeni pukovnik Čačković, koji je bio i predsjednik kućevlasnika, najveća mu je ambicija bila postati gr. zastupnikom, ali svi su izbori prošli mimo njega, dok nije došao šestojanuarski režim, te ga 1931. imenovao gradskim zastupnikom. Duša tom odboru bijaše ljekarnik Vlatko Bartulić, koji se gerirao kao »predstavnik purge«.

Taj je odbor u mjesecu rujnu 1931. uputio banu²⁶⁸ i ministru unutrašnjih djela²⁶⁹ pritužbu protiv prilike na zagrebačkom poglavarstvu. Budući da njezin sadržaj nije bio poznat, a u javnosti se znalo, da postoji, to me je g. gr. zastupnik dr. Nikola Hoffer interpelirao, našto sam mu odgovorio slijedeće:

Poznato mi je, da je odbor petorice (pomenute gospode) nosio i predao tužbu protiv prilika na gradskoj općini Gospodinu banu i Ministru unutrašnjih djela, a u ime skupine građana, koje je o tim »prilikama« informirao bivši šef XII. A odsjeka ing. Dragutin Vajda. Očekivao sam, da će gospođa kad na nadležnim mjestima predadu svoje pritužbe, predati i meni jedan prepis pogotovo kad vele, da nije uperen protiv mene. Kad to g. nisu učinila, molio sam g. gr. zast. Čačkovića u nazočnosti gr. zastupnika dra Nikole Hoffera i savjetnika Augusta Pisačića,²⁷⁰ da bude tako dobar pa da i meni dade jedan primjerak, jer sam uvjeren bio da ima mnogo toga, što je g. ing. Vajda, koji je dobro bio upućen u poslo-

²⁶⁵ Dnevnik »Vreme« izlazio je od 1921. do 1941. godine.

²⁶⁶ Juraj pl. Čačković Vrhovinski (1864.—1934.)

²⁶⁷ Dragutin Vajda (1881.—1959.), arhitekt.

²⁶⁸ Ivo Perović (1881.—1958.), ban Savske banovine (1931.—1934.)

²⁶⁹ Petar Živković (1879.—1947.), general i političar.

²⁷⁰ August pl. Pisačić Hižanovečki (1859.—1946.)

ve gradske općine, malo ipak pretjerivao. G. Čačković mi je obećao, da će mi prepis dati, ako na to pristane odbor, koji je tu pritužbu sastavio. Moram istaknuti, da je g. zast. Čačković odmah dodao, da ta akcija nije uperena protiv moje ličnosti, nego samo na prilike i sistem, koji kod gradske općine vlada.

Na moje najveće začuđenje javio mi je g. gr. zast. Čačković, da su gospoda zaključila, da mi oni prepis pritužbe ne će dati. To baš nije bilo đentlenski, a nerazumljivo, kad se izriječkom isticalo da to nije protiv mene, a štetno po općinu, jer ne mogu ispraviti one točke, koje su oni u pritužbi iznijeli.

Ja sam međutim za glavne prigovore znao već od godine dana prije, jer ih je g. ing. Vajda već pripovijedao i prepričavao svakome, tko je htio da o njima sluša. S jednim dijelom tih prigovora izašao je g. ing. Vajda u »Novostima« od 20. i 25. septembra o. g. Ja ću se osvrnuti na glavne prigovore, koji su sadržani u »Novostima« i koji su uslijed pritužbe one među građanstvom širile.

Vrlo mi je žao što se ovdje moram zabaviti ličnošću g. ing. Vajde, jer je on informator, inicijator i nosilac tih pritužaba. Moram to učiniti s obzirom na to, što je pričanje i prepričavanje g. ing. Vajde ušlo u vrlo velik i širok krug naših građana, koji na temelju izvoda ing. Vajde misle, da se na gradskoj općini raspikućstvo tjera en gros. Ja ću ovdje iznijeti gole činjenice, koje će pokazati, da je g. ing. Vajda sukrivac, ako krivca ima na prilikama i sistemu, koji na gradu vlada, jer je on bio glavni reprezentant toga sistema, dok je bio u gradskoj službi.

Prvo držim, da bi g. ing. Vajda morao biti posljednji, koji je mogao kritizirati prilike na gradskom poglavarstvu, on bi se najprije morao pitati, koliko je on doprinio tome sistemu, da li je on provodio ono, što sada zahtjeva od svojih nasljednika. Toliko možemo dodati, da je danas novčano i tehničko poslovanje na poglavarstvu bolje i urednije, nego onda, kad je on bio šef XII. A odsjeka.

Prigovori odbora petorice su dvojake naravi: 1.) financijalne i 2.) tehničke

Glede prvoga moram izjaviti, da nije sadašnja uprava kriva, što joj je g. ing. Vajda ostavio u nasljedstvo neriješene probleme i skupe gradnje, koje je započeo neosiguravši novac za njihovo pokriće. Uslijed toga je budžet od g. 1928. na g. 1931. porasao za 45 milijuna i to u vrijeme najteže gospodarske krize veli ing. Vajda. Nije dovoljno se igrati proroka za financijalnu krizu danas. Trebao je to g. ing. Vajda učiniti onda, kad je ušao u gradnju tržnice i klaonice i kad je u prvom redu trebao osigurati novce za njihovu gradnju, a ne prepustiti nama da muku mučimo i dižemo zajam od 95 milijuna na njegove radnje, a tek onda se skandalizirati da su kamati narasli na 25 milijuna nota bene kamata za gradnje, koje je on inicirao. To je sasvim u stilu onoga gospodina koji je rekao, kad sam preuzeo upravu grada:

»Tak penez ga ne, sad nek dela!«

G. ing. Vajda u pomenutim člancima prisposoblja cifre proračuna iz g. 1928., kad je grad bio manji, sa ciframa za proračun g. 1931. On veli: za pokriće kamata samih potrebno je, da se godišnje redovno osigura iznos od Din 25,000.000

S. Srkulj otvara tržnicu Dolac

na čista činovnička beriva otpada godišnje Din 35,000.000 na troškove ogrijeva, rasvjete, odjeće, najamnine za uredske prostorije, održavanje i čišćenje uredskih prostorija i ostale nepredvidive potrebe daljnjih Din 6,000.000. Ukupno Dinara 66,000.000, t. j. polovica sveukupnog redovitog i izvanrednog rashoda otpada na kamate i troškove činovnika.

Golem dio tih kamata otpada baš na eru g. ing. Vajde, kad se štono riječ gradilo bez pravoga troškovnika. U ono vrijeme su se glavne gradnje zaključivale ovako:

Gradi se tržnica. Za prvu etapu votira se D. 7,600.000 a da o cjelokupnom troškovniku nije uopće izvjestio prosto zato, što nije bio izrađen.

Za sajmište nije g. Vajda dao ni troškovnik niti je dao obavještenje o veličini investicije.

Za klaonicu nije u aktima nađena nikakva svota predračuna, koja bi govorila o veličini investicije i koja bi bila objavljena javnosti i zastupstvu. Tek je ova uprava naknadno od g. ahr. Fresea doznala, da je g. arh. Frese predložio dva aproksimativna troškovnika i čitavu investiciju predstavio sa 67 milijuna. Išlo se u milijunske gradnje bez točnoga troškovnika i bez osiguranja potrebnih sredstava.

Kad čovjek sebi gradi kuću, dade si uvijek načiniti troškovnik. Jedini g. ing. Vajda ide u poslove bez točnog troškovnika. U tom je bio velik, ali kad se ipak desio slučaj, da je izrađen troškovnik, onda je bio prekoračen. Troškovnik za Porezni ured je iznosio 5 milijuna dinara, a kad je bio gotov stajao je 6 i pol milijuna, prekoračen je, dakle za milijun i po t. j. za 30%. Kapela na Mirogoju imala je po troškovniku iznositi 4 milijuna, a stajala je 5 milijuna 600 hiljada t. j. g. ing. Vajda je prekoračio gradnju za 40%. Zar se može na temelju tih podataka vjerovati, da bi g. ing. Vajda jeftinije sagradio i tržnicu i klaonicu, da je on ostao šefom građevnog ureda i vodio te gradnje, kako on to pripovijeda. Kad smo g. arh. Fresea obavijestili o ovoj tvrdnji g. ing. Vajde, napisao je arh. Frese, da bi gradnja u tom slučaju stajala 100 milijuna, a ne 70. To odgovara točno pomenutim prekoračenjima kod Poreznog ureda i Kapele na Mirogoju. S ovom meto-

dom g. arh. Vajde je ova uprava prestala: ne ulazi se ni u jednu gradnju, kojoj nisu troškovnici izrađeni i novac osiguran.

Velike svote su otišle na uređenje cesta na periferiji. A tu je golemu krivnju g. ing. Vajda, što nije za vremena donio regulatornu osnovu, koja je već bila inicirana, kad sam g. 1919. prestao biti načelnikom.

Kad sam preuzeo ovo mjesto, izvijestio me je g. savjetnik Lamza, da je g. ing. Vajda u računovodstvo prebacivanjem iz jedne stavke na drugu, a bez pitanja gradskog zastupstva, načinio pravi darmar. To je savjetnik Lamza pred nekoliko tjedana g. ing. Vajdi u lice rekao. Dosta je trebalo vremena, dok se je taj sistem g. ing. Vajde otklonio.

G. ing. Vajda je gore spomenuti račun svršio sa riječima »da polovica sveukupnog redovitog i izvanrednog rashoda otpada na kamate i troškovnike činovnika«. Da dobije tu sumu, on je uzeo 25 milijuna za kamate dugova, koje je on u golemoj većini prouzročio, uzeo je 35 milijuna »za čista beriva činovnika« (uistinu čine beriva oko 23 milijuna), a da dobije sumu od 66 milijuna uračunao je u činovnička beriva još 6 milijuna za ogrijev, rasvjetu, najamnine, čišćenje i uzdržavanje uredskih zgrada i t.d.

G. ing. Vajda je kao šef XII. A odsjeka bio činovnik kao što je i sadašnji šef tog odsjeka g. ing. Mate Jurković.²⁷¹ G. ing. Vajda nije bio zadovoljan sa svojom plaćom, pa je sebi izradio kod zastupstva, da bude kontraktualno namješten, dakako s većom plaćom.

Podvozi građevno redarstvenih komisija plaćali su se, dok je g. ing. Vajda bio šefom, po 40 Din iz taksa, koje su stranke plaćale. Na te komisije nije išao g. Vajda, ali su njegovi podređeni činovnici morali davati jedan dio od zaslužbine. Jednoga dana međutim preuređio je g. ing. Vajda plaćanje za te komisije građevno-redarstvenoga reda tako, da se nisu više plaćale po komisiji, nego mjesečno odredivši da svaki od činovnika dobiva 1000 Din, a i on 1000 D, premda nije išao na komisije. Kad je g. ing. Jurković postao zamjenikom šefa i kad su mu prvoga donijeli tih 1000 dinara i kad je čuo, da ih ima primiti za neobavljeni posao, odbio je to i dopustio da tu svotu razdijele među se činovnici, koji su uistinu komisije obavljali. Tako su se te komisijske dnevnice pretvorile u mjesečne dodatke.

Komisije koje su imale obavljati nadzor nad gradnjama, plaćale su se po satu sa 40 Din, i te je svote g. ing. Vajda paušalirao sa 1000 Din, koje su do danas činovnici primali u iznosu od Din 1250, jer su poslovi silno narasli. Ja sam nakon savjetovanja sa gr. zast. drom Bošnjakom²⁷² i savjetnikom ing. Pisačićem odredio, da se ti lični dodaci osim mojih zamjenika ukinu i da činovnici građevnog ureda imaju za izvanredne poslove oko nadzora na novogradnjama izvanredovnih posala dobivati nagradu prema propisima, što ih je izdalo ministar-

²⁷¹ Mate Jurković (1885.—1969.)

²⁷² Teodor (Tošo) Bošnjak (1876.—1942.), gospodarstvenik i podban (1920.—1921.).

stvo građevina. Jednako će se komisije plaćati iz taksa, koje plaćaju stranke, a koje će se voditi u posebnom dnevniku i ne će ići izravno u gradsku blagajnu, kako je to dosele bivalo. Moram ovdje naročito naglasiti, da otkada sam ja ovdje, nije ni jedan jedini činovnik dobio posebnu nagradu bilo za koji projekt ili nadzor nad gradnjama.

Da vidimo kako je to radio g. ing. Vajda obzirom na sebe. G. ing. Vajda je dobio za sastav jedne parcijalne regulatorne osnove Din 5000, za izradbu regulatorne osnove Dolca i Kaptola 10.000 Din za vođenje gradnje novoga sajmišta 10.000 Din fijakerovinu za nadzor gradnje tržnice mjesečno paušalno 2.000 Din kroz šest mjeseci. Ovo ima svoj posebni značaj. G. ing. Vajda je postao s g. arh. Bastlom²⁷³ izvađač osnove za Dolac i dobivao zato 1/3 tantijema g. arh. Bastla. I sada g. ing. Vajda, osnivač osnove, nadzire sama sebe, kako se ta osnova izvodi, te dobiva još nagradu u obliku fijakerovine da sam sebe nadzire. Za nadzor gradnje klaonice dobiva u g. 1928. Din 34.000.

G. ing. Vajdi nije bila s voljom razdioba građevnog odsjeka, premda je Društvo jugoslavenskih inženjera, bilo s njom vrlo povoljno izrazilo.

Jednako je bilo i sa stavkom u proračunu sa stavkom od 100.000 Din za naučna putovanja gradskih činovnika. Društvo inženjera i arhitekata veli, da sam sasvim ispravno prosuđivao, što sam po svom vlastitom dugogodišnjem iskustvu i po svemu onome, što sam u naprednom svijetu vidio i naučio. Nota bene ta stavka nije ni bila iscrpljena.

U pomenutim člancima prikazao je g. ing. Vajda, da načelnik u g. 1931. dohodak godišnje 597.000, a zašućuje, da troškovi reprezentacije načelnika iznose uistinu 176.000 Din a plaća 24.000 Din godišnje. Ostalo ide za troškove gradske općine za svečanosti primanja odličnika i svaki izdataka iz toga naslova prolazi kroz računovodstvo i točno se zna, na što je svaki dinar utrošen, dakle ne raspolaže načelnik i bez kontrole s tom svotom po svojoj volji.

Na upit g. grad. zastupnika, da li grad. činovnici vrše nadzor nad privatnim gradnjama, čast mi je izjaviti, da to pravo ima jedini ing. arh. Hribar,²⁷⁴ koji je kontraktualno namješten, ali koliko znam on to pravo ne vrši. Ostali činovnici toga ne čine. No, ako se to ne čini danas, činilo se onda, kad je bio šefom toga odsjeka g. ing. Vajda. G. Vajda je na pr. imao nadzor nad gradnjom Gradske štedionice i dobio za to Din 71.000. Uzmimo da je to gradska ustanova, ali opće je poznato, da je g. ing. Vajda kao šef 12. odsjeka nadzirao gradnje g. Vladimira Arka.²⁷⁵

Neka mi čitatelji oprostite, što sam se tako dugo zabavio ličnošću g. ing. Vajde, koji je bio glavni reprezentant toga sistema, na koji se sada tuži. Tako dobiva čitatelj potpun uvid u prilike, koje su vladale na magistratu prije moga dolaska na načelničko mjesto.

²⁷³ Vjekoslav (Alois) Bastl (1872.—1947.)

²⁷⁴ Nikola Hribar (1867.—1957.)

²⁷⁵ Vladimir Arko (1888.—1945.), veleindustrijalac.

Podvig Jurja Demetrovića

Moje mirno poslovanje je ometala ambicija vođe vladine stranke²⁷⁶ u Zagrebu g. Jurja Demetrovića. Računao je on i s načelničkom stolicom, ali jer je znao kakav bi to učinak imalo u Zagrebu i za Zagrebčane, imao je svoga zamjenika, ako njegova želja ne bi bila moguća. Taj njegov »locumtenens«²⁷⁷ vršio bi samo ono, što bi on naložio i tako postao gospodarom grada Zagreba.

»U Zagrebu su samo dvije mogućnosti«, uvjeravao je Demetrović nadležne činovnike u Beogradu, »ili ja ili dr. Maček«. Do ovoga mu je imala pomoći nova vladina stranka. Demetrović se nametnuo za vođu te nove stranke u Zagrebu, a da ju može organizirati, uvjeravao je u Beogradu mjerodavne krugove, da ne može u Zagrebu provesti organizaciju vladine stranke sve dotle, dok sam ne bude imao gradsku općinu u svojim rukama, a ovu ne može imati, dok je načelnikom dr. Srkulj. Po gradskoj općini će imati gradsko činovništvo, koje mora biti srčika vladine stranke: preko njega će vršiti pritisak na građanske krugove, koje bi bile ma u čemu zavisne od gradske općine. Da to postigne, trebalo je maknuti dra Srkulja.

U tu je svrhu upotrijebio izbore za Narodnu skupštinu, koje je provodio ministar predsjednik general Pera Živković. Nosiocom liste vladine stranke ili t. zv. zemaljsku bijaše ministar predsjednik Živković. Da bude odziv izbornika što veći, to je vlada na svojoj listi kandidirala zasebno po dva i tri kandidata za jedan izborni kotar, da na taj način privuče na izbore i one izbornike, koji bi inače ostali kod kuće radi osobe kandidata.

Kad je vlada generala Živkovića raspisala za 8. studenoga 1931. izbore za Narodnu skupštinu, nisu moji prijatelji iz Hrvatske Zajednice i federalistička stranka²⁷⁸ uopće kanili kandidirati a prepustiti kandidate g. Demetroviću i drugovima. No ministar predsjednik je odlučio i za grad Zagreb postaviti drugu kandidaturu, u jednoj se je ministar predsjednik brzo sporazumio: primio je kandidaturu Jurja Demetrovića i njegovih prijatelja. Na drugoj kandidaturi imao bi biti ja i dr. Mile Miškulin.²⁷⁹ Ja sam dabome kandidaturu odbio s motivacijom, da imam i onako mnogo posla kao načelnik. Bio sam kao načelnik član Privremenog narodnog predstavništva, pa predobro znam, što to znači biti vezan na dvije strane. Kako ministar predsjednik nije htio odustati od druge kandidature, morali smo ići u Beograd, da to pitanje riješimo na konferenciji kod njega samoga. Tako smo se našli u kabinetu ministra predsjednika podnačelnik Machnik,²⁸⁰ dr.

²⁷⁶ Misli se na Jugoslavensku nacionalnu stranku.

²⁷⁷ locumtenens (lat.) = zamjenik, namjesnik

²⁷⁸ Godine 1926. Hrvatska zajednica ulazi u novoosnovanu Hrvatsku federalističku seljačku stranku. Nakon uvođenja šestosiječanjske diktature zabranjen je rad svim političkim strankama s »plemiskim«, tj. nacionalnim i vjerskim obilježjima.

²⁷⁹ Mile Miškulin (1879.—1952.), odvjetnik i političar.

²⁸⁰ Artur Machnik (1874.—1947.)

Miškulin, bivši ministar Šverljuga, Demetrović i moja malenkost. Ministar predsjednik je tražio moju kandidaturu, koju je toplo zagovarao Demetrović, a mislim da ne ću pogriješiti, ako kažem, da je moju kandidaturu predsjedniku prišapnuo sam Demetrović. Kako sam ja kandidaturu odlučno odbio, ostalo je na kandidaturi Machnik — Miškulin.

No ta druga kandidatura nije se sviđala Demetrovićevo drugu u kandidaturi. Demetrović se je s osobitom toplinom zauzimao za moju kandidaturu.

»Unatoč našega pomirenja«, veli Peršić, »među nama je bio uspostavljen hladni formalni saobraćaj, ali iz njega sam razabrao da je Demetrovićev drug nepomirljiv frankovac i antidržavni elemenat, od čega mi je naročito ostao u pameti jedan razgovor s njime u jeseni 1931. na Jelačićevom trgu, kad je užasno grdio državu i njezinu pljačku naročito privrednika, među koje se je i on ubrajao. Zato sam bio gotovo preneražen, kad sam čuo da kandidira kao režimlja, a kad smo se sastali, stao se braniti i ispričavati, da su ga njegovi kolege inženjeri na to prisilili. Kad smo se još jednom sastali, i opet mi je nekim ispričavajućim tonom govorio, zašto su se naši ljudi (federalisti) dali upregnuti u protukandidaturu, jer da će on, Šega,²⁸¹ i Demetrović te Pavlina najbezobraznije ustati proti Srkulju u kortešaciji radi kupovanja propalih dvorova, pa razbacivanja novca za načelničku kuću na Rebru i na oduzeće vrela, kod Adolfova. Šega se ispričavao, kao da mora s tim kortešacionim sredstvom ustati da mu je žao, jer se sprijateljio sa Srkuljem na putu po Africi; Srkulj mu je pomogao do gradskih štedioničkih gradnja, do članstva ravnateljstva u gradskoj štedionici i slično.«

Napadno mi je bilo, zašto se je g. Demetrović tako toplo zauzeo za moju kandidaturu. No domala je to bilo jasno: Demetrović je s ovim izborima htio postići dvoje: dobiti oba mandata grada Zagreba i srušiti mene kao načelnika, kad me nije mogao rušiti na izborima. No kako me nije mogao rušiti na izborima, jer nisam kandidirao, to je g. Demetrović jednostavno parlamentarne izbore u Zagrebu pretvorio u gradske izbore, da me tako makne sa načelničkoga mjesta. Demetrović je mogao sigurno računati na pobjedu, jer mu ju je osigurala apstinencija seljačke stranke, koja je u Zagrebu bila sigurna za pobjedu, a na drugoj strani mu je ministar željeznica Laza Radivojević osigurao željezničarske glasove (oko 4.000) i izdajući nalog svojem podređenom osoblju da glasuje za Demetrovića i njegovoga (zamjenika?), a k tomu je doveo Demetroviću zloglasni šef zagrebačke policije dr. Janko Bedeković 2.400 glasova policijskog osoblja. I doista je Demetrović s ovim glasovima odnio pobjedu.

G. Demetroviću ne bi dosta bilo, da me makne kao načelnika, on me je htio otpuhnuti sa žigom »Korupcija«. I doista je pod parolom »korupcija« započela odvrtna agitacija protiv mene i bezobzirna, kako je to njegov drug rekao pokojnome Ivici Peršiću.

²⁸¹ Ferdinand (Ferdo) Šega (1874.—1955.), inženjer.

Kad je g. Demetrović poslije izbora za Narodnu skupštinu i nakon svoje »pobjede« došao u Beograd i predstavio se kao trijumfator, izjavio je u audijenciji kralju Aleksandru: »Veličanstvo moja pobjeda, u Zagrebu je posljedica korupcije dra Srkulja«, (a ne glasača Janka Bedekovića i Laze Radivojevića).

G. Demetroviću nije se ispunila vruća želja da postane načelnik grada Zagreba, ni on ni njegov štićenik, pa ni onda, kad sam postao ministar građevina.

Pije nego što završim ovo poglavlje moga drugoga načelnikovanja priopćujem jedno pismo nepoznatog gradskog činovnika, koje još i danas čuvam kao jednu od najmilijih uspomena na moje službovanje kao načelnika. G. 1930. votiralo je gradsko zastupstvo Božićnicu za gradske činovnike i namještenike. Jedan gradski činovnik našao se tim povodom ponukan, da mi se za taj čin zahvali on i njegova porodica. To je bila pretposljednja Božićnica, koju su gradski činovnici i namještenici dobili. To pismo glasi:

Velemožni gospodine načelniče!!!

Osjećam se moralno obvezanim, da se Vašem Gospodstvu ovim putem iz razumljivih razloga anonimno, ali srdačno i sa mnogo poštovanja zahvalim u ime svoje i u ime moje obitelji za Božićnicu, koju su nam Gospoda Gradski Zastupnici na Vaš predlog, odlučno zauzimanje i plemenito nastojanje Vašeg Gospodstva votirali.

Ja sam niži gradski činovnik, otac petoro djece, koja polaze sveučilište i srednju školu, prilično zadužen i ako živim dosta skromno i razumno, pa si možete zamisliti, kako nas je plemenita Vaša gesta obradovala i omogućila nam nabavu najnužnijih artikala, koje si inače nikako nijesmo bili u stanju nabaviti za Božić.

Poštivam Vas od kada Vas poznajem, a budite uvjereni, da Vas tako poštiva ne samo velika većina gradskih činovnika i namještenika, nego i velika većina građana grada Zagreba, za čiju ste sreću i blagostanje posvetili sve svoje sile. Da, ima i nezadovoljnika među građanima obzirom na današnje stanje, kojega niste Vi stvorili, ali znajte, da Vaši gradski činovnici osjećaju s Vama i razumiju Vas, te od zgrade do zgrade pariraju strjelice, koje su uperene na Vašu osobu, u intimnim razgovorima odnosećim se na Vašu političku akciju, koju Vam je nametnuo Vaš službeni položaj.

Čvrsto sam odlučio na tome putu i dalje ustrajati i mojim skromnim silama kako u uredu, tako i izvan ureda podupirati Vaš teški rad, koji Vam je nametnula Božja Providnost, kad Vas je posadila na stolicu načelnika zlatnoga našega Zagreba.

Gospodine načelniče! Ovako obradovan i ushićen Vašom plemenitošću kličem Vam od svega srca: Bog Vas poživi sa cijenjenom Vašom obitelji u sreći, zadovoljstvu i blagostanju do skrajnjih granica života! Sretan Vam Božić, Sretan Imendan i Sretna Nova Godina!!!

U Zagrebu, dne 25. prosinca 1930.
Gradski činovnik

VII.

KAO MINISTAR GRAĐEVINA

General Živković je svoju zadaću kao ministar predsjednik izvršio, osigurao je još proračun, a onda odmah zatim 4. travnja 1931. predao ostavku svoje vlade. Kralj ga je opet imenovao zapovjednikom svoje garde. Zamijenio ga je dr. Voja Marinković,²⁸² on je zadržao sve ministre, koji su bili u Živkovićevom kabinetu, s njim i ministre Preku i Šibenika, te Demetrovića, koji je za nagradu, što je ostavio Pribičevića, postao u kabinetu generala Živkovića ministrom poljoprivrede. Od Pribičevića je preuzeo sve njegove autokratske metode integralnog jugoslavenstva.

Jedva što je Marinković preuzeo vodstvo državnih posala, izbila je 20. travnja ministarska kriza: predali su ostavke hrvatski ministri dr. Šibenik i Preka. Kralj je njihove ostavke primio, te ministrom šuma i ruda imenovao nar. zastupnika Viktora Pogačnika²⁸³ umirovljenoga profesora, a ministrom građevina mene.

Bio je petak 20. travnja 1931., kad sam ništa zla ne sluteći došao u pola devet ujutro u red. Dočekao me je službujući činovnik Franjo Mulej i rekao:

»Joj, gospon načelnik, gospon Ban ih je već triput tražio i molio, da dođu odmah k njemu«.

Gospodin Ban traži mene? Zašto? Što bi to moglo biti? Da vrag ne spi, ne radili se o ministarskoj stolici. A što će biti, ako bude taj slučaj? Hoćeš li primiti ili ne? Te su mi se misli vrzle po glavi od Magistrata do Banskih dvora. U ono par minuta imam se odlučiti. Zar da uglednu načelničku stolicu zamijenim s vrlo labilnom stolicom jednoga ministra, koji se može preko noći prebaciti? Jasno je, da se ne bi mogao kao načelnik dulje održati, jer je na načelničku stolicu juršao Juraj Demetrović pod izlikom, da ne može u Zagrebu s uspjehom provesti organizaciju vladine stranke, dok sam ja načelnik.

Kako je pak organizacija vladine stranke bila vladi preča od načelnika grada Zagreba, to je na dlanu, tko bi povukao kraći kraj. No to ne bi samo bilo tako tragično, jer i načelnikovanje mora imati svoj konac i kraj, ali ja sam imao sa načelničke stolice otići »stigmatiziran« kao »korupcionista«. Otjerali me kao »korupcionistu« bijaše glavni cilj Jurja Demetrovića, u koju će najposlije vjerovati i na najvišem mjestu, jer na koncu »semper aliquid haeret«.²⁸⁴

²⁸² Vojislav (Voja) Marinković (1876.—1935.), političar.

²⁸³ Viktor Pogačnik (1874.—1945.)

²⁸⁴ audacter calumniare, semper aliquid haeret (lat.) = kleveći smiono, uvijek se nešto priljepi

Da predam ostavku kao načelnik, svatko će pitati a zašto to? »E sigurno radi korupcije« pisale bi Demetrovićeve novine.

Bile su dakle tri mogućnosti, da izađem iz toga vrzinoga kola:

1. Primiti ponuđeni portfeuille građevina ministarstva i time navući na sebe prezir rodoljubivih hrvatskih krugova, koji će se skandalizirati, kako sam mogao zatajiti prošlost;

2. Otkloniti ponuđeno ministarstvo i ostati načelnik još ono par mjeseci, dok me interesi Jugoslavenske demokratske stranke ne maknu i otići s načelničkog mjesta stigmatiziran, sa žigom korupcije i

3. Zahvaliti se časti načelnika, što bi slabo koristilo, jer bi Demetrovićeva štampa trubila, da sam morao otići radi korupcije i dala njemu pravo, što je protiv mene agitirao s korupcijom.

Za prvu alternativu govorilo je to, da me onim časom, kad postanem ministar, Demetrovićeva štampa ne može više napadati radi korupcije i da bi mi se mogla pružiti prilika, da u samom ministarstvu raskrinkam Demetrovićevu rabotu, pa uz cijenu prezira hrvatskih krugova, jer je poštenje, što ga čovjek ima, ipak prvo. Da se u svojim meditacijama nisam prevario, vidi se već po tome, što me je gdje koji »rodoljub« pretao pozdravljati, kad sam postao ministrom.

Sa svim ovim mogućnostima našao sam se u kabinetu bana Perovića, koji mi je pošao ususret i rekao: »Gospodin ministar predsjednik Marinković vas moli, da budete suradnik u njegovu kabinetu«. Započeo je razgovor, koji je svršio tim, da sam ponuđeno ministarstvo građevina prihvatio.

Na 21. travnja sam položio prisegu i uselio se u »Hotel Excelsior« gdje su odsjedali Zagrebčani. Računao sam da će to ministarstvo biti kratkotrajnoga vijeka, radi toga nisam uzeo privatni stan, nego ostao u »Hotelu« kroz cijelo vrijeme moga ministriovanja zajedno sa mojim putnim kovčegom, koji je zajedno sa mnom čekao na odlazak. Pa ipak je moje ministriovanje trajalo 2 godine i 8 mjeseci usprkos Demetroviću, koji je više puta kod ministarskih kriza (kojih sam doživio šest) tražio, da ispanem iz vlade.²⁸⁵

Tako je došlo do moga imenovanja ministrom. Moram reći, da mi nije nijedna odluka za moga života bila tako teška, kao što ova, da uđem u beogradsko ministarstvo, po kojem sam sve donle i perom i govorom lupao.

Kao ministar građevina

Demetrović priznaje, da je lažima operirao kod izbora za Narodnu skupštinu. I pružila mi se je mogućnost prije nego što sam se i nadao, da prisilim Demetrovića, te je priznao, da se u agitaciji prema meni poslužio lažima. Kad je Demetrović vidio, da sa svojom kandidaturom ne će moći pobijediti, pusirao je svoga intimusa ing. Ferdinanda Šegu. Ministar unutrašnjih posla dr. Srškić²⁸⁶ imao je tu

²⁸⁵ Srkulj je bio ministar od 21. travnja 1932. do 27. siječnja 1934. godine.

²⁸⁶ Milan Srškić (1880.—1937.), političar.

nezahvalnu zadaću, da me skloni da prihvatim Šegu za načelnika grada Zagreba. I doista je dr. Srškić meni govorio u dva tri navrata o tom poslu, ali ja sam to odlučno odbijao izjavivši, da onim časom, kad bude Šega imenovan načelnikom, predajem ostavku. Tako se stvar odugovlačila već dva mjeseca.

Jednog jutra početkom srpnja mjeseca zamolio me je ministar Srškić da dođem k njemu, da riješimo pitanje gradskog zastupstva. U kabinetu sam našao g. Demetrovića i dra. Anđelinovića.²⁸⁷

G. Srškić mi je predložio izmjenu 25 članova gradskog zastupstva, kako je to g. Demetrović predlagao. G. Demetrović je obrazlagao, da bi se na ovaj način obnovila polovica gradskih zastupnika, što bi odgovaralo zakonskim propisima. Ja sam ne samo odlučno odbio broj 25, nego i izbacivanje uglednih gradskih zastupnika Augusta Pisačića, Martina Pilara,²⁸⁸ dra Siebenschaina u kojima cijelo građanstvo vidi ljude uzor čestitosti i poštenja, koje sam baš zato predložio da budem siguran, da se ne bi što zaključilo na štetu općine. Ti su ljudi učinili režimu uslugu već tim, što su uopće htjeli ući u imenovano zastupstvo, a vi im tu uslugu vraćate nogometom. To nije, gospodine ministre, fair. Isto tako sam demonstrirao protiv izbacivanja vrsnoga upravnika dr. Toše Bošnjaka i ing. električne struke Ivana Ribića. I jedan i drugi su demokrati, dakle nisu federalisti. Ne istupam kao strančar. Ribić je jedini stručnjak za električnu, a među ovima koji se predlažu nema ni jednoga stručnjaka za električnu. Šta će građani reći, kad na njihovo mjesto dolazi jedan pijanica.

»To je demokratski«, glasio je odgovor g. Demetrovića. Imadete 8 mjesta praznih, popunite ove, pa za drugih osam nađimo mjesta među onima, koje bez uštrba možemo izmijeniti, ali to sporazumno.

G. Srškić je uvidio, da imam pravo i to je doduše teškom mukom uvidio i g. Demetrović i popustio. Ali g. ministar Srškić, poslovan čovjek, htjede da se stvar odmah riješi, uzme olovku i prijedlog g. Demetrovića. »Ajde g. Demetroviću, da to odmah riješimo. Najprije popunimo prazna mjesta, a onda da vidimo, koga ćemo još smijeniti.«

D.(emetrović): »To ne mogu bez Šege. On najbolje zna, koji mogu doći«.

Ministar Srškić: »Pa to je lako, gospodin Šega je ovdje«.

»Gdje?«

Ministar Srškić: »Ovdje u mojoj sobi«. — Ustane i pozove Šegu da dođe.

Gosp. Šega uđe, našto mu je ministar Srškić razjasnio, zašto ne mogu popustiti i da treba sad odrediti, koji imaju sa liste, koju mu je g. Demetrović dao, doći kao gradski zastupnici. U razgovoru o kandidatima padne najedanput sa strane ministra riječ, da će se Šega zahvaliti.

»Zahvaliti, a na čemu?« zapitam g. ministra Srškića.

»Na mandatu kao narodni poslanik«.

²⁸⁷ Budisav Grga Anđelinović (1886.—1946.), odvjetnik i političar.

²⁸⁸ Martin Pilar (1861.—1942.), arhitekt i akademik.

»A zašto?« upitam.

Ministar Srškić: »Pa on će biti načelnik«.

»Što? Šega načelnik?« čudim se ja. Sada mi je bilo jasno, zašto g. Demetrović ne govori ništa proti g. podnačelniku Machniku.

»Da« odvrati ministar Srškić.

»On? Nikad! odvratim, dok sam ja ministar. G. Šega može biti načelnik, ali ja nisam više ministar. Onim časom predat ću demisiju«.

Nastala je neugodna stanka, najneugodnija po g. Šegu, koji je nato ustao i otišao u sobu g. Srškića.

Ministar Srškić: »Pa vi ste, gospodine ministre, pristali da Šega bude načelnikom«.

»Ja? Varate se, gospodine ministre. Ja sam odlučno bio i jesam proti tome, da Šega bude načelnik«.

»A zašto ne može Šega biti načelnikom«, zapita g. Demetrović.

»Ne može biti zato, jer je g. Demetrović s g. Šegom kod posljednjih izbora za narodnu skupštinu s najgadnijim podvalama harangirao proti meni. Tim bi priznao, da je sve ono istina, čime su se pomenuta gospoda u kortešaciji na mene nabacivala. To bi značilo, da je sve ono istina, što su gg. Demetrović i²⁸⁹

Ministar Srškić: »A šta ćemo sada? To se mora riješiti, mora se naći kompromis.«

Demetrović: »Tu nema kompromisa«.

Dr. Anđelinović me miri: »Ma nemojte! Ta ja sam mislio, da je to u osam mjeseci od izbora ovamo zaboravljeno«.

»Što? Zaboravljeno? Kroz ovih osam mjeseci je g. Demetrović neprestano dao po svojim bangalozima²⁹⁰ trubiti, da ja odlazim, da me je on srušio. Odmah poslije izbora me je javno pozivao, da selim«.

Demetrović: »Ne, nije tako!«

»Izvolite uzeti, gospodine Demetroviću 'Novosti' dva dana poslije izbora«.

Dr. Anđelinović: »Ma to su bili izborni manevri!«

»Lijepi manevri, u kojima se g. Demetrović na mene lažima nabacivao, odvratih. Obrativši se prema g. Demetroviću rekoh mu: »Kako ste se mogli u agitaciji na me nabacivati s takvim lažima?«

»E, znate, to je demokratski«.

»Hvala lijepa na takvoj demokraciji, g. Demetroviću, ja sam s Vašim odgovorom zadovoljan«.

I doista sam s ovom izjavom g. Demetrovića bio vanredno zadovoljan. Kako ne bi, kad je pred svjedocima priznao, da je sve ono laž, što je proti meni iznosio. Više nisam trebao. Ja sam onaj čas mogao s ministarskoga položaja otići. Objeda korupcije je pala.

²⁸⁹ Dio teksta nedostaje u izvorniku.

²⁹⁰ bangaloz (grč.) = brbljavac, protuha

Demetrović: »Tu se ne da provesti organizacija. Neka ju vodi dr. Srkulj. Tu nema sporazuma! Ja sa svojih 14.000...«

»Ajte molim Vas Vi s Vašim 14.000...«

Demetrović: »Još ćete reći, da su morali za mene glasovati«

»I jesu«, odvratih. Sam Vaš Šega...«

G. Demetrović se nato tako uzbudio, da je ustao i rekao:

»Ja idem. Tu se na mene nabacuje invektivama²⁹¹...«

Natoga zaustavi dr. Anđelinović riječima: »Pa nemoj! To je moralo provaliti. To je 10 mjeseci kuhalo u njemu«.

G. Demetrović se sjeo i razgovor o imenima se vodio dalje.

G. Demetrović je na jedanput nabacio: »Dr. Srkulj bio bi proti meni, da budem ja načelnik«.

Ja, padnem u riječ. »Zaboga miloga nemam ništa proti tomu. Budite s milim bogom načelnik, ali ja nisam više ministar«.

U takvom raspoloženju se dogovor svršio bez rezultata.

Ipak ne bijaše moje ministarstvovanje bez rezultata: nenadano sam dobio izjavu od onoga, koji je sve one glasine o korupciji, što ih je širio i dao širiti, da sve to nije ništa drugo nego demokratski način izborne borbe, u kojoj se izmišljaju činjenice, ne mareći nimalo za to, što se blati najsvetije, što čovjek ima: poštenje. Sad sam mogao svaki čas ispasti iz ministarstva, u kojem sam samo mogao naći sredstva, da oborim sve one laži, koje su o meni širili.

Načelničko pitanje se imalo riješiti: Ministar Srškić je iznio više imena. Ostalo se kod imena sveučilišnog profesora dra. Krbeka.²⁹² G. Demetrović je teškom mukom pristao u nadi, da ću ja g. Krbeka odbiti, jer da nije iz naših redova. Kad sam dao svoj pristanak, povukao je g. Demetrović svoj. No nije mu koristilo, g. Krbek je ipak postao načelnikom grada Zagreba. Zagreb nije postao perjanicom jugoslavenstva, očuvao je ipak svoj hrvatski značaj, a gradski činovnici su bili izbjegli šikanacijama i svemu, što je u vezi s organizacijom jedne lične stranke, jer je g. Demetrović u Zagrebu osnovao svoju stranku! Koliki je moj bivši činovnik udarao po meni kao izdajici, a da nije slutio, da sam mu tu slobodu spasio i spriječio, da nije morao u Demetrovićeve organizaciju!

Matica Hrvatska pred raspustom

Postati ministrom ne bijaše u hrvatskim patriotskim krugovima popularna stvar. »Prodao se Beogradu« govorahu zavidnici, koji su držali da je summum sreće postati ministar. Iskrenim pak patriotima dalo bi se na žao, što bi narodna stvar izgubila jednoga borca. Kad bi takav ministar otišao s ministarske stolice, govorili bi prvi:

²⁹¹ invektiva (lat.) = uvreda

²⁹² Ivo Krbek (1890.—1966.), pravnik i podban.

»Pa što je kao ministar načinio?«

»Ništa!«

No za ministre Hrvate (ne Jugoslavene!) treba da se postavi pitanje ovako:

»Što je spriječio?« A za sprječavanje bijaše mnogo toga.

Netom smo vidjeli, kako sam spriječio, da nije načelnikom postao ni Juraj Demetrović, neugodne uspomene iz njegovih namjesnikovanja, ni njegov intimus ing. Šega, nego je ostala u rukama građanina Hrvata, kako je to zagrebačko građanstvo željelo (vidi Peršić!²⁹³ Spriječio sam raspust Matice Hrvatske. A jer se naumice za ustaške vlade isticalo, kako se bivši predsjednik Matice Hrvatske dr. Lukas nije nikad poklonio pred Beogradom, to iznosim ovdje stvar onako, kako je uistinu tekla.

Kako je Matica Hrvatska izbjegla raspuštanju

Kraljevu smrt²⁹⁴ su neki ter neki htjeli iskoristiti u svoje lične i partijske svrhe. Htijući se prema gore pokazati kao jedini patentirani jugoslavenski patriote, koji su najveći protivnici svakome partikularizmu i separatizmu, tražili su od ministra predsjednika Nikole Uzunovića, da se raspusti Matica Hrvatska kao eminentno separatističko i protudržavno društvo, a njezinoga predsjednika prof. Filipa Lukasa da pošalje u internaciju. Ministar unutrašnjih djela bijaše tada Žika Lazić, čovjek vrlo kulantan,²⁹⁵ barem prema meni.

Pređašnji ministar unutrašnjih djela dr. Srškić nije me nikad pitao, kad su koga mislili poslati u internaciju, koja je redovno u Zagrebu ugovorena bila između Jurja Demetrovića i tadašnjeg šefa policije dr. Janka Bedekovića. G. Lazić bio je prvi, koji me je došao pitati za moje mnijenje, koje je redovno svaki put bilo negativno.

Čim sam naslutio, da bi se moglo raspustiti Maticu Hrvatsku, rekao sam g. prof. Karloviću, koji je bio odbornik Matice Hrvatske, neka što prije izraze sućut radi smrti kralja Aleksandra, jer se bojim, da bi Matica Hrvatska mogla biti raspuštena. To bi ju doduše sigurno učinilo još popularnijom, nego što je bila, ali svako zna, što to znači raspust društva. Lako ga je raspustiti, ali vrlo teško je opet, kad se odluka o raspustu ukine, sve staviti u redovno gibanje. I doista je Matica Hrvatska za kratko vrijeme poslala svoju sažalnicu, a njezin prijepis mi je dostavio profesor Karlović.

²⁹³ I. PERŠIĆ, *Kroničarski spisi*, 265-266.

²⁹⁴ O atentatu na kralja Aleksandra 9. listopada 1934. u Marseilleu vidi: V. K. VOLKOV, *Ubistvo kralja Aleksandra. Hetlerova zavera*, Nova knjiga, Beograd, 1983.; Georges DESBONS, *Zašto sam branio ustaše*, Domovina, Buenos Aires, Cleveland, Toronto, München, Sydney, 1983.; Edvard ČALIĆ, *Evropska trilogija: Atentat u Marseilleu i Drugi svjetski rat*, I-III., Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1993.

²⁹⁵ kulantan (franc.) = uslužan, pristojan, susretljiv

U isto je vrijeme došao g. ministar Lazić k meni u kabinet i pitao, što ja mislim, o tom, da se g. Lukasa pošalje u internaciju. Mislim, da ne ću pogriješiti, ako izrečem slutnju, da je g. Lazića poslao k meni predsjednik vlade g. Uzunović, koji je vodio računa o javnom mnijenju i koji nije htio suvišnim mjerama hrvatsku javnost još više uzrujati.

Ja sam dakako bio proti svakoj internaciji, a pogotovo proti internaciji g. Lukasa, koji me je doduše »kao izdajicu«, a možda još i radi čega drugoga, popriječio gledao. »Nitko ne će u Hrvatskoj vjerovati«, rekoh g. ministru, »da ste taj akt proti g. Lukasu poduzeli kao ličnosti, nego svaki će to shvatiti kao akt uperen proti najstarijoj hrvatskoj kulturnoj ustanovi, proti Matici Hrvatskoj. Zašto dakle ulijevati ulje u vatru? Počekajte još koji dan, ja putujem u Zagreb, pa ću vidjeti, što je na stvari«, rekao sam g. ministru Laziću.

Kako ugovoreno, tako i učinjeno. Vratio sam se u ponedjeljak ali međutim sam već dobio i sažalnicu Matice Hrvatske. Utorak ujutro je po dogovoru došao g. ministar Lazić. Čim je ušao, uzeo sam sa stola sažalnicu i dao je g. ministru, da je pročita. Kad ju je g. ministar pročitao, upitao sam ga: »Možete li g. Lukasa internirati?«

»Ne mogu«, glasio je odgovor.

Isti dan poslije podne u 6 sati bila je ministarska sjednica. Prije sjednice dao sam kod stola sažalnicu ministru prosvjete g. Šumenkoviću,²⁹⁶ da je pročita. Kad ju je pročitao vratio mi ju riječima: »Bog bi vas Hrvate razumio!«

Hrvati i tečaj za željezničare

Ja sam kao ministar ne samo sprečavao, nego i ukoliko se dalo i popravljao. Jednoga dana je došao k meni šef kabineta ministra šuma i ruda Ivica Frković²⁹⁷ i tužio se na postupak ministra saobraćaja Lazu Radivojevića, koji nije u tečaj za željezničare, u kojem je bilo 150 mjesta, primio ni jednoga Hrvata, a on Frković da ima dva rodaka, koji su se natjecali, pa nisu bili primljeni. U tečaju su bili sami Srbi, osim možda kojega Slovenca.

U prvoj ministarskoj sjednici, koja je slijedila iza moga razgovora s Frkovićem, zamolio sam ministra predsjednika g. Uzunovića, da mi dopusti staviti jedno pitanje na ministra saobraćaja. Ministar predsjednik mi je dao riječ, našto sam zapitao ministra saobraćaja, koliko je uzeo Hrvata u željezničarski tečaj.

»Ni jednoga!«

Zašto nije uzeo i Hrvate, jer su se i oni natjecali.

»Valjda su drugi imali bolje kvalifikacije, nego hrvatski aspiranti«, glasio je odgovor.

²⁹⁶ Ilija Šumenković (1884.—1969.), političar i diplomat.

²⁹⁷ Ivica Frković (1894.—1980.), inženjer šumarstva i političar.

»A koje su kvalifikacije bile propisane za prijem u tečaj«, upitao sam ministra saobraćaja.

»Šest razreda srednje škole!«.

»Pa zar od ovih Hrvata nije imao nijedan bolju svjedodžbu šestoga razreda.«

»E, drugi su imali maturu.«.

»Ako je matura bolja kvalifikacija, zašto je niste propisali, pa bi se sigurno našao i koji Hrvat, koji bi se, s maturom natjecao«. Gospodine predsjedniče, to ne može tako ostati, pa vas molim, da se to ispravi. Predlažem, da se za Hrvate osnuje još 25 mjesta, koja će se sa đacima Hrvatima popuniti«.

Taj je prijedlog bio jednoglasno prihvaćen.

Hrvati u ministarstvu građevina

Kad sam postao ministar građevina, našao sam u ministarstvu 5 načelnika, sve samih Srba. Kad sam poslije 2 godine i 8 mjeseci otišao iz ministarstva, ostavio sam 6 načelnika, a od njih tri Hrvata. Kraj toga nisam ni jednoga žalca ostavio kod činovnika Srba u mojem ministarstvu, koje sam visoko poštivao, jer su bili ljudi čestiti i na svojem mjestu. Koliko su do mene držali, vidi se po tom, što su me na odlasku iz Beograda ispratili, kad sam odlazio u Zagreb, na kolodvor, što nije bio slučaj u Beogradu.²⁹⁸

Cesta Karlobag-Obrovac

Kao ministar nisam samo sprečavao i popravljao, nego i gradio. Mojom intervencijom i mojim nastojanjima građena je cesta iz Karlobaga na Obrovac tako da je sada jedna cesta vodila od Sušaka sve uz more pa do Bara. Kod toga me je zdušno pomagao ban g. dr. Ivo Perović.

Prijedlog za dokinuće ministarstva građevina

Kako je meni malo stalo blizu do ministarstva, vidi se najbolje po tom, što sam predlagao, da se moje ministarstvo kao suvišno ukine, a njegovi poslovi pridijele ministarstvu unutrašnjih djela.

Ministri Uzumovićeva kabineta bili su naime pozvani, da stave svoje prijedloge za smanjivanje ministarskih ressorta. Kod ministarstva građevina bila je ta anomalija, da je gotovo svako ministarstvo imalo svoj građevni odjel: tako ministarstvo vojske i mornarice, ministarstvo financija, šuma i ruda, saobraćaja, socijalne politike, unutrašnjih djela, poljoprivrede, a da ministarstvo građevina nije na njih imalo nikakve ingerencije. Ministarstvo je bilo tim samostalnim odsjecima tako okljaštreno, da sam stavio u ministarskoj sjednici prijedlog da se ukine, a njegovi postojeći odsjeci pridijele ministarstvu unutrašnjih djela.

²⁹⁸ Vjerojatno bi trebalo stajati »u Zagrebu«.

»Ja nisam vidio ministra, komu bi tako malo stalo bilo do ministarskog položaja kao vama«, znao je reći moj šef kabineta.

Nakon što sam dobio zadovoljštinu priznanjem g. Jurja Demetrovića, da je haranga s »korupcijom« bila laž, stavio sam novom ministru predsjedniku Srškiću, zatim njegovu nasljedniku Nikoli Uzumoviću svoj portfeuille na dispoziciju i preporučio im, neka me kod prve rekonstrukcije »auswagoniraju« — sam sa svojom demisijom neću da izazivljem krize. Čekao sam 2 godine i 8 mjeseci, dok se to dogodilo.

Ministar dr. Stanko Šverljuga

Kako sam ja radio u svojem ministarstvu i na ministarskim sjednicama, tako su iste radili i ostali ministri Hrvati, samo što se u javnosti za to nije znalo. Ipak ću spomenuti jednog ministra, koji je na sebe navukao mržnju čitave Čaršije diljem cijele Srbije. To je dr. Stanko Šverljuga.

Poznata je stvar, da su prečanski krajevi plaćali poreze, kojih u Srbiji, Crnoj Gori i Macedoniji nije bilo. To je bila trošarina na rakiju, vino, pivo i druga alkoholna pića. Ministar Šverljuga je kao ministar financija trošarinu uveo i u Srbiju, Crnu Goru i Macedoniju, što je ondje izazvalo buru ogorčenja i protesta. »Porez na rakiju nije se plaćao od cara Dušana²⁹⁹ ovamo pa sve do ministra Šverljuge, a sad da ga plaćamo!«, rogozorili su Srbijanci pred hrvatskim trgovačkim putnicima, koji su u to vrijeme bili u Srbiji i tu buru vidjeli.

Trošarina na alkoholna pića, osobito na rakiju, koje se u Srbiji mnogo konsumiralo, odbacivala je državi toliki dohodak, da je ministar Šverljuga mogao u prečanskim krajevima ukinuti neke od onih poreza, kojih u Srbiji nije bilo.

Dr. Šverljuga se napose zamjerio beogradskoj Čaršiji reformom Državne Narodne banke, prečanskim pak krajevima, napose Hrvatima, spasio je one bonove od 20% žigosanih kruna, koje su im bile ustegnute prigodom žigosanja određivši, da se s ovim bonovima mogu naplatiti stari dugovi na porezima. Osim toga je ministar Šverljuga kao ministar financija proveo reformu prometnog poreza te najposlije osnovu za stabilizovani zajam, koji je doduše proveo drugi njegov nasljednik dr. Milorad Đorđević, ali koji je podigao snažnu kupovnu snagu dinara, koja se održala sve do god. 1940.

²⁹⁹ Stefan Uroš IV. Dušan Nemanjić (o. 1308.—1355.), vladar Srbije (1331.—1355.).

VIII.

KAO PRIVATAN ČOVJEK
(1934.—1941. GODINE)

Tako sam kao »ministar na raspoloženju« svršio svoju političku karijeru, ali i kao javni radnik. Povukao sam se iz političkog života, premda mi je vladina stranka ponudila mandat u ona dva izbora, koja je provodila. Nisam išao ni glasovati: za vladinu stranku nisam htio, a za opoziciju nisam mogao, jer bi izgledalo, da prelaženjem iz jedne stranke u drugu idem u ličnom interesu.

Grossova kuća

Početkom prosinca došao je k meni u kabinet g. ing. Šega i rekao: »Čuješ, u Zagrebu se nešto govori o tebi«, ali što, to, mi nije rekao. »Ja ti nisam ništ kriv« i dade mi na odlasku »kušlec«.

»Neka govore što hoće, moja je savjest čista«, bijaše moj odgovor. Duskora sam saznao, što je to i s kakvom su to laži opet protiv mene istupili: »Kupio je Grossovu kuću na uglu Ilice i Iličkog trga!«

Prvi put sam čuo za ime »Gross« na jednoj sjednici Gradske štedionice, kojoj sam bio članom. G. Gross je tražio na tu svoju kuću zajam od 400.000 Din. Ne trebam spomenuti, da g. Grossa nisam uopće nikad vidio niti sam s njim općio ni pismeno ni usmeno preko kojega trećeg lica.

Duskora je Zagreb bruji o toj »kupnji«. Protivnici su uživali, kako su mi podvalili i dabome širili ju dalje, a bilo je i među građanstvom i purgarijom mnogo ljudi, koji su u to vjerovali. Koliki su pošli u gruntnovicu, da se lično na svoje oči uvjere, da li je to zbilja moguće. Promidžba s Grossovom kućom bila je izvrsno aranžirana, kako se to vidi iz ovog slučaja:

Policijski činovnik Milosavljević tražio je stan u gradskim kućama. Potražio je upravitelja gradskih kuća g. Lacka Križa.³⁰⁰ Najednom će Milosavljević g. Križu:

»Jeste li čuli, da je ministar Srkulj kupio Grossovu kuću?« G. Milosavljević je bio revan član Jugoslavenske demokratske stranke³⁰¹ i njezinoga kluba.

»Ne vjerujem«, odvratil g. Križ »da bi on kupio, on nema novca za to«, odgovori g. Križ.

»Kako ne?« odvati Milosavljević.

»A odakle mu novac?«

³⁰⁰ Lacko Križ (1869. — ?)

³⁰¹ Vjerojatno se misli na Jugoslavensku nacionalnu stranku.

»Odakle? Od prodaje i kupnje kuća za grad i od ministarstva«, glasilo je odgovor na Križov upit.

Kad se je mislilo, da je teren dovoljno pripravljen za dalju akciju, napalo se mene u javnoj skupštini Gradskoga zastupstva (16. ožujka 1934.). Učinio je to željezničarski činovnik i gradski zastupnik Antun Sabljak, angažirani pristaša Jurja Demetrovića. Nastavio je, bolje reći prekuhavao, novinar Nikola Škrgić, dopisnik beogradske »Pravde«,³⁰² očito u interesu ili po uputi nekoga trećega. Finale je dao sedam godina kasnije hrvatski historičar dr. Rudolf Horvat³⁰³ u svojoj knjizi »Hrvatska na mučilištu«³⁰⁴ (Sinkovich, Kroatien auf der Martyrerbank).³⁰⁵

Meni nije ništa drugo preostalo, nego da podnesem prijavu državnom tužitelju radi klevete. Rasprava protiv Antuna Sabljaka bila je održana 30. ožujka 1935. pred okružnim sudom u Zagrebu. Optužbu je protiv Sabljaka podigao državni tužitelj Biondić zato, što je dne 16. ožujka 1934. na skupštini Gradskog zastupstva kao gradski zastupnik govorio i kritizirao bivšu financijsku politiku gradske uprave te između ostaloga rekao:

»Ova kuća odzada (Rauchova palača), ova stara tračara, u svoje vrijeme nudena je Heinzelu za 1,200.000.- Din, a trebalo je platiti 3,500.000 Din. Idemo dalje u Visoku ulicu. Kuća, koja se trebala i mogla kupiti za tri i pol milijuna dinara, plaćena je sa 10 milijuna dinara. Tko je dobio šap? I meni je savjest čista, ali nije čista onima savjest, koji su trebali, da sada ovdje s nama raspravljaju ovo teško pitanje. Oni su jednostavno otišli i prelaze preko svega«.

Sabljak je time ciljao na prijašnju upravu gradskog zastupstva (zapravo gradske općine), a naročito na tadašnjeg gradskog načelnika dra Stjepana Srkulja, dakle je javno oklevetao državnog službenika u pogledu službenog rada i time počinio prestupak protiv časti označen u paragrafu 302 odj. 2 st. 2 kaznenog zakona. U obrazloženju optužnice se veli, da se, govor Sabljaka odnosio na kupnju Rauchove i Pongračeve palače, koje su kupljene za vrijeme načelnikovanja dra Stjepana Srkulja.

U svoju obranu je optuženi Sabljak uglavnom ponovio svoj govor na skupštini zastupstva htijući dokazati, kako ovim govorom nije ciljao na ničije nepoštenje nego samo na lahkoumnost i rasipnost bivše općinske uprave. Tvrdi uporno, da nije izrekao riječi: »a tko je dobio šap?« Za ovo »šap« — veli da on znade samo značenje riječi »šap« u smislu marvinske bolesti »slnavka« i »šap« i t. d. Podatke o kupnji ovih dviju kuća dobio je od dra Andraševića,³⁰⁶ a ovaj od rektora Meštrovića i arh. Ehrlicha.³⁰⁷

³⁰² Dnevnik »Pravda« izlazio je od 1904. do 1941. godine.

³⁰³ Rudolf Horvat (1873.—1947.)

³⁰⁴ *Hrvatska na mučilištu*, Kulturno-historijsko društvo »Hrvatski rodoljub«, Zagreb, 1942.

³⁰⁵ SINKOVICH, *Hrvatska na mučilištu*.

³⁰⁶ Vladimir Andrašević

³⁰⁷ Hugo Ehrlich (1879.—1936.)

Svjedok gradski zastupnik Stjepan Babić³⁰⁸ veli, da se ne sjeća, da li je Sabljak rekao »primio« ili »dobio«, ali se svakako sjeća riječi »šap«. Sjeća se, da je netko upozorio Sabljaka da tako ne govori, ali je ovaj ipak nastavio govoriti. Šap znači mito i publika riječ šap u tom smislu rado upotrebljava.

»Na koga se riječ šap odnosila?«

»Sabljak nije spominjao imena, ali ja sam shvatio, da je netko od onih, koji su kupovali kuće, dobio šap«.

Drugi svjedok bijaše gradski zastupnik Josip Krčelić. Krčelić veli, da je Sabljak govorio u ime većine, naime grupe zastupnika JNS³⁰⁹ i podvrgao oštroj kritici kupnju kuća u Visokoj i Matoševoj ulici. Svjedok je sjedio blizu Sabljaka i jasno je čuo riječi »Tko je dobio šap«.

»Ja sam Sabljaka nekoliko puta upitao, tko je dobio šap?, ali mi nije odgovorio«.

»Što vi razumijete pod riječ šap?«

Mi Zagrebčani razumijevamo u čisto koruptivnom smislu«.

Drž. tužitelj: »Zašto ste vi njega pitali, tko je dobio šap?«

Jer smo bili pogođeni mi, koji smo bili članovi ranijeg gradskog zastupstva, kad su obavljene kupnje onih kuća«.

Sabljak veli, da se je vodio stenografski zapisnik, a u njem riječi šap nema. »Ja iz prakse znadem, da svaki govornik može iz stenografskog zapisnika izbrišati, što nije zgodno«.

Treći svjedok gradski zastupnik Šandor Tabačnik³¹⁰ iskazuje, da je Sabljak u afektu dobacivao one riječi o šapu samo s tom razlikom, da Tabačnik tvrdi jedini, da je Sabljak kazao: netko je morao dobiti mastan šap. Tabačnik je stajao iza Krčelića, koji je od Sabljaka tražio decidiranu izjavu, ali je nije dobio. Prijatelji su Sabljaka nakon riječi o šapu potezali da sjedne, ali je on još nešto govorio i onda sjeo.

Četvrti svjedok optužbe gradski zastupnik Milan Rosenberg veli, da je na sjednici organizacije JNS upozorio Sabljaka, neka ne govori. Svjedok je bio revoltiran govorom Sabljaka, te je napisao pismo meni, ali se kod svjedoka zametnulo, te ga nisam primio.

Iza svjedoka obrane uzeo sam riječ ja. Iza čitanja zapisnika svjedoka obrane Huga Ehrlicha konstatira se, da Ehrlich nije niti znao niti nudo Rauchovu palaču za 1,200.000 a za Pongračevu tri i pol milijuna. Kipar Meštrović veli, da mu Pongračeva palača nije uopće nuđena, a za Rauchovu nije imao interesa.

Najprije sam se obazreo na navode g. Sabljaka o potrebnoj trezvenosti u sprovođenju financijske politike, rekao sam da sam to dokazao tim, što se prestalo:

³⁰⁸ Stjepan Babić, krojački obrtnik.

³⁰⁹ Jugoslavenska nacionalna stranka

³¹⁰ Šandor Tabačnik (1878.—1939.), potpredsjednik Trgovačko-obrtničke komore.

1. Sa svakim posuđivanjem kod Gradske štedionice,

2. Sa svakim traženjem sklapanja vanjskog zajma preko raznih agenata, koji su samo škodili kreditu grada Zagreba, i

3. Što se nastojalo dobiti zajam na založnice kod kuće.

I doista se općina zadužila samo za 60 milijuna Din kod zagrebačkih zavoda, što je prijeko potrebno bilo za klaonicu i stočno tržište. Za zajam od 200,000.000 Din založnice dobio sam odobrenje od tadašnjeg ministra financija dra. Šverljuge.

Glede kupnje Rauchove palače radilo se još za načelnika Heinzela, jer su prostorije magistrata bile premale za gradske urede.

Mislilo se kupiti dvije susjedne kuće, koje čine s magistratom jedan blok. To su kuće gdje Barac i septemvira Miletića. Cijena tih objekata je bila horendna,³¹¹ došao bi kvadratni hvat na 11.000 Din. Uto je došao k meni gradski zastupnik arhitekt i graditelj Pilar, čovjek, koji je u cijelom gradu poznat, da se ne razbacuje novcem, rekao mi je, da se Rauchova palača može dobiti za 3 milijuna 1/2 pol dinara, a iznosi 577 kvadratnih hvati, za polovicu jeftinije od kuća gdje Barac i septemvira Miletića. Prostorije za magistrat mogle bi se sagraditi na tom zemljištu.

Pitanje Rauchove palače sam iznio pred građevno-regulatorni odbor. Financijsku stranu je proučio tadašnji gradski zastupnik g. Pisačić dugogodišnji tehnički šef banske uprave, koji je poznat kao jedan od najkonservativnijih i najekonomičnijih zagrebačkih purgera. G. Pisačić je ustanovio, da bi se na zemljištu Rauchove palače mogle izgraditi uredske prostorije, koje bi dostajale za 50 godina. Odbor je prijedlog prihvatio i ovlastio magistrat, da može povesti pregovore sa nasljednicima Raucha i vlasnicima onih dviju malenih kuća.

Premda vlasnici Rauchove palače nisu htjeli pustiti ispod tri pol milijuna, ipak je kombinovani građevno-regulatorno-financijski odbor zaključio, da se to iznese pred gradsko zastupstvo, jer je kvadratni hvat došao na 655 dinara, što je daleko manje od 11.000 dinara. Skupština gradskog zastupstva je tu cijenu jednoglasno prihvatila, a prihvatio je i to gr. zast. Šaj,³¹² član kluba JNS, koji je na skupštini bio i bez prigovora glasovao. To je bilo na skupštini od 30. siječnja 1931.

Kako se vidi Rauchova palača je kupljena po planu i sa ciljem, da se ondje sagrade prostorije za gradske urede. Kriza je međutim to odgodila.

Bivši načelnik g. Heinzl je imao veliku ambiciju, da sagradi muzej, da smjesti stvari, koje su se na milenijskoj izložbi sakupile. Zastupstvo je u tu svrhu votiralo u proračunu 500.000 dinara. Gradnja muzejske palače stajala bi 5 do 6 milijuna dinara. Pala je misao da se za muzej adaptira koja palača od historijske i arhitektonske vrijednosti. U obzir su došle palače Rauch i Jelačić. Za palaču Je-

³¹¹ horendan (lat. horrendus) = silan, strašan, grozan, neizmjeran

³¹² Dragutin Šaj (1879.—1942.), arhitekt.

lačić se tražilo 6 milijuna, bila je dakle za tu svrhu preskupa. Rauchovu palaču je dao načelnik Heinzel procijeniti po unosnosti. Umjetnička vrijednost nije uopće došla u obzir. Vrijednost po unosnosti bila je proračunana na 1,500.000 dinara. Kad bi se ta palača uistinu nudila za 1,500.000 Din. g. Heinzel bi ju sigurno kupio, jer bi imao objekt, koji bi mu nosio više nego je navodno ponuđena svota, a povrh toga bi imao 400 kvadratnih hvati badava.

Kod kupnje kućice gdje Fröschl postupalo se vrlo oprezno, kupila se prije nego što je došlo do konačne pogodbe s Rauchovim nasljednicima. Cijena od 600.00 Din. je prihvaćena s obzirom na to, što je kvadratni hvat došao na 4511 Dinara. No zato nije došlo do kupnje kućice obitelji Bedeković, koja je za onu bajticu tražila 1 milijun Dinara.

Kuća u Visokoj ulici. G. Sabljak nije znao, da je blagopokojni načelnik Heinzel imao još g. 1926. od građevno-regulatornog odbora ovlaštenje, da može stupiti u pregovore s g. Pongracom za kupnju kuće u Visokoj ulici i da može ići do 7 milijuna dinara. Radilo se je samo o kući u Visokoj ulici s parkom, ali bez kuće u Mesničkoj ulici. G. Heinzel je išao u pregovorima do 6 milijuna, ali g. Pongrac nije htio ni čuti. Smiješno bi bilo samo i pomisliti, da g. Heinzel ne bi dao za objekt 3 i pol milijuna, kad je sam za nj nuđao 6 milijuna dinara.

U to je doba došlo u Zagrebu do potrebe, da se u Zagrebu naše jedna palača (za boravak vladara, kad se bude nalazio u Zagrebu). U pregovorima, koji su se vodili s g. Pongracem došlo se od 12 milijuna d. na 9,200.000 zajedno s kućicom u Mesničkoj ulici. Tu je kupnju jednoglasno prihvatila skupština gradskog zastupstva na sjednici od 6. listopada 1930. Za nju su glasovali svi članovi kasnijeg kluba JNS, ukoliko su bili tada u zastupstvu, a s njima i g. Šaj.

Iza Sabljakova branitelja govora proglasio je vijećnik Lučić-Roki osudu:

Sabljak je kriv prestupka iz § 302 odj. 2 kz., te se osuđuje na četiri mjeseca strogog zatvora i 600 Din novčane kazne, pretvorene u slučaju neplaćanja u 10 dana zatvora.

Sabljak je najavio priziv, te je apelacioni sud snizio kaznu na mjesec dana.

Sud je međutim konstatirao, da Grossova kuća nije nikad bila ni u cijelosti ni u dijelovima moje vlasništvo.

Volšebno skakanje cijena kuća u Zagrebu

U isto vrijeme, kad je gr. zast. Sabljak držao svoj »znamenit« govori, izlazili su u beogradskoj »Pravdi« članci istoga sadržaja iz pera novinara Nikole Škrgića pod naslovom:

»Kako je u Zagrebu u vreme opšte krize volšebno skakakla cena kuća, koje je kupovala opština«.

Sadržaje je isti, koji je imao govor g. Sabljaka i koje je doveo do osude Antuna Sabljaka. Meni nije ništa drugo preostalo, nego da tužim sudu i g. Nikolu Škrgića, kao što sam tužio i Antuna Sabljaka. Tužbu je u moje ime podnio za-

grebački advokat g. dr. Ivo Politeo.³¹³ Kad je g. Škrgić vidio, da je »vr.(ag) šalu zel« i da bi mogao biti i osuđen, tražio je nagodbu, koja imala za posljedicu ovu izjavu, koja je izašla u beogradskoj »Pravdi« od 9. jula 1935., koja glasi:

IZJAVA

U broju »Pravde« od 1. februara 1935, na 4 strani izašao je napis pod naslovom: »Gromka kriza o zagrebačkom ružnom kavaliru Don Žuanu još nije završena«, koji je potekao iz moga pera. U četvrtom delu tog napisa spomenuo sam i ranijeg pretpostavljenog gospodina Rosenkavalira, t. j. Dane Šarića. Kako sam tog ranijeg pretpostavljenog označio »belim brkovima i cvikerom«, mogao je svatko upućeni pogoditi da se pod time misli na bivšeg načelnika grada Zagreba Stjepana Srkulja. U savezu s njime ja sam u istome napisu napravio neke aluzije, koje duboko zadiru u čast dr. Srkulja.

Istini za volju očitujem, da za takve aluzije nije bilo i nema nikakvog stvarnog temelja, pak ja opozivljem ono što sam njima hteo reći. Žalim što sam time povredio dr. Srkulja i molim da me izvini.

Nikola Škrgić

Pregriavanje dra Rudolfa Horvata

Sud je doduše svoju rekao, ali još se uvijek našlo ljudi, koji su vjerovali, da sam uistinu kupio Grossovu kuću. U tom su ih pomagali literati, među njima i dr. Rudolf Horvat, hrvatski historičar. Dr. Rudolf Horvat je sedam godina poslije opozivanja novinara Škrgića ponovo podgrijavao tu priču u spomenutoj scenskoj knjizi (»Hrvatska na mučilištu«). Tamo na stranici 497 napisao ovo:

»Prigodom kraljevog boravka u Zagrebu zamislio je gradonačelnik dr. Srkulj, da bi trebalo u Zagrebu stvoriti posebnu kraljevsku palaču. U toj su ga zamisli svojski slijedili imenovani i ovisni gradski zastupnici. Tako je u Visokoj ulici kupljena Pongračeva kuća, kojoj se vrtovi prostiru prema Streljačkoj ulici i prema početku Tuškanca. Kupnja i pregradba ove kuće u kr. dvor progutala je više milijuna dinara, za koje se zadužila gradska općina. To je ogorčilo rodoljubne zagrebačke građane. Mnogi su dapače sumnjali, da je tu netko morao znatne svote zaraditi 'provizijom', jer se za Pongračevu kuću dalo mnogo više, negoli je vrijedila prema općem sudu Zagrepčana«.

Hrvatski historičar dr. Rudolf Horvat je po svom običaju uzeo sve pod gotov groš, te nije podvrnuo tu podvalu kritici, kako bi to morao učiniti svaki historičar, pa i hrvatski, kad se radi o poštenju jednog javnoga radnika. On je tu podvalu podgrijavao, premda je vrlo dobro znao i morao znati kao javni čovjek i hrvatski historičar, da je radi toga bio osuđen Antun Sabljak. Nisam se s njime htio natezati pred sudom, da ne budu hrvatski historičari na gaudium³¹⁴ njihovih po-

³¹³ Ivo Politeo (1887.—1956.)

³¹⁴ gaudium (lat.) = radost

litičkih protivnika. Odlučio sam tu objedu i postupak dra Rudolfa Horvata iznijeti pred časni sud, ali je dr. Rudolf Horvat otišao Bogu na istinu prije nego što je do suda došlo. Bog mu prosti!

»Konac i kraj«

Svršavam s jednom narodnom popjevkom, koju sam kako dječarac slušao u našoj gostioni na Kapucinskom trgu. Bilo je to vrijeme od Sv. Tri Kralja pa do Svijećnice kad su dolazila svaku večer između 6 i 8 sati tri dječarca oko 10 godina starih, te otpjevali staru popijevku o Trim Kraljima. Svršavali su svoju popjevku, koju su otpjevali, sa stihom:

»Ovoj popevki je konac i kraj«. Tako je s propašću stare Jugoslavije došao »konec i kraj« mojem javnom životu. Tu prestaje svako zanimanje za moj dalji život.

Kao »post scriptum« dodajem javnu glosu iz »Jutarnjega Lista« pod naslovom:

»Se niti ti nebuš otuda z mužikom prešel«. »Rekli smo«, veli pisac te glose, »da ćemo ispustiti imena, no kod ovog slučaja bi to bila šteta. Previše su naime ta imena popularna, a da bi ih se moglo prešutjeti. Stvar se doduše dogodila 1928., no ona može biti uvijek aktualna.

Te godine predavao je zagrebački načelnik Heinzl, koji je bio upravo 'stavljen na raspoloženje' dužnost novom načelniku, a svom prijatelju dru. Srkulju.

Srkulju kao da je bilo neugodno što eto baš on preuzima dužnost načelnika od svog prijatelja, pa mu se na neki način htio ispričati:

— Znaš, dragi Lojzek, oprosti i naj se na mene srditi kaj ideš proč. Ja ti nisam niš kriv. Znaš kak je! Halt se pripretilo! Ali ako buš kad kaj trebal, ti se samo na mene obrati, pa ti bum ja navek jako rad...

— Heinzl ga prekine i blagohotno potapša po ramenu:

'Dragi Štef, samo se naj niš ispričavati. Budi čist miren, se niti ti nebuš otuda z mužikom prešel...!«

(Knjižnica Državnoga arhiva u Zagrebu, R-159)

- *Priredili i bilješkama opremili T. Jonjić, S. Matković i Z. Matijević*

ZAHVALA

Priredivači najiskrenije zahvaljuju prof. Darku Rubčiću, ravnatelju Državnoga arhiva u Zagrebu i prof. Katarini Horvat, arhivskoj djelatnici, na nesebičnoj kolegijalnoj pomoći prilikom pripremanja teksta Srkuljevih *Memoara* za objavljivanje.

Skica za životopis Stjepana Srkulja

Otkrivanje autobiografskih zapisa uvijek donosi posebno zadovoljstvo povjesničarima, koji su pri dugotrajnoj izradi svojih radova u neprestanoj i često uzaludnoj potrazi za primarnim izvorima podataka. Kada uzmemo u obzir da u hrvatskoj povijesti i nema previše autobiografija, kako istaknutih osoba koje su dospjele do visokih položaja tako i onih manje poznatih, bez čijih se zapažanja također ne može sastaviti cjelovitiji mozaik nekog društva i shvatiti mentalitet nekog razdoblja, onda je zadovoljstvo pronalaska takve vrste zapisa još i veće. Prije nekoliko godina slučajno sam naišao na primjerak autobiografije Stjepana Srkulja u Državnom arhivu u Zagrebu, za koji su neki istraživači znali, ali ga nisu uspijevali pronaći.¹ Riječ je o uvezanom zapisu napisanom pišaćim strojem koji prati autorov put od rodnog Varaždina do uspona na položaj načelnik grada Zagreba i ministra građevina između dvaju svjetskih ratova. Nema podataka kada je Srkulj dovršio pisanje životopisa. Vjerojatno je riječ o neposrednom poraću, što se može zaključiti po nekim rečenicama o sudbini pojedinaca i opisima određenih događaja. Doduše, na naslovnici zapisa stoji godina 1963., ali kako je Srkulj umro znatno ranije, očito je riječ o godini njihova uveza.

Premda opsegom nije velik, učinilo mi se da zbog važnosti pisca taj memoarski zapis vrijedi objaviti kako bi bio dostupan povjesničarima i širem krugu čitatelja. Tim više što se u standardnoj historiografiji unatoč relevantnosti Srkuljeva javnog djelovanja o njem začudo tek usputno pisalo.

Srkulj je bio jedan od poznatijih hrvatskih povjesničara svoga vremena, školovan dobrim dijelom u Beču. Bio je aktivan sudionik javnog života u Hrvatskoj tijekom kasnog razdoblja Austro-Ugarske Monarhije i čitavoga razdoblja međuratne Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslavije. U struci bio je prepoznatljiv kao vrijedan srednjoškolski profesor koji je pisao udžbenike i izrađivao kvalitetne povijesne zemljovide na kojima su učili mnogi naraštaji učenika. Ipak, nije se zadovoljavao samo svojom profesijom koja se bavila prošlošću nego je nastojao znanja i osobne sposobnosti prenijeti na suvremenu političku i upravnu scenu. Srkuljev javni angažman bio je naročito vezan uz djelovanje u Gradskom zastupstvu u Zagrebu, u koje ulazi 1913., a vrhunac je bilo postavljanje na čelo gradske uprave. Upravo je ostao najviše zapamćen kao zagrebački (grado)načelnik u dvama mandatima. Prvi put od 1917. do 1919., a drugi, nakon okončanja iznimno važne i učinkovite uprave Vjekoslava Heinzela, od 1928. do 1934. (s time da je neposredno nakon proglašenja šestosiječanjske diktature bio posebnim

¹ Vidi: Hrvoje MATKOVIĆ, »Hrvatska zajednica. Prilog proučavanju političkih stranaka u staroj Jugoslaviji«, u: ISTI, *Studije iz novije hrvatske povijesti*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2004., 49.